

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець:
Класичний приватний університет

Виходить 4 рази на рік

Засновано у 1998 році

ВИПУСК 80

Запоріжжя
Класичний приватний університет
2018

УДК 316.42(043)
ББК 60.5
С 54

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15340-3912Р від 22 червня 2009 р.

Редакційна колегія: **Бех В. П.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Бондаренко О. В.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Волович В. І.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Воронкова В. Г.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Євтух В. Б.**, д. і. н., проф., член-кор. НАНУ, заслужений діяч науки і техніки України (Київ); **Жоль К. К.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Зоська Я. В.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Катаєв С. Л.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Коваль І. М.**, д. політ. н., проф. (Одеса); **Куценко О. Д.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Лісеєнко О. В.**, д. соц. н., проф. (Одеса); **Лобанова А. С.**, д. соц. н., проф. (Кривий Ріг); **Марчук М. Г.**, д. філос. н., проф. (Чернівці); **Мартинюк І. О.**, д. соц. н., с. н. с. (Київ), **Огаренко В. М.**, д. н. держ. упр., проф. (Запоріжжя); **Огаренко Т. О.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Онищук В. М.**, д. соц. н., проф. (Одеса); **Победа Н. О.**, д. філос. н., проф. (Одеса); **Подшивалкіна В. І.**, д. соц. н., проф. (Одеса); **Полторак В. А.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Романенко Ю. В.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Соболева Н. І.**, д. соц. н., с. н. с. (Київ), **Судаков В. І.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Таран В. О.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Хижняк Л. М.**, д. соц. н., проф. (Харків); **Цимбалюк Н. М.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Шавкун І. Г.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Шапошнікова І. В.**, д. соц. н., проф. (Херсон), **Шуст Н. Б.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Щербина В. В.**, д. соц. н., доц. (Запоріжжя); **Щербина В. М.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Яковенко Ю. І.**, д. соц. н., проф. (Київ).

Іноземні члени редколегії: **Гіза Т.** (Республіка Польща); **Длугош П.** (Республіка Польща); **Солецкі С.** (Республіка Польща).

Голова редакційної ради: **Покатаєва О. В.** д. е. н., д. ю. н., проф.

Головний редактор: **Зоська Я. В.**, д. соц. н., проф.

Заступники: **Катаєв С. Л.**, д. соц. н., проф., **Белькова С. В.**, к. н. соц. ком., доц.

Ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
протокол № 3 від 28 листопада 2018 р.

© Класичний приватний університет,
2018

© Колектив авторів, 2018

Збірник наукових праць входить до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт за напрямом «Соціологія», згідно з наказом МОН України від 21 грудня 2015 р. № 1328.

- Збірник наукових праць виходить 4 рази на рік.
- Робочі мови збірника: українська, російська, англійська.
- Редакція матеріали не повертає. Статті до друку підписують за рекомендацією вченої ради Класичного приватного університету.
- Редакція приймає матеріали від авторів у роздрукованому вигляді з обов'язковим електронним варіантом у форматі rtf.
- Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів.
- При використанні матеріалів збірника посилання на «Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики» обов'язкове.
- Кожна наукова стаття, направлена до збірника, повинна мати такі елементи: назва рубрики, УДК, анотації англійською (2000 знаків), українською (500 знаків) та російською (500 знаків) та ключові слова (3–10 слів) українською, російською та англійською мовами, постановка проблеми в загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими й практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких покладено початок вирішенню цієї проблеми й на які орієнтується автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття; формулювання мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження й перспективи подальших розробок у цьому напрямі, Список використаної літератури за алфавітом, підпис автора і дата.
- Паперовий варіант, підписаний автором, ідентичний набраному в електронному варіанті, завірена рецензія доктора наук відповідного профілю (крім випадків, коли автор сам має науковий ступінь доктора наук), довідка про автора на окремому аркуші (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відповідно до паспортних даних, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи, адреса, телефони з кодом міста, e-mail) передаються відповідальному редакторові або надсилаються за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б, КПУ, а. 312.
- Реквізити для оплати публікації будуть надіслані авторові на електронну пошту після схвалення рукопису редколегією.

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО

УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

<i>К. А. Агаларова, О. А. Сутула</i> СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ	5
<i>В. О. Болотова, Н. О. Ляшенко</i> ПРОФЕСІЙНИЙ ІМІДЖ ВИКЛАДАЧА УНІВЕРСИТЕТУ ОЧИМА СТУДЕНТА	13
<i>Д. М. Бойко</i> «НАСИЛЬСТВО» В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ: АПОЛОГЕТИЧНА ТРАДИЦІЯ	22
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ	
<i>В. В. Кузьмін</i> ОСОБЛИВОСТІ КАР'ЄРНИХ СТРАТЕГІЙ У РАМКАХ СТРУКТУРНОГО ФУНКЦІОНАЛІЗМУ	30
<i>Ф. Ф. Шандор</i> СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНІ ВІДНОСИНИ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ ТА БІОПСИХОСОЦІАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО РОЗУМІННЯ ЛЮДИНИ.....	39
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЙ	
<i>Г. А. Гірник</i> УКРАЇНСЬКА ВИЩА ОСВІТА ОЧИМА УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В МІЖНАРОДНОМУ РОЗРІЗІ.....	47
<i>Л. П. Зеленкевич</i> ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЧИННИКІВ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ	53
<i>Я. В. Зоська, А. О. Бессараб</i> СПОЖИВЧІ ІНТЕНЦІЇ УКРАЇНЦІВ ЩОДО КОНТЕНТУ Й ПОСЛУГ ІНТЕРНЕТУ.....	61
<i>Л. А. Ляпіна</i> МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ ЯК ДІАЛОГ: КОНЦЕПЦІЯ С. БЕНХАБІБ.....	72
<i>Ю. Ю. Медведєва</i> МОДЕРНІЗАЦІЙНІ ТА КОНТРОМІДЕРНІЗАЦІЙНІ СКЛАДНИКИ В СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕННЯХ ВІР'ЯН РІЗНИХ КОНФЕСІЙ УКРАЇНИ: ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ (ЧАСТИНА 3).....	81
<i>Р. І. Проданюк</i> ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В КОНТЕКСТІ НЕОФУНКЦІОНАЛІЗМУ Н. ЛУМАНА	91
<i>Л. М. Хиженяк</i> КОМПАРАТИВІСТИКА В УПРАВЛІННІ СОЦІАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ РЕГІОНУ	101
СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА СОЦІОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ	
<i>О. В. Кацьора</i> ЕФЕКТИВНІ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА.....	110
<i>Н. Ю. Кравченко</i> СТРУКТУРНО-ЗМІСТОВІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ В ДЕРЖАВНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ.....	115
<i>Н. Ф. Власова</i> ПРОСТОРОВІ СОЦІАЛЬНІ ВЗАЄМОДІЇ В ПОЛІ СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ І СПОРТОМ.....	125
<i>Д. А. Матюхін</i> ПРОЦЕС СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ СТИЛЮ ЖИТТЯ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК МОЛОДІ.....	135
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СОЦІОЛОГІЇ	
<i>Е. А. Gugnin</i> THE CONCEPT OF “AGENT OF INFLUENCE”: NORMATIVE AND SOCIO-ANALYTICAL ASPECT (TO THE PROBLEM STATEMENT).....	146

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 378:316

К. А. АГАЛАРОВА, О. А. СУТУЛА

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ

Стаття присвячена реформуванню освіти в Україні. Підкреслено, що в подоланні кризи цивілізації, у вирішенні найгостріших глобальних проблем людства величезну роль відіграє освіта. Проаналізовано стан сучасної освіти. Обґрунтовано потребу в проведенні кардинальних змін у вищій освіті України. Зроблено висновок про доцільність реформування сучасної системи освіти, необхідність пошуку підходів до передачі знань, навичок, нетрадиційних методів навчання й формування нової парадигми.

Ключові поняття: освіта, реформування освіти, криза освіти, зміна парадигм, цілі освіти, вища школа.

У наш час освіта стала однією з найбільш значущих сфер людської діяльності. Освіту, особливо вищу, розглядають як головний чинник соціального, економічного й культурного прогресу. Причина такої уваги полягає в розумінні того, що найважливішою цінністю й основним капіталом сучасного суспільства є людина, здатна до пошуку та освоєння нових знань і прийняття нестандартних рішень. Останніми роками стали визнавати обмеженість і небезпеку розвитку людства за допомогою суто економічного зростання й технічної потужності, а також ту обставину, що майбутній розвиток більше визначатиметься рівнем культури та мудрості людини. Усе це робить очевидним той факт, що в подоланні кризи цивілізації, у вирішенні найгостріших глобальних проблем людства величезну роль відіграє освіта.

Метою статті є розгляд сучасних тенденцій реформування освіти.

Становлення соціології освіти в Україні пов'язане з багатьма вченими-соціологами. Серед вітчизняних дослідників гідний внесок у соціологію освіти зробили В. І. Астахова, яка досліджує соціальні проблеми вищої школи; В. С. Бакіров, М. П. Лукашевич, Ю. О. Чернецький, які розглядають освіту як соціальний інститут; Л. М. Герасіна, Є. А. Подольська, які розкривають освіту як соціально-культурний процес; Ю. М. Комар, В. О. Лозовий, В. С. Журавський, у полі діяльності яких проблеми самореалізації та самовиховання особистості в системі освіти; Н. Ф. Головатий, який аналізує проблеми студентства як соціальної групи.

У нашій країні криза освіти має подвійну природу. По-перше, вона є проявом глобальної кризи освіти. По-друге, вона відбувається під потужним впливом кризи держави, усієї соціально-економічної й суспільно-політичної системи.

Криза освіти – складне й об'ємне поняття, аж ніяк не тотожне розпаду та регресу. Його суть полягає в тому, що в усіх країнах, що належать до різних

типів цивілізації, освіта виявляє невідповідність тим вимогам, які висуває до неї нинішнім етап соціального розвитку, зокрема існує яскраво виражений розрив між освітою з усіма її основними елементами (метою, структурою, змістом, методами навчання) й умовами життя суспільства, які різко змінилися.

Термін «криза» завжди має негативний змістовний відтінок, оскільки мається на увазі важкий, переломний стан якогось процесу, що супроводжується різкими змінами, порушеннями його нормального ходу. Однак криза одночасно має і руйнівний, і творчий характер, вона є і конструктивною, і деструктивною. Руйнуючи, вона створює засади, передумови для виникнення нового – нових підходів, засобів, технологій. Тому кризовий стан освіти виявляється не стільки неминучою, скільки необхідною умовою її прогресивного розвитку.

Чітко усвідомлюємо той факт, що реформування вищої школи в нашій країні – нагальна потреба. Зміни, що відбуваються в суспільстві, усе більшою мірою об'єктивізують недоліки вітчизняного закладу вищої освіти, які свого часу виступали як переваги.

Об'єктивно існують дві протилежні позиції: у нас була найкраща у світі вища освіта (з певними недоліками, але несуттєвими), та наша освіта не відповідає світовим вимогам і потребує докорінного реформування: ситуація сприймається як «криза освіти».

Отже, потреба в проведенні кардинальних змін у вищій освіті України зумовлена такими причинами: зміною пріоритетів у соціокультурній політиці, що відбувається у світі; кризою традиційної, або, як її ще називають, класичної моделі освіти; реформаційними процесами в освітніх системах більшості країн сучасного світу на початку ХХІ ст.; змінами в соціально-політичному й економічному житті держави [1].

Як бачимо, криза освіти, про яку заговорили останніми роками науковці, виявляється в невідповідності рівня підготовки фахівців потребам суспільства, що зросли, вимогам багатогранного й суперечливого життя, що дедалі ускладнюється; у суперечності між новими цілями та завданнями вищої освіти й існуючою організаційною структурою, консервативними формами управління та функціонування вищої школи; у розходженні інтересів і можливостей суб'єктів освітнього процесу.

Вплив кризових процесів в Україні поширюється й углиб освітньої системи вищої школи. У змісті освіти проглядається тенденція до зниження рівня знань, не пов'язаних з прагматичними цілями (у сфері науки, культури тощо); орієнтацій на професії, що пов'язані з глобальними проблемами й не призводять до швидкого економічного ефекту в умовах стихійного ринку (наприклад, учений-дослідник, класичне мистецтво тощо); рівня функціонування неекономічних освітніх систем. В організаційному плані такий вплив ми пов'язуємо з появою ситуації вторинної соціалізації (зростає частка студентів, які працюють, в очних закладах вищої освіти); зниженням ролі заочної й вечірньої форм освіти на користь очної.

Вихід із ситуації, що склалася в системі вищої освіти, вбачаємо в комплексному вирішенні проблеми. Особливо важливим видається врахування глобальних цивілізаційних процесів в освіті, упровадження світового досвіду в практику українських закладів вищої освіти.

Кінець ХХ і початок ХХІ ст. можна охарактеризувати як «еру» проблем освіти, що пов'язана з виникненням і функціонуванням досить великої кількості моделей освіти. Не випадково ХХІ ст. оголошено ЮНЕСКО як «Століття освіти» [2]. Уже майже чверть століття теоретики в різних країнах світу працюють над ідеєю «Освіта для ХХІ століття», виношуючи й корегуючи нову парадигму, щоб підготувати людей до мінливого світу [3].

Може виникнути питання, чим відрізняється новий підхід у формуванні системи вищої освіти від тієї, що існувала в колишньому СРСР? Відповідаючи на нього, хотілося б зауважити, що система підготовки фахівців вищої кваліфікації в Радянському Союзі давала відчутні результати і, на думку багатьох учених, була досить ефективною. Ефективність вищої школи в СРСР охоплювала в основному такі параметри, як фундаментальність вищої освіти, доступність, багатогалузеву і багатоспеціальну підготовку. Вона відповідала потребам у фахівцях усієї країни.

Отже, серед позитивних напрацювань вітчизняної вищої школи можна виділити такі:

- вона здатна здійснювати підготовку кадрів практично в усіх напрямках науки, техніки й виробництва;
- за масштабами підготовки фахівців і забезпеченості кадрами вона посідає одне з провідних місць у світі;
- вона відрізняється високим рівнем фундаментальної підготовки, зокрема за природничонауковими дисциплінами;
- вона традиційно зорієнтована на професійну діяльність і має тісний зв'язок із практикою.

Аналізуючи минуле вищої освіти в Україні за часів Радянського Союзу, треба зауважити, що, хоча внаслідок історично створених умов Україна мала найбільшу чисельність вищих навчальних закладів – чверть усіх вищих навчальних закладів СРСР, найбільш висококваліфікований контингент професорсько-викладацьких кадрів, який сформувався під впливом традицій потужних наукових шкіл, найбільш високим був і престиж українських ВНЗ. Усі ці переваги якимось стримували зростання кризових явищ, однак відвернути їх повністю не змогли. На середину 1980-х рр. вища школа, яка увібрала в себе суть адміністративно-командної системи, її тоталітарні риси, опинилася в стані жорстокої кризи, вихід із якої затягнувся на багато років у зв'язку з відсутністю концепції оновлення системи освіти, необхідність якої продиктована зародженням нової світової цивілізації, новим станом людини в сучасному суспільстві.

Серед недоліків вітчизняної освіти радянських часів можна виділити такі:

– безкоштовна підготовка фахівців і низька оплата їхньої праці девальвували цінність вищої освіти, її елітарність у плані розвитку інтелектуального рівня особистості, її статус, що повинен забезпечити особистості певну соціальну роль і матеріальний достаток;

– надмірне захоплення професійною підготовкою йшло на шкоду загальному духовному й культурному розвитку особистості;

– усереднений підхід до особистості, валовий випуск «інженерної продукції», незатребуваність десятиліттями інтелекту, таланту, моральності, професіоналізму привели до деградації моральних цінностей, до деінтелектуалізації суспільства, падіння престижу високоосвіченої людини;

– тоталітарне управління освітою, уніфікація вимог давили ініціативу й відповідальність викладацького корпусу;

– унаслідок мілітаризації суспільства, економіки й освіти сформувалося технократичне уявлення про соціальну роль фахівців, неповага до природи та людини;

– ізольованість від світового співтовариства, з одного боку, і робота багатьох галузей промисловості за закордонними зразками, імпортні закупівлі цілих заводів і технологій – з іншого, спотворили головну функцію інженера – творчу розробку принципово нової техніки й технології;

– економічний застій, криза перехідного періоду спричинили різке зниження і фінансового, і матеріального забезпечення освіти, вищої зокрема.

Наприкінці ХХ ст. ці негативні фактори особливо загострилися й доповнилися кількісними характеристиками, що підкреслили кризовий стан вищої школи в Україні. Вимоги сьогодення полягають у тому, що нинішній і майбутній громадянин нашої країни, вступаючи в світ ринкової праці, повинен мати високий рівень загальноосвітньої підготовки, володіти професійними навичками, уміти ухвалювати самостійні рішення.

Гострота проблеми зумовлена також сучасною соціально-економічною та духовною кризою, пов'язаною з невизначеністю подальших пріоритетів розвитку українського суспільства загалом і освітньої сфери зокрема. Перехід до інформаційного суспільства актуалізує соціально-політичне осмислення перспектив розвитку як окремих держав і націй, так і світової, глобалізаційної спільноти в цілому. Глобалізаційні принципи мають дихотомічний ефект. З одного боку, вони взаємопов'язують економічне, соціально-політичне та культурне життя країн, з іншого – виникає низка ризиків і викликів, що загрожують екологічними, структурно-економічними та світоглядно-гуманітарними негараздами. Сьогодні в світовій практиці виразної очевидності набуває теза, згідно з якою розв'язання проблем глобально-цивілізаційного поступу залежить від людського капіталу та якісної освіти. У нових цивілізаційних умовах передові країни повинні скеровувати пріоритетні зусилля на примноження свого освітнього потенціалу шляхом розбудови модернізованої університетської освіти. Інструментальним прикладом інноваційної університетської освіти

є особистість, яка успішно інтегрується до вимог інформаційного суспільства. Сучасна освічена людина – це не стільки людина, яка володіє знаннями, скільки підготовлена до динамічних реалій життя, спроможна орієнтуватися в складних соціально-політичних проблемах сучасного буття. Освічена людина повинна бути готовою до викликів, зумовлених динамізмом і кризовим станом сучасної інформаційної цивілізації. Сучасні принципи вищої освіти полягають у формуванні всебічно розвиненої та обдарованої особистості. Така особистість буде не лише використовувати здобуті вміння в своїй подальшій професійній діяльності, а й постійно оновлювати та поповнювати їх. У сучасному світі важливо бути кваліфікованим та компетентним фахівцем. Такий фахівець не тільки володіє певними знаннями, уміннями та навичками, а й практично відтворює у своїй справі. Сьогодні потреба в компетентності є найголовнішою умовою. Тривалий час у системі вітчизняної освіти панував підхід, який ґрунтувався на передачі майбутнім фахівцям лише відповідних знань з певної предметної галузі. А вміння, здібності та навички фахівця не були первинними. Сьогодні ситуація кардинально змінилася. Безумовно, спеціальні предметні знання не можна виключати зовсім з освітнього процесу фахівця, але головною метою нашої освіти, як зазначено в Державній національній програмі «Освіта (Україна ХХІ століття)», є виховання всебічно розвиненої та обдарованої особистості, забезпечення можливостей для її постійного духовного та культурного самовдосконалення [8]. Зазначимо, що в ХХ ст. вища освіта перестала бути елітарною в стратифікаційному сенсі. Як відомо, університети завжди виховували інтелектуальну еліту. Освічена людина – це індивід високої, а відтак – елітарної культури. Принцип передбачати, прогнозувати розвиток університетської системи освіти – одна з найважливіших умов успішності її функціонування. Під час тривалого процесу навчання змінюється як сама університетська система освіти та критерії оцінювання й самооцінки, так і суспільно-політичні, екологічні, економіко-соціальні складові системи. Тобто потрібна нова модель, парадигма освіти, що буде здатна враховувати такі зміни. Потрібна стратегічна модель розвитку університетської системи освіти, що містить як суб'єктивні й умовні оцінки, так і об'єктивні оцінки з позиції загальнолюдського індексу розвитку.

Життя тим часом потребувало глибоких за своїм змістом реформаторських перетворень у самій сутності навчального процесу у вищій школі, які надали б змогу побудувати його на нових демократичних, гуманістичних засадах. Оскільки непросто в суспільстві в цілому відбувається становлення ринкових відносин і здійснюється перехід до демократичних соціальних інститутів, так само повільно відбувається перетворення світоглядних і ціннісних орієнтацій у суспільній свідомості. Не випадково в реформуванні вищої освіти у ХХІ ст. домінує її гуманітаризація як засіб подолання заідеологізованості навчального процесу у вищій школі та засилля в ній технократизму [9].

Знання, вміння й навички, будучи найважливішими цінностями освіти, забезпечують досягнення генеральної освітньої мети – повноцінного розвитку особистості. Знання, уміння й навички слугують засвоєнню та застосуванню в житті культури, що засвоюється. Таких якостей надає змогу набуту лише добре налагоджена система освіти, яка ефективно функціонує й відкрита для новацій. Саме тому перехід до ринкової економіки вимагає адекватного реформування структури й змісту вищої освіти.

Зміна підходів до освіти та до соціокультурної політики загалом, що відбувається сьогодні у світі, пов'язана з переорієнтацією суспільного прогресу на розвиток людини, її особистісних та культурних якостей. Посилення уваги до кожного окремого індивіда пов'язане зі зростанням значущості людського фактора в суспільному розвитку, з усвідомленням відповідальності кожного за виживання всієї цивілізації, за прийняття важливих соціальних рішень і реалізацію політичних та економічних проектів, з розумінням ваги гуманітарної сфери в житті суспільства, а також ідей, мислення кожного індивіда, його сприйняття навколишнього світу.

Отже, більшість країн сучасного світу на порозі ХХІ ст. значну увагу приділяла реформуванню освітніх систем. Ця тенденція набула такого розмаху, що реформування стало однією з пріоритетних тенденцій не лише розвитку освіти, а й урядових стратегій. При цьому перевагу надають саме реформуванню вищої школи, яке спрямоване на створення нової «некласичної» парадигми освіти.

Зміна парадигм – це щось більше, ніж чергування теорій і концепцій, висунутих тими або іншими авторами. Зміна парадигм – це зміна ставлення до об'єкта дослідження, що передбачає зміну методів і цілей дослідження, кута зору на предмет, а часто й узагалі зміну самого предмета дослідження. Поняття парадигми введене Т. Куном у книзі «Структура наукових революцій»: «Визнані всіма наукові досягнення, які впродовж певного часу дають науковому співтовариству модель постановки проблем і їх вирішення» [12].

По суті справи парадигма являє собою будь-яку класичну наукову розробку, що сприймається представниками дисципліни як зразок і стає основою цілої наукової традиції. Вона полягає в доповненні, уточненні, поглибленні сформульованих у парадигмі принципів, у поширенні їх на нові предметні області. Під час роботи в межах парадигми питання про підстави самої парадигми не ставиться. Воно ніби вважається вирішеним, і це рішення не підлягає сумнівам.

Висновки. Потреба освіти в глибинній трансформації, реформуванні, приведення її у відповідність до вимог часу набула ознак самодостатності. Перед сучасною українською освітою стоїть подвійне завдання: зберегти всі позитивні здобутки українського освітнього досвіду, а також використовувати на практиці світові освітні досягнення. Адже чим складніше й комплексніше завдання, тим більш гармонійними та прозорішими мають бути відносини між наукою, особистістю, суспільством, світом.

Список використаної літератури

1. Конспект лекцій з дисципліни «Соціологія освіти та виховання» для студентів спеціальності 054 «Соціологія» / укл. К. А. Агаларова. Харків : НТУ «ХП», 2016. 98 с.
2. Стратегія розвитку освіти в Україні. Національна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI столітті. URL: <https://studfiles.net/preview/5539372/page:27/>. (дата звернення: 14.09.2018).
3. Освіта в сучасній Україні. URL: http://pidruchniki.com/12461220/pedagogika/osvita_suchasniy_ukrayini. (дата звернення: 14.09.2018).
4. Демографічна ситуація в Україні. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2014/dem0114.pdf. (дата звернення: 14.09.2018).
5. Кац М. Н. Современное украинская образование: кризис или модернизация? URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/65029/37-ac.pdf?sequence=1>. (дата звернення: 14.09.2018).
6. Льюса Марио Варгас. В нынешней цивилизации не остается места человеческим ценностям. URL: <http://fakty.ua/191067-mario-vargas-losa-v-nyneshnej-civilizacii-ne-ostaetsya-mesta-chelovecheskim-cennostya>. (дата звернення: 14.09.2018).
7. Палкин В. А. Семья в условиях информационного общества. *Імідж сучасного педагога*. 2014. № 6. С. 49–52.
8. Радчук Г. К. Шляхи модернізації вищої освіти в контексті євро інтеграції. *Матеріали регіонального науково-практичного семінару / за заг. ред. Г. В. Терещука*. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. С. 84.
9. Савченко О. О. Західна парадигма освіти на початку XXI століття (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Харк. ун-т Повітряних сил ім. І. Кожедуба. Харків, 2008. 14 с.
10. Державний комітет статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 14.09.2018).
11. Освіта в Україні. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 14.09.2018).
12. Бойко О. О., Клопотюк Ю. А. Освіта в Україні: стан та перспективи розвитку. URL: <http://http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=74866>. (дата звернення: 14.09.2018).

Стаття надійшла до редакції 20.10.2018.

Агаларова К. А., Сутула О. А. Современные тенденции реформирования образования

Статья посвящена рассмотрению реформирования образования в Украине. Подчеркивается, что в преодолении кризиса цивилизации, в решении острых глобальных проблем человечества огромная роль принадлежит образованию. Анализируется состояние современного образования. Обосновывается необходимость в проведении кардинальных изменений в высшем образовании Украины. Сделан вывод о целесообразности реформирования современной системы образования, необходимости поиска подходов к передаче знаний, навыков, нетрадиционных методов обучения и формирования новой парадигмы.

Ключевые понятия: образование, реформа образования, кризис образования, смена парадигм, цели образования, высшая школа.

Agalarova K., Sutula O. Modern Trends in Education Reform

The article is devoted to the study of modern trends in education reform. The article stresses that the education reform is the main factor in overcoming the crisis of the educational system, in overcoming the crisis of civilization, solving the most pressing global problems of humanity, education plays a huge role. The state of modern education is analyzed. In our country, the crisis of education is twofold. First, it is a manifestation of the global educational crisis. Secondly, this happens under the powerful influence of the crisis of the state, the

entire socio-economic and socio-political system. The necessity and reasons for the fundamental changes in higher education in Ukraine are justified.

The need for fundamental changes in higher education in Ukraine is conditioned by the following reasons: changing priorities in the sociocultural policy that is taking place in the world; crisis of the traditional, or as it is called – the classical model of education; the reform processes taking place in the educational systems of the vast majority of countries of the modern world at the beginning of the XXI century; changes in the socio-political and economic life of the state.

The article states that the impact of crisis processes in Ukraine extends beyond the educational system of higher education. In the content of education there is a tendency to decrease the level of knowledge not related to pragmatic goals (in the field of science, culture, etc.); orientations on a profession that are connected with global problems and do not lead to a quick economic effect in the spontaneous market (for example, researcher, classical art, etc.); the level of operation of non-economic educational systems. In organizational terms, this influence is associated with the emergence of a situation of secondary socialization (the proportion of working students in higher education institutions is growing); reducing the role of correspondence and evening forms of education in favor of the extramural.

It is noted that the crisis of education, about which scientists have spoken in recent years, manifests itself in the discrepancy between the level of training of specialists and the growing needs of society, the requirements of a multifaceted and contradictory life, which is increasingly difficult; in contradiction between the new goals and objectives of higher education and the existing organizational structure, conservative forms of management and functioning of higher education; in the differentiation of interests and capabilities of the subjects of the educational process.

The article emphasizes that a modern educated person is not so much a person who possesses knowledge as prepared for the dynamic realities of life, is able to navigate the complex socio-political problems of contemporary life. An educated person must be ready for challenges due to the dynamism and the crisis state of modern information civilization.

The conclusion is made about the feasibility of the problem of reforming the modern educational system, searching for new approaches to the transfer of knowledge, skills, non-traditional teaching methods and the formation of a new paradigm. And also, that before the modern Ukrainian education there is a dual task: to preserve all positive achievements of Ukrainian educational experience, as well as to use in practice the world's educational achievements.

Key words: *education, reform of education, crisis of education, paradigm shift, educational goals, higher education.*

УДК 316. 614.6

В. О. БОЛОТОВА, Н. О. ЛЯШЕНКО

ПРОФЕСІЙНИЙ ІМІДЖ ВИКЛАДАЧА УНІВЕРСИТЕТУ ОЧИМА СТУДЕНТА

У статті розглянуто сутність поняття професійного іміджу викладача університету, базові елементи його зовнішнього та внутрішнього аспектів. Наведено дані конкретного соціологічного дослідження, результати якого виявляють низку важливих професійних та моральних якостей на основі яких будується імідж викладача в свідомості студентів (на прикладі НТУ «ХП»), вимірюються найбільш суттєві розбіжності між ідеальним та реальним іміджем викладача.

Ключові слова: імідж, професійний імідж, професійний імідж викладача, ідеальний імідж, реальний імідж, складові іміджу.

Проблема дослідження професійного іміджу викладачів вищої школи стає все більш актуальною у зв'язку з реформуванням освітнього процесу, зміною стиля викладання з розповідного на проблемний, в якому викладач та студент є партнерами. Зрозуміло, що позитивний імідж викладача є одним зі стимулів до активного навчання студента, допомагає повсякденній співпраці з ним, є найважливішим чинником, що зумовлює якість навчально-виховного процесу в ЗВО. Формування позитивного професійного іміджу викладача неможливо без виявлення основних характеристик ідеального образу сучасного педагога та міри відповідності цьому образу уявлень про реальних викладачів, що склалися в свідомості українських студентів, які навчаються в конкретних навчальних закладах.

Проблему формування іміджу викладача досліджували І. А. Альохіна, О. В. Астраханцева, О. А. Власова, Т. В. Гайворонська, П. С. Гуревич, О. В. Змановська, А. А. Калюжний, Л. М. Мітіна, А. Ю. Панасюк, О. Б. Перелігіна, О. А. Петрова, Г. Г. Почепцов, О. Ю. Сисоєва, Е. М. Шадрина, В. В. Шепель та ін. Проте проблема формування професійного іміджу викладача вищої школи ще не набула широкого та цілісного аналізу в межах соціологічних досліджень, але потребує постійного моніторингу для підвищення якості університетської підготовки [1; 3; 11].

Метою статті є виявлення базових характеристик ідеального та реального професійного іміджу сучасного викладача університету в свідомості студентів (на прикладі НТУ «ХП») та виділення чинників, що їх зумовлюють.

Феномен іміджу є предметом дослідження багатьох наук. У філософії його визначають як стереотипний, емоційно відображений, індивідуальний образ, що склався у свідомості реципієнта, який являє собою вторинну інформаційну структуру щодо сприйманого реального об'єкта та розкриває його внутрішній зміст [4].

У межах економічної науки імідж розглядають як результат правильно обраної моделі поведінки, частину інтелектуального, духовно-морального капіталу, що підвищує ефективність економічної та професійної діяльності. Як нематеріальний, символічний капітал, імідж виступає засобом досягнення конкурентної переваги [12].

На думку Ф. Котлера, американського економіста та спеціаліста з маркетингу, імідж – це набір уявлень, ідей і вражень індивіда про той чи інший об'єкт, які великою мірою визначають установки людини та її дії [7].

З погляду психології, імідж – це образ, що виникає в психіці людини в процесі сприйняття (перцепції). Він являє собою психічний образ, спеціально сконструйований, що набуває характеру стереотипу й має маніпулятивний вплив на оточення [10].

У соціології імідж представлений як явище сучасного суспільного життя, як феномен індивідуальної, групової чи масової свідомості. Соціологічна наука, перш за все, вивчає збірний імідж соціальних груп (зокрема професійних), соціальних організацій та інститутів [8]. Ми будемо використовувати визначення іміджу, сформульоване М. В. Бердінських, оскільки воно найточніше розкриває суть предмета нашого дослідження. Під іміджем вона розуміє уявлення про образ об'єкта (індивіда, організації, предмета, явища), що містить інформаційну та оціночну частини, який формується в індивіда (як представника цільової аудиторії) на основі його ціннісних орієнтацій і стереотипних установок, діяльності об'єкта та спонукає індивіда до певних дій [2].

Професійний імідж – персоніфікований образ представника професії, тобто узагальнений емоційно забарвлений образ типового професіонала, який має символічну природу та впливає на оточення. Образ професіонала формується під впливом і в контексті діяльності, що реалізує індивід у професійній сфері. Кожна професія має свою специфіку, пов'язану з виконанням певних функцій [6].

Виникнення загального образу викладача закладу вищої освіти відбувається на рівні масової свідомості, де здійснюються узагальнення й формування єдиного спрощеного зображення педагога [9]. Цей образ формується стихійно на основі уявлення людей про обов'язки та специфіку діяльності викладача, позицію цієї професійної групи в соціальній структурі суспільства, які детермінована соціально-економічними та політичними умовами в країні, а також власним досвідом взаємодії й досвідом взаємодії інших людей з представниками цієї професії.

Базовими елементами внутрішнього аспекту професійного іміджу є професійні знання та вміння, інтелектуальні й морально-етичні якості, рівень творчого потенціалу, інноваційна методична та дидактична активність, зумовлені вимогами професії. Зовнішній аспект професійного іміджу включає габітарний (зовнішність, зачіска, стиль одягу тощо), вербальний (якість мови), невербальний (манери поведінки, швидкість мови), середо-

вищий (стан та обладнання робочого міста) і речовий (наукові праці, методичні посібники тощо, що вироблені викладачем тіа допомагають навчальному процесу) іміджі.

Професійний імідж може бути двох видів: ідеальним та реальний [5]. Ідеальний професійний імідж викладача – це той бажаний, позитивний образ, до якого потрібно прагнути, який формується зазвичай цілеспрямовано з використанням спеціальних технологій відповідно до сформованих на цьому етапі розвитку суспільства вимогами до особистих і професійних якостей педагога. Він зумовлений цілями професійної діяльності і змістом її кінцевого результату, очікуваного як студентами, так і суспільством загалом. Зміст ідеального іміджу знайшов відображення в державних стандартах та етичному кодексі професіонала.

Ідеальний імідж педагога часто розходиться з тим, яким його сприймає оточення. Реальний імідж – образ, що є в реальності. Він формується стихійно або цілеспрямовано на основі складної взаємодії об'єктивних і суб'єктивних факторів. Реальний імідж зазвичай не збігається з ідеальним. Він відображає не лише позитивні, а й негативні риси об'єкта.

Наявність значних розбіжностей між бажаним і реальним іміджем викладача дає підстави вважати, що існує серйозна соціокультурна проблема, яка вимагає дій з наближення існуючого образу викладача до вимог цільової аудиторії. Негативний образ викладача послаблює його авторитет у студентському колі, сприяє зниженню інтересу студентів до дисциплін, що викладаються, зменшенню рівня відвідування ними занять, як наслідок, відбувається падіння рівня освіти серед випускників, що призводить до появи недостатньо кваліфікованих молодих кадрів і гальмує розвиток суспільства загалом.

Для вивчення професійного іміджу викладачів НТУ «ХПІ» авторами статті та студенткою Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» Т. С. Риморевою було проведено анкетне опитування 431 студента цього університету, вибірка стратифікована рівномірна (рівна кількість чоловіків та жінок, студентів першого – четвертого курсів).

У результаті дослідження виявлено, що найбільш важливими характеристиками, які впливають на формування думки стосовно викладача, є його професійні навички (78%), рівень знань з дисципліни, що викладається (72%), та стиль спілкування зі студентами (67%). Для половини респондентів важливими є практичний досвід та моральні якості. Найменш важливими характеристиками викладача є наявність наукових праць, думка інших викладачів про нього, стать та наявність вчених ступенів і звань. Вплив цих характеристик відзначали 4%, 5%, 7% та 9% студентів, які взяли участь в опитуванні, відповідно.

Саме професійні якості викладачів виявилися найбільш значущими для студентів, незалежно від їх статі, курсу, спеціальності та форми навчання, успішності й відвідуваності ними занять. Несподівано виявилось, що зовнішній вигляд педагога є важливим для кожного четвертого студента. Ця

характеристика є досить значущою порівняно з важливістю вчених ступенів, репутації в колег та наявності наукових праць, статі та віку (хоча третина вказала на середній вік ідеального викладача).

На думку студентів, для ідеального викладача найбільш важливою є наявність практичного досвіду роботи за фахом (88%). Базова освіта з дисципліни, що викладається, є бажаною, на думку 57% респондентів. На думку 43% студентів, головне – володіння навчальним матеріалом. Водночас 77% опитаних вважають наявність вченого ступеня необов'язковим.

Серед зовнішніх характеристик, які мають найбільшу значущість для студентів, є грамотність мови та манера поведінки педагога. Так вважають відповідно 77% та 67% респондентів. Найменше студенти звертають уваги на зачіску та якість предметів, що використовує викладач. На охайність одягу та його стиль звертають увагу 15% та 21% респондентів відповідно. Найбільш підходящим стилем одягу сучасного викладача кожний другий з опитаних назвав напівділовий стиль, який поєднує в собі діловий стиль та елементи повсякденного, а кожний третій респондент вважає стиль одягу неважливим.

Що стосується моральних якостей, які, в першу чергу, мають бути присутні в образі ідеального викладача закладу вищої освіти, то найважливішими серед них, на думку студентів, є справедливості і відповідальність. Так вважають 70% та 58% респондентів. Доволі важливими є також такі риси характеру, як дружелюбність, ввічливість та чесність. На ці характеристики вказали відповідно 47%, 44% та 44% опитаних (рис. 1).

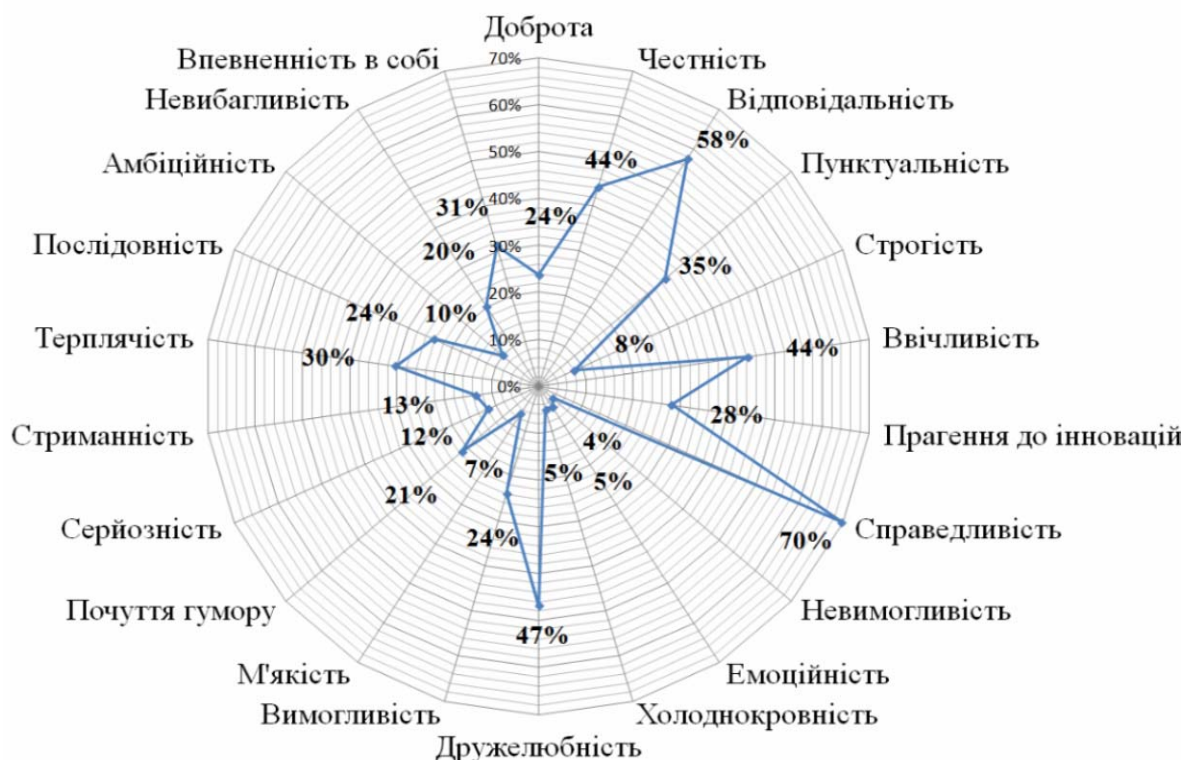

Рис. 1. Моральні якості, які повинні бути притаманні ідеальному викладачу університету, на думку опитаних студентів

Результати проведеного опитування показали, що, на думку студентів, ідеальний викладач повинен, насамперед, уміти легко й доступно ви-

кладати матеріал (4,77), подавати його логічно, послідовно та обґрунтовано (4,71), а також справедливо оцінювати роботу студентів (4,68). Важливими для студентів також є вміння цікаво викладати матеріал (4,63), вміння поєднувати теоретичні знання з практикою (4,58) та глибокі знання з дисципліни, що викладається (4,57) (рис. 2).

Рис. 2. Необхідність наявності основних професійних характеристик у викладачів університету, на думку респондентів (представлена у вигляді індексу, що змінюється від 1 до 5, де 1 – характеристика не повинна бути ні в якому випадку, 5 – повинна бути обов'язково)

Жінки більше, ніж чоловіки, вважають, що ідеальний викладач повинен мати широку ерудицію (середня оцінка – 4,46 та 4,17 балів відповідно).

Зі збільшенням частоти відвідування навчальних занять студентом для нього зростає важливість справедливого оцінювання результатів його роботи викладачем.

Загальна ерудиція є найбільш значущою для респондентів, які вивчають економічні та гуманітарні науки (4,51). Менше значення ця характеристика має для студентів технічних (4,12) та ІТ-спеціальностей (4,33).

Уміння поєднувати теорію з практикою більшою мірою є важливою якістю для викладача, на думку студентів – економістів та гуманітаріїв (4,60), а також респондентів, які вивчають комп'ютерні науки (4,58). Для опитаних, які навчаються на технічних спеціальностях, ці вміння мають меншу цінність. Менш важливими для студентів технічних спеціальностей також є вміння викладачів цікаво подавати матеріал (4,31) та застосовувати різні форми занять (3,37). На відміну від респондентів, які навчаються на

технічних спеціальностях, студенти з економічної/гуманітарної та ІТ-спеціальностях оцінюють вищезгадані вміння вищими балами.

Порівнюючи образи ідеального та реального викладачів університету, які були отримані в результаті проведеного дослідження, можна сказати, що зовнішній вигляд більшості викладачів НТУ «ХПІ» відповідає уявленням студентів про ідеальний стиль одягу викладача.

Найбільш характерними рисами сучасних педагогів в університеті, за результатами дослідження, є вимогливість та ввічливість. Ці характеристики вказували 44% та 36% студентів. Третина опитаних відзначали також наявність у більшості викладачів таких якостей, як дружелюбність, відповідальність та строгість. Найменше виражені такі моральні якості, як амбітність та прагнення до інновацій (лише 7% та 10% респондентів вказали на наявність вищезгаданих рис у своїх педагогів). Це може свідчити про низьку мотивацію до нововведень серед педагогів, що негативно позначатиметься на оновленні навчальних програм і вдосконаленні професійних вмінь. Можливо, це пов'язано зі старінням викладацького складу вищої школи України, особливо це стосується викладачів фундаментальних і технологічних дисциплін, що викликає низьку конкуренцію між ними та послаблює контроль за їх інноваційною активністю.

Сучасні викладачі НТУ «ХПІ», за результатами дослідження, майже не використовують різноманітних форм проведення занять (ігри, диспути, «мозковий штурм», дебати тощо) та не приділяють достатньої уваги підвищенню активності студентів під час навчання. Наявність цих характеристик у викладачів студенти оцінили в 2,76 та 2,84 бали з 5 можливих.

Доволі низький рівень мають такі професійні компетентності, як уміння цікаво викладати матеріал, яке є досить важливим для студентів, уміння організувати роботу студентів на занятті та знання іноземних мов. За 5-бальною шкалою ці якості отримали 3,24, 3,29 та 3,32 бали.

Проте, більшість педагогів мають глибокі знання з дисципліни (3,95), непогану загальну ерудицію (3,87), активно беруть участь у різноманітних дослідницьких проектах (3,71) та вміють користуватися ПК і різноманітними технічними засобами (3,68) (рис. 3).

За оцінками респондентів, викладачі економічних та гуманітарних наук більшою мірою застосовують різноманітні форми навчання (ігри, диспути, дебати тощо), ніж їхні колеги, які навчають студентів технічного та ІТ-напрямку.

Студенти-відмінники давали вищі оцінки вмінню викладачів легко та доступно пояснювати матеріал, організувати роботу й підвищувати активність студентів на занятті, ніж ті, що навчаються на оцінки «добре» та «задовільно». Чим нижчу навчальну успішність за поточний рік має студент, тим нижчі його середні оцінки наявності вищезгаданих характеристик у викладачів.

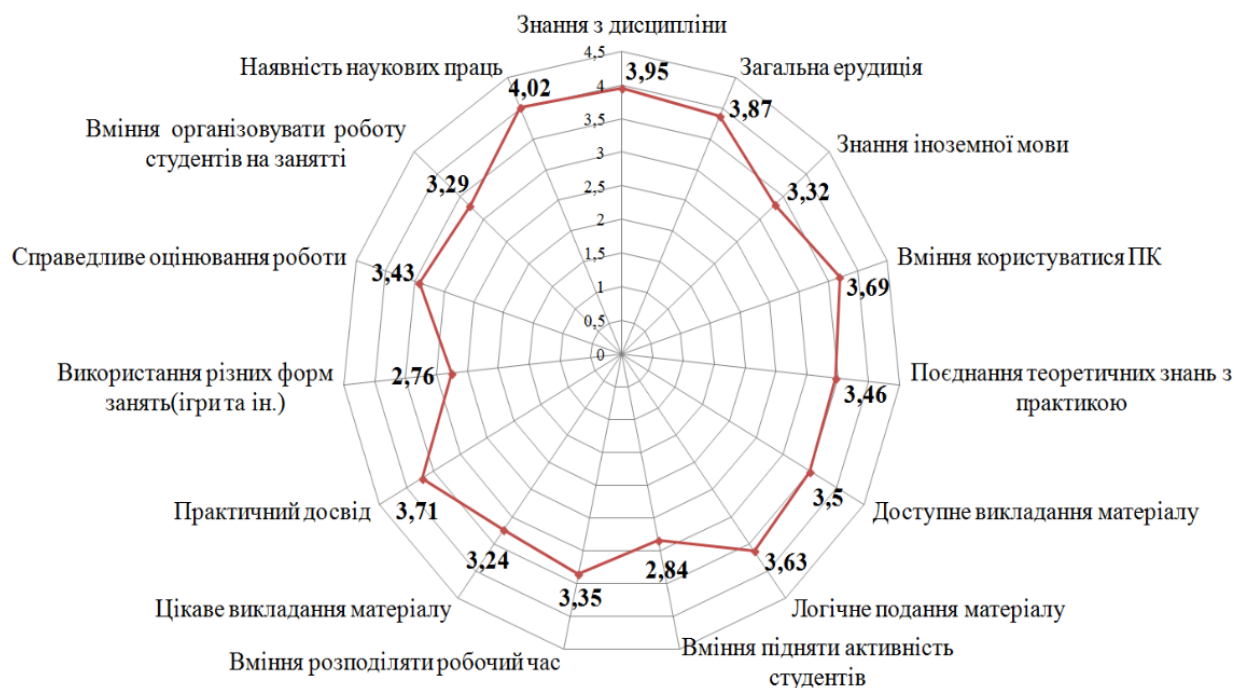

Рис. 3. Думка опитаних студентів НТУ «ХПІ» щодо міри наявності основних професійних характеристик у більшості їх викладачів (представлена у вигляді індексу, що змінюється від 1 до 5, де 1 – характеристика зовсім не притаманна, 5 – притаманна повною мірою)

Що стосується оцінки моральних якостей викладачів, то існує значна різниця між уявленнями студентів щодо найбільш важливих характеристик, які мають бути притаманні ідеальному педагогу, та рівнем їх наявності у викладачів НТУ «ХПІ».

Найбільша різниця спостерігається між такими особистісними якостями ідеального та реального педагогів, як справедливість, відповідальність, чесність і пунктуальність. Рівень наявності цих характеристик у більшості викладачів, на думку опитаних студентів, значно нижчий за рівень важливості цих якостей для ідеального педагога в уявленні респондентів. Найбільш наближеним до ідеалу є рівень розвиненості таких моральних якостей викладачів університету, як дружелюбність та ввічливість.

Що стосується міри притаманності таких найважливіших професійних характеристик, як уміння легко й доступно викладати матеріал, подавати його логічно, послідовно та обґрунтовано, справедливо оцінювати роботу студентів у більшості викладачів університету, то ці характеристики перебувають у діапазоні від 3,43 до 3,63. Тобто можна сказати, що значущі для студентів професійні якості в реальному житті серед педагогів виражені недостатньо. Значна різниця спостерігається між важливістю для студентів таких характеристик, як уміння цікаво викладати матеріал та підвищувати активність студентів на занятті, й оцінкою їх наявності.

Висновки. Отримані результати надають змогу рекомендувати для підвищення іміджу викладачів та наближення їх реального образу до ідеального розширення можливості студентів самостійно обирати навчальні дисципліни й викладачів, що будуть їх викладати, щоб стимулювати

останніх до покращення якості викладання; проведення моніторингу думки студентів щодо прояву несправедливості та безвідповідальності з боку викладачів для розробки заходів щодо зменшення подібних випадків; створення сторінки на сайті університету для відгуків студентів про роботу викладачів; запровадження короткочасних реальних стажувань викладачів практичної спрямованості; введення в практику обов'язкового застосування активних методів навчання.

Список використаної літератури

1. Астраханцева Е. В. Имидж преподавателя как фактор мотивации студентов. *Современное профессиональное образование: теоретические основы и прикладные аспекты* : Международная научно-практическая конференция. URL: <http://econfr.uae.ru/article/7218> (дата обращения: 07.09.2018).
2. Бердинских М. В. Социологические аспекты имиджа организации. *Вестник Вятского государственного гуманитарного университета*. 2012. № 1 (1). С. 31–35.
3. Гайворонская Т. В., Шадрин Э. М. Имидж преподавателя Вуза глазами студентов. *Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований*. 2016. № 4-1. С. 25–28. URL: <http://www.applied-research.ru/ru/article/view?id=8782> (дата обращения: 07.09.2018).
4. Григорьева Н. И. Имиджи и симулякры в социально-коммуникативной среде современной цивилизации : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11. Новгород, 2010. 198 с.
5. Калюжный А. А. Особенности построения профессионального имиджа. *Вестник Государственного университета управления. Серия: Социология и управление персоналом*. 2006. № 3 (19). С. 59–63.
6. Калюжный А. А. Педагогічна іміджелогія : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. Алмати : Гилим, 2004. 200 с.
7. Котлер Ф. Основы маркетинга. Краткий курс / пер. с англ. В. О. Петрова. Москва : Вильямс, 2007. 656 с.
8. Кравченко А. И. Социология: Общий курс : учеб. пособие для вузов. Москва : ПЕРСЭ, 2002. 640 с.
9. Набока Л. Професійний імідж викладача. *Післядипломна освіта в Україні*. 2009. № 1. С. 26–29.
10. Перельгина Е. Б. Психология имиджа : учеб. пособие для вузов. Москва : Аспект Пресс, 2002. 223 с.
11. Сысоева Е. Ю. Идеальный имидж преподавателя вуза: опыт интеллектуальных переживаний. *Вестник СамГУ*. 2009. №71. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/idealnyu-imidzh-prepodavatelya-vuza-opyt-intellektualnyh-perezhivaniy> (дата обращения: 06.09.2018).
12. Чиркова Е. В. Феномен Уоррена Баффета с позиций современной финансовой теории, или роль имиджа в его инвестиционной стратегии. *Корпоративные финансы*. 2008. № 1. С. 34–48.

Стаття надійшла до редакції 14.10.2018.

Болотова В. А., Ляшенко Н. А. Профессиональный имидж преподавателя университета глазами студента

В статье рассмотрена сущность понятия профессионального имиджа преподавателя университета, базовые элементы его внешнего и внутреннего аспектов. Приводятся данные конкретного социологического исследования, результаты которого выявляют ряд важных профессиональных и моральных качеств, на основе которых строится имидж преподавателя в сознании студентов (на примере НТУ «ХПИ»), из-

меряются наиболее существенные различия между идеальным и реальным имиджем преподавателя.

Ключевые слова: имидж, профессиональный имидж, профессиональный имидж преподавателя, идеальный имидж, реальный имидж, составляющие имиджа.

Bolotova V., Liashenko N. Professional Image of a University Teacher Through the Eyes of a Student

The research of the professional image of high school lecturer is more relevant, due to the transition to a democratic, partner style of teaching, increasing freedom of students in the choice of academic disciplines and lecturers itself.

However, the problem of forming a professional image of a lecturer of higher education has not yet received a broad and holistic analysis within the framework of sociological research, which determines the relevance of this article. The main purpose of the article is to identify the basic characteristics of the ideal and real professional image of the modern university lecturer in the minds of students, for example, NTU «KhPI» and the allocation of factors that predetermine of them.

Image as a definition is understood as a representation of the objects image (the individual, organization, subject and phenomenon). That objects image contains the information and evaluation parts and is formed for the individual (as a representative of the target audience) on the basis of its value orientations and stereotypical settings, activities the object and prompts the individual for certain actions.

Professional image as a definition – a personified image of the representative of the profession, that is, a generalized emotionally colored image of a typical professional who has a symbolic nature and influences others. The basic elements of the internal aspect of professional image are professional knowledge and skills, intellectual and moral – ethical qualities. The external aspect of the professional image includes the appearance (appearance, hairstyle, style of clothing, etc.), verbal (speech quality), nonverbal (behavior, speed of speech), environmental (state and equipment of the working city) and a real image.

The questionnaire survey of 431 students of the National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» showed that professional qualities are the most important for forming a professional image of a lecturer. According to the students, an ideal lecturer should be able to easily and easily present material, submit it logically, consistently, reasonably and fairly evaluate the work of students. Among the external characteristics are the literacy of the language and behavior of the lecturer. Regards to moral qualities, the most important among them, according to students, is justice and responsibility.

The comparison of the images of the ideal lecturer of the university and the real lecturer of the NTU «KhPI» in the minds of the students showed that the appearance of the lecturer corresponds to the ideal views of the students. With respect to the assessment of moral qualities, the greatest difference is observed between such personal qualities as justice, responsibility, honesty and punctuality. There are also significant differences between the importance for students of such characteristics as the ability to teach material interestingly, to boost the activity of students in the classroom and the actual state of affairs.

The obtained results allowed to provide a number of recommendations for improving the image of lecturers and bringing their real image closer to the ideal.

Keywords: image, professional image, professional image of the lecturer, ideal image, real image, components of the image.

УДК 316.25

Д. М. БОЙКО

«НАСИЛЬСТВО» В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ: АПОЛОГЕТИЧНА ТРАДИЦІЯ

У статті проаналізовано соціологічну рефлексію феномену насильства з погляду її світоглядного та концептуального різноманіття. Запропоновано класифікацію підходів у соціологічному вивченні насильства на основі співвідношення насильства та соціальності: виділено критичну й апологетичну традиції в соціології насильства. Розглянуто генезу та основні положення апологетичної традиції теоретизування із цього питання. Детально розглянуто теоретичний доробок Х. Арендт та В. Беньяміна з позиції соціології насильства.

Ключові слова: насильство, соціологія насильства, апологетика, критика.

*La violence, c'est le recours des gens qui ne savent pas penser.
Maurice Druon¹*

У ході соціологічної рефлексії феномену насильства дослідники стикаються з безліччю труднощів: це і сензитивність явища, і дискурсивність проблематизації, і суб'єктивність сприйняття тощо. І варіативність (не)вирішення цих труднощів багато в чому зумовлює те, що ми можемо спостерігати внутрішню неоднорідність та суперечливість цієї галузі соціологічного знання. Крім того (та, можливо, саме тому), поки рано говорити про соціологію насильства як про окрему теорію середнього рівня; процес її інституціоналізації ще не досяг значного прогресу, емпіричних досліджень украй мало, існує плутанина та неузгодженість у методології, а про теоретичний і світоглядний консенсус із цього питання навіть не може бути й мови.

Проте, незважаючи на еkleктичність та мозаїчність теоретико-методологічного поля соціологічного вивчення феномену насильства, спостерігаються достатньо однозначні та очевидні тенденції й закономірності в тому, як саме інтерпретують це явище. Причому ці закономірності виявляються не на рівні концептів, концепцій чи навіть парадигм, а на рівні науково-філософської та суспільно-громадянської картини світу. Фундаментальний розкол у напрямі теоретизування щодо феномену насильства починається з відповіді на відносно просте питання²: як співвідносяться соціальність та насильство? Є дві основні альтернативи: 1) соціальність та насильство несумісні, воно є відхиленням від норми, «збоєм» соціальної системи; 2) насильство нерозривно пов'язане із соціальністю, це невід'ємний елемент «соціального організму» на цьому етапі його «еволюції». І навко-

¹ «Насильство – це останній притулок людей, які не вміють мислити» (Моріс Дрюон).

² Що характерно, це питання далеко не обов'язково рефлексується, і дати на нього відповідь можна, навіть не замислюючись над ним.

ло цього вибору формуються дві багато в чому взаємовиключні світоглядні традиції вивчення насильства, які умовно можна поділити на *апологетичну й критичну*. Така різниця світоглядів щодо насильства істотно позначається і на постановці наукової проблеми, і на концептуальних підходах до її вирішення, і на інтерпретації результатів, що вкрай важливо враховувати під час вивчення цієї тематики. Для того, щоб більш предметно та детально розібратись у цьому питанні, пропонуємо в межах цієї статті зосередити увагу на одній з традицій – апологетичній. Із цього випливає **мета статті** – розглянути процес розвитку апологетичної традиції вивчення проблеми насильства в соціології з огляду на основні теоретико-методологічні принципи та ідеї її представників.

Онтологічний аспект актуальності цієї теми достатньо очевидний: ми можемо спостерігати в Україні ескалацію протистояння різних груп та спільнот, що виділяються за різними ознаками (політико-ідеологічною, класовою, культурною, релігійною та конфесійною тощо), що зумовлює необхідність поглибленого вивчення причин і наслідків саме насильницького етапу цієї боротьби. У суспільно-науковому й громадянському дискурсі щодо насильства домінує апологетичний та абстрактно гуманний погляд на насильство, тому необхідно провести його історико-соціологічний і теоретико-методологічний розбір.

Апологетична традиція сходить до теорії суспільного договору (де варто вказати перш за все Томаса Гоббса [6], Джона Локка і Жан-Жака Руссо). Загалом ці теорії достатньо серйозно відрізняються одна від одної (передусім, у розумінні того, що є природним станом людини, і тому, як саме оцінювати державу), але якщо узагальнювати, то відповідно до них люди в їх «природному стані» були аполітичні й асоціальні, була так звана війна «всіх проти всіх» і головував принцип *Homo homini lupus est*, але потім був укладений «суспільний договір», коли люди об'єднувалися й відмовлялися від своїх природних прав так, щоб інші змогли відмовитися також і від своїх. Це призвело до створення суспільства та держави, що мало захищати нові права, які регулюють соціальну взаємодію. Розглядаючи людську природу, Т. Гоббс у властивій собі мізантропічній манері писав: «...люди від природи схильні до жадібності, страху, гніву і інших тваринних пристрастей», вони діють «заради користі чи слави, тобто заради любові до себе, а не до інших» [7, с. 292–303]. Причиною цього, на думку Т. Гоббса, є те, що люди «за природою позбавлені виховання і не навчені підкорятися розуму», вони є «більш хижим і жорстоким звіром, ніж вовки, ведмеді і змії» [7, с. 292–303], це є невинним, і навіть укладення того самого «суспільного договору» не вирішить цієї проблеми, тому просто необхідними є постійний контроль та примус, що втілюється в державі-«Левіафані». Але послідовник і критик Т. Гоббса Дж. Локк, погодившись та підтримавши концепцію суспільного договору, виходив з іншої антропологічної позиції, і «коли певна кількість людей <...> погодилися створити спільноту чи державу, то вони тим самим уже поєднані і становлять

єдиний політичний організм» [9, с. 317], для якого насильство є неприйнятним, антисоціальним, деструктивним явищем, яке є індикатором порушення суспільних відносин. Ця теза і стала відправною точкою апологетичної традиції теоретизування щодо соціальності насильства, найвизначнішими представниками якої є Ханна Арендт, Вальтер Беньямін, Макс Вебер, Еміль Дюркгейм, Толкот Парсонс та ін.

Заснована в межах філософського світосприйняття, апологетична традиція в теорії насильства поступово освоювалась і в науковому дискурсі, згодом втілюючись у багатьох класичних соціологічних концепціях. Одним з перших яскравих послідовників цієї традиції в її соціологічному втіленні можна вважати **Макса Вебера**. Його підхід (який можна зарахувати до *конвенційної гілки* апологетичної традиції) передбачає взаємну й добровільну відмову від насильства всіма членами суспільства на користь передачі монополічних прав на нього державі. Якщо Х. Арендт протиставляє владу і насильство (про що детальніший екскурс буде нижче), то М. Вебер ставить останнє в підпорядкування першій (і в онтологічному, і в епістемологічному сенсі), щоправда, лише в одному її втіленні – державі. Ідеться про те, що «сучасна держава є організований за типом запровадження союз панування, який усередині певної сфери домігся успіху в монополізації легітимного фізичного насильства як засобу панування...» [4, с. 650]. Відповідно, легітимність стає спорідненою насильству, проте лише через державу. М. Вебер був би повноправним представником критичного напрямку, якби розвинув цю думку (що за нього зробив той же П. Бурдьє), але він залишився на позиціях апологетики, і в його інтерпретації насильство виступає як целераціональний, інструментальний і цілеспрямований засіб втілення державного панування та влади.

Цікавим видається той факт, що діаметрально протилежні за методологією теорії – розуміюча соціологія М. Вебера і неопозитивізм Е. Дюркгейма – в розгляді насильства стоять на дуже схожих позиціях. Якщо для першого, як уже говорилося, монополістом «легального» насильства є держава, то для другого основним акціонером є «суспільний організм» чи «соціальна система». Ця теза є лейтмотивом *позитивістської та структурно-функціональної гілки*, до якої варто зарахувати все того ж **Емілія Дюркгейма**, а також **Толкота Парсонса** та **Роберта Мертона**.

З цієї тези виходить і така: ескалація фізичного насильства – це ніщо інше, як прояв аномії, тобто воно є «неприродним» для соціального порядку. У межах цього підходу саме насильство – це прояв аномії, девіація, дисфункція соціальної системи, що розглядають у його злочинному втіленні й інтерпретують як антисоціальну поведінку [10], а панування соціальних структур (систем і підсистем, соціальних фактів та інститутів), що конституують «норму», хоча має пригнічувальний характер, проте не є насильницьким.

Якщо для тих представників апологетичної традиції, яких ми розглядали вище, питання насильства далеко не є ключовим, і йому майже не

приділено предметної уваги, то наступні автори доклали значно більше зусиль цьому конкретному питанню. І першою серед них потрібно назвати **Ханну Арендт**, котра представляє найбільш радикальну гілку апологетичної традиції, яку умовно можна назвати *лібертаріанською*. Так, вона вказує на те, що насильство й влада розглядаються всіма як взаємовизначальні явища. Причому таку думку поділяють і ліві, і праві. У своєму виступі перед студентами Колумбійського університету у 1968 р. [1] вона виділяє дві позиції з приводу співвідношення влади й насильства. Вищезазначена теза, згідно з якою насильство є радикальним виявом влади, належить лівим теоретикам. Праві ж вважають, що позаду будь-якої влади стоїть насильство. Вони закликають бути реалістичними: будь-яка влада ґрунтується на насиллі або є його проявом. У цьому Х. Арендт вбачає редукцію влади щодо насильства, пропонуючи своє розмежування цих понять.

Владу дослідниця інтерпретує як здатність до колективних дій. Влада належить групі й існує до того часу, поки існує ця група. Вона не може належати окремій людині, їй може бути притаманна тільки сила або могутність («strength»). Могутність є характеристикою окремої людини, її здібностей. Навіть могутня людина не може володіти владою, вона здатна лише брати активну участь у її реалізації. Також у її силах здійснювати насильство щодо слабких у тому випадку, коли в неї є для цього необхідні засоби. «Сила» («force») вживається в контексті використання словосполучень «природна сила» або «сила обставин» для позначення такої сили, яка виникає в результаті дії фізичних чи соціальних процесів. На визнанні переваги однієї людини над іншою й необхідності підпорядкування їй ґрунтується *авторитет*. Він може бути персональним (син-батько) або мати стосунок до будь-якого інституту (авторитет церкви). При цьому підпорядкування досягають без примусу або насильства: якщо батько почне бити свого сина чи сприймати його як рівного собі, то в нього не буде більше авторитету. Найлютішим ворогом авторитету є сумнів, найнебезпечнішим виразом сумніву є сміх.

Насильство, за Х. Арендт, як і за М. Вебером, виділяється завдяки своїй інструментальній природі. «Феноменологічно воно близьке до розуміння могутності (strength), оскільки засоби насильства, як і всі інші інструменти, виготовляються і використовуються з метою примноження природної могутності доти, доки, нарешті, на останній стадії їх вдосконалення, вони не замінять цю силу» [1, с. 46]. Аргумент у бік радикального поділу влади і насильства у Х. Арендт виглядає так: якщо ми будемо пояснювати все в термінах насильства, яке втілюється в засобах цього насильства, то вийде, що найпотужніші засоби знищення в руках держави повинні були б звести нанівець будь-які спроби і навіть думки про повстання¹. Там, де є влада, немає місця насильству, і навпаки. Не може існувати держави цілком і повністю заснованої на насильстві.

---

¹ Праця була написана, зокрема, під враженнями від подій 1968 р. у Франції, які дістали публіцистичну назву «Червоний травень».

Влада є основою й суттю державного устрою, а насильство в жодному разі не повинно навіть претендувати на це. Воно володіє тільки інструментальним характером, тому діє за моделлю цілераціональної дії (у термінології М. Вебера) і повинно мати певну мету, тож, як наслідок, може бути виправдане. А влада не потребує того, щоб її виправдовували, оскільки в неї немає мети. Тим не менше, Х. Арендт не готова пуститися в утопічні вигадки про призначення держави й влади. Владі, як повітря, потрібна легітимність, яку може забезпечити вже згаданий авторитет. Але без легітимності вона може перерости в систему тотального насильства, якій ніяка легітимність не потрібна.

У цьому контексті Арендт розглядає так званий парадокс насильства: «Технічне вдосконалення засобів насильства досягло тієї точки, коли вже жодна політична мета не може, мабуть, співвідноситися з їх руйнівним потенціалом або виправдовувати реальне використання цих коштів у збройному конфлікті» [1, с. 5]. І пояснює його просто – іншим парадоксом: ми, по суті, намагаємося раціоналізувати ірраціональне. Зупиняється вона на риторичному питанні про те, чи покладе війна кінець людині або людина покладе край війні?

На схоже питання намагався відповісти **Вальтер Беньямін**, котрий представляє *помірну* гілку апологетичної традиції. Помірність цієї гілки втілюється в тому, що В. Беньямін доволі близький до ідей критичної соціології (особливо у варіанті Франкфуртської школи), і навіть вибудовує теорію критики насильства, проте співвідношення соціальності, влади та насильства в нього має саме апологетичний характер. Він починає розгляд явища насильства із зіставлення його з *правом*, звертаючись до понять «природного» і «позитивного» права. У природному праві мета виправдовує засоби, а в позитивному праві «законність» засобів є основою для реалізації необхідних цілей. Так, В. Беньямін пропонує винести за межі розгляд питань про цілі і законність, щоб сконцентруватися саме на засобах. При цьому він віддає перевагу в ході свого дослідження теорії позитивного права, оскільки вона сама по собі ставить питання про засоби й розмежує їх на санкціоновані, тобто історично визнані, і несанкціоновані. Він пише: «Якщо критерії, що встановлюються позитивним правом для правомірності насильства, можна аналізувати лише стосовно його змісту, то сфера його застосування має зазнати критики з погляду його цінності» [2, с. 116]. Ця теза нашоухує на думку про наміри автора зайнятися критикою насильства з метою довести відсутність цінності останнього і, ймовірно, відстояти можливість обійтися без нього. І далі: «Як гіпотетичну підставу для класифікації видів насильства варто вибрати наявність або відсутність загального історичного визнання його цілей» [2, с. 117]. Якщо цілі позбавлені цього визнання, то вони є природними, решта ж – правовими. Для такої системи характерно не допускати природних цілей. Якщо, наприклад, для виховання й характерні природні цілі, то право застосовувати насильство в педагогічних цілях обмежується, що, однак, не скасовує патерналіс-

тичну владу повною мірою. Зокрема, В. Беньямін стверджує, що якщо в сучасній для нього Європі природних цілей окремі індивіди досягали за допомогою насильства, то вони входять у суперечність з правовими цілями, тому що створюють небезпеку, яка підриває правопорядок [2; 3].

Крім того, В. Беньямін розділяє функції насильства, які походять від держави, на *правовстановлення* і *правопідтримку*. Насильство несе в собі, насамперед, правовстановлювальний характер; саме тому держава намагається утримувати монополію на насильство. Бо насильство, що виходить не від державного апарату, може стати причиною встановлення нового права, що означає й зміну державної влади. Щоб уникнути цього, існує правопідтримувальне насильство у вигляді військової повинності, судів, поліції тощо. Самий факт присутності мілітаризму в державі – це «примус до загального застосування насильства як засобу досягнення державних цілей» [2, с. 121]. Усе це має підтверджувати гіпотезу, що насильство лежить в основі системи нашого суспільного буття. Крім того, ми доходимо висновку, що будь-які заклики до якоїсь «свободи» – лише нерозуміння, хибність. Погроми та бунти, описані В. Беньяміном, так само, як і С. Жижеком [8] чи П. Гелдерлоосом [5], тому і не призводили до перевертоту – це лише ресентемент, який, однак, (поки що) не сягнув свого піку саме через цю недообізнаність. Водночас для роботи держави не потрібен якийсь бездумний анархізм, їй потрібна не «вільна», неконтрольована людина, а громадянин, що потребує правового насильства.

Критикуючи правове насильство, В. Беньямін говорить про необхідність його скасування. Причому складається враження, що воно для автора збігається за значенням з такого роду насильством, як революційні рухи класу трудящих або насильство при досягненні індивідом природних цілей. Його обґрунтування такого погляду виглядає найбільш переконливим серед усіх критиків правового насильства, тим не менше, воно неминуче у вигляді законів, від яких В. Беньямін хоче «відмовитися». Правда, ними не можна зловживати – держава повинна постійно лавірувати й утримувати рівновагу, щоб самій не стати злочинним суб'єктом. У такій системі завжди будуть необхідні «вартові», які самовіддано стежитимуть за правопорядком з обох сторін одного цілого (тобто будуть звернені і до робітників, і до правлячих, зокрема до інституту поліції, який В. Беньямін безспідставно критикує).

Продовжуючи розбір правовстановлювального та правопідтримувального насильства, В. Беньямін проводить паралелі між двома іншими його формами – міфічним та божественним: «Функція насильства в правовстановленні є двоякою <...> – при цьому мета переслідується шляхом використання насильства як засобу, – проте в момент реалізації право не відмовляється від насильства, а модифікує його <...> в правовстановлювальне» [3, с. 89]. Тому в ході правостановлення стверджується не вільна від насильства мета, а мета, яка від нього глибинно залежить. Міфічному насильству, де «влада – принцип будь-якого міфічного правовстановлення»

[3, с. 90], він протиставляє божественне цілепокладання, принципом якого є «справедливість», що знищує право. Однак таке міркування автора виглядає досить сумнівним, бо якщо міф і відсилає нас до природного права, де засоби виправдовуються метою, то в питанні божественного, як нам здається, В. Беньяміну не вдається навести переконливу аргументацію й вийти за межі зв'язку «Бог – позитивне право».

Висновки. Підсумовуючи, можемо сказати, що представники апологетичного підходу розглядають соціальність через її абсолютизацію, метафоризацію, навіть сакралізацію, протиставляючи їй девіантне, а(нти)соціальне, деструктивне насильство. Для одних представників апологетичного підходу насильство допустиме в суспільстві лише як засіб його (само)збереження, зокрема за рахунок його монополізації державним апаратом (М. Вебер, В. Беньямін), для других – воно прояв аномії (Е. Дюркгейм, Р. Мертон), для третіх – недопустиме принципово (Х. Арендт).

Тим не менше, у результаті аналізу ми можемо виділити ряд важливих ідей апологетичної традиції, які багато в чому є універсальними та корелюють з думками представників критичної традиції: по-перше, це виділення особливої ролі держави в процесі насильства; по-друге, це правовстановлювальний та правопідтримувальний характер насильства; по-третє, спорідненість легітимності й насильства, насильства та панування, насильства й могутності. І все ж таки виведення насильства за межі «нормального соціального» ще на рівні постановки дослідницького питання, характерне для представників апологетичної традиції, значною мірою урізає евристичний потенціал їх соціологічного бачення, тоді як критична традиція націлена на пошук того, що апологети послідовно ігнорують. Але це вже зовсім інше питання.

Список використаної літератури

1. Арендт Х. О насилии / пер. с англ. Г. М. Дашевского. Москва : Новое изд-во, 2014. 148 с.
2. Беньямин В. К критике насилия / пер. с нем. И. Чубарова. *Культиватор*. 2011. № 1. С. 114–126.
3. Беньямин В. Учение о подобии. Медиаэстетические произведения : сб. статей / пер. с нем. Москва : РГГУ, 2012. 288 с.
4. Вебер М. Политика как призвание и профессия. *Вебер М. Избранные произведения* / пер. с нем., сост., ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова. Москва : Прогресс, 1990. С. 644–706.
5. Гелдерлоос П. Как ненасилие защищает государство / пер. с англ. А. Толмачёва. Москва : Радикальная Теория и Практика, 2014. 176 с.
6. Гоббс Т. Левиафан. Москва : Мысль, 2001. 828 с.
7. Гоббс Т. Основ философии: о гражданине. *Избр. произв.* : в 2 т. Москва : Мысль, 1964. Т. 1. 622 с.
8. Жижек С. О насилии / ред. А. А. Олейников ; пер. с англ. А. Смирнова, Е. Ляминой. Москва : Европа, 2010. 184 с.
9. Локк Дж. Сочинения : в 3 т. Москва : Мысль, 1988. Т. 3. С. 137–405.
10. Мертон Р. Социальная структура и аномия. *Социология преступности (Современные буржуазные теории)* / пер. с фр. Е. А. Самарской ; ред. М. Н. Грецкий. Москва : Прогресс, 1966. С. 299–313.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2018.

Бойко Д. Н. «Насилие» в социологическом дискурсе: апологетическая традиция

В статье анализируется социологическая рефлексия феномена насилия с точки зрения ее мировоззренческого и концептуального разнообразия. Предлагается классификация подходов к социологическому изучению насилия на основе соотношения насилия и социальности: выделяются критическая и апологетическая традиции в социологии насилия. Рассматриваются генезис и основные положения апологетической традиции теоретизирования по этому вопросу. Подробно разбирается теоретическое наследие Х. Арендт и В. Беньямина с позиций социологии насилия.

Ключевые слова: *насилие, социология насилия, апологетика, критика.*

Boiko D. «Violence» in Sociological Discourse: Apologetic Tradition

The article analyzes the sociological reflection of the phenomenon of violence from the point of view of its ideological and conceptual diversity. Classification of approaches to the sociological study of violence is proposed. It is distinguished on the basis of the relations between violence and sociality: critical and apologetic traditions are distinguished in the sociology of violence. The genesis and the main provisions of the apologetic traditions of theorizing on this issue are considered. The author concludes that representatives of the apologetic approach consider sociality through its absolutization, metaphorization, even sacralization, opposing it with deviant, against social, destructive violence.

The apologetic tradition originates from the liberal interpretation of the theory of social contract (J. Locke), further it actively develops by sociological science. One of the first and the most eminent representatives of the apologetic tradition of studying violence in sociology was Max Weber. Thus, the M. Weber's concept considers violence in connection with its instrumental nature for power, focusing on the monopoly of legitimate violence in the hands of the state. The author also attributes the concept of Emile Durkheim to this tradition. Interestingly, the Weberian sociology and Durkheim's neopositivism, which are opposite in methodology, are very similar in their consideration of violence: if for the first one the monopolist of «legal» violence is the state, for the latter the main shareholder of violence is the «social organism». This idea was later embodied in the structural-functional branch of the apologetic tradition, which is represented by T. Parsons and R. Merton. It is R. Merton actively develops the concept of violence as a social deviation.

Weber's conception is developed by H. Arendt, whom, on the contrary, opposes violence and power: she says that there are many other tools in power (above all – authority), while violence excludes power and, accordingly, sociality. We find some middle point of view in the works of W. Benjamin, who acknowledges that violence is used as an instrument of power, but at the same time it opposes this practice.

For some representatives of the apologetic approach, violence is permissible in society only as a means of its (self)preservation, including due to its monopolization by the state apparatus (Weber, Benjamin), for others it is an anomie (Durkheim, Merton), for the third it is not permissible fundamentally (Arendt). Based on the analysis of the heritage of the representatives of the apologetic tradition in the sociology of violence, author considers the fundamental ideas, which are universal and correlate with the thoughts of the representatives of the critical tradition: firstly, it highlights the special role of the state in the violence process; secondly, it is the law-establishing and law-supporting nature of violence; thirdly, the kinship of legitimacy and violence, violence and domination of violence and power.

Key words: *violence, sociology of violence, apologetics, criticism.*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.47:37.063 (477)

В. В. КУЗЬМІН

ОСОБЛИВОСТІ КАР'ЄРНИХ СТРАТЕГІЙ У РАМКАХ СТРУКТУРНОГО ФУНКЦІОНАЛІЗМУ

У статті досліджено проблематику кар'єрних стратегій у рамках структурного функціоналізму. Деталізовано функціональні особливості кар'єрних стратегій. Значну увагу приділено особливостям кар'єрних стратегій у різних типах суспільства. Проаналізовано різноманітні комбінації кар'єрних стратегій у межах різних суспільних структур.

Ключові слова: кар'єра, кар'єрні стратегії, структурний функціоналізм, структура суспільства.

Кар'єрні стратегії є важливим елементом розвитку як конкретної особи, так і окремих соціальних груп. Кар'єрні стратегії відображають основні соціальні, соціально-економічні та соціально-політичні прагнення широких верств населення. Кар'єрна траєкторія, як і кар'єрна стратегія, є маркером соціальних і соціально-економічних процесів, які відбуваються в суспільстві. Кар'єра має свою специфічну структуру та функціональний набір. Так само, як і кар'єрні стратегії, є частиною суспільного функціоналу та водночас частиною формування окремих елементів соціальної структури.

У загальному вигляді теорія структурного функціоналізму була розроблена такими вченими, як Р. Мертон, Т. Парсонс, Н. Девіс та ін. Формування та реалізацію кар'єрних стратегій особи розглянуто в працях Ж. Малахової, С. Оксамитної та ін. Комплексно зазначену тему в межах ціннісного та соціально-трансформаційного підходів дослідив Л. Лукашевич. У подальшому вивчення соціальної проблематики кар'єрних стратегій у межах структурного функціоналізму має базуватися на зіставленні суспільних структур та їх функцій.

Мета статті – дослідити особливості кар'єрних стратегій у рамках структурного функціоналізму.

Структурний функціоналізм є однією з провідних макросоціологічних теорій, яка стала епохальною для всієї західної соціології у ХХ ст. Представники структурного функціоналізму прагнули до створення інтегральних механізмів як дослідження суспільства й суспільних феноменів, так і створення соціальних технологій, які б могли допомогти соціальним менеджерам та соціоінженерам використовувати ефективні інструменти впливу на соціальну реальність. Досягши піку свого розвитку, теорія структурного функціоналізму не змогла пережити кризових явищ свого розви-

тку й стала однією з багатьох соціологічних парадигм. Перевагою цієї парадигми є те, що вона надає можливості комплексно досліджувати різні соціальні явища та соціальні процеси в межах чітких суспільних координат: структур і функцій. Саме тому ми й вирішили скористатися нею для комплексної оцінки кар'єри та кар'єрних стратегій.

Теорія структурного функціоналізму бере свої витоки з праць класиків соціологічної думки: О. Конта, Г. Спенсера та Е. Дюркгейма. Усі зазначені вчені зробили свій внесок у розвиток структурного функціоналізму, навіть не здогадуючись про це, оскільки в класичному розумінні не мали прямого стосунку до цієї концепції. Однак дослідники їх творчості зазначають про прагнення до структурування соціальних процесів та різних інших елементів суспільства [1]. Наукові здобутки цих учених у структуруванні поєдналися в описі функціонального набору суспільства та інших його елементів, які досліджують спеціалісти в галузі соціології.

Безпосередньо теорія структурного функціоналізму пов'язана з працями американських соціологів Т. Парсонса та Р. Мертона [12, с. 757–759]. Ця соціологічна теорія стала одним з елементів виходу американського суспільства з великої економічної депресії, а праці Т. Парсонса та Р. Мертона цитувало багато американських політиків та економістів у часи бурхливого економічного розвитку США в кінці першої половини ХХ ст.

Р. Мертон у праці «Соціальна теорія та соціальна структура» зазначав: «Якщо виходити з функціонального погляду, згідно з яким нам потрібно зазвичай (але не завжди) очікувати появи стійких соціальних моделей і соціальних структур, що виконують позитивні функції, які на сьогодні неадекватно виконують інші наявні моделі та структури, то виникає думка, що, можливо, ця типова організаційна структура за цих умов відповідає основним латентним функціям» [5, с. 171]. Виходячи із цієї думки, можна визначити основні елементи структурного функціоналізму: структури, функції та моделі суспільних процесів. Тому будь-яке соціальне явище чи соціальний феномен, яке досліджують у межах соціологічної науки, повинні віднайти своє місце в системі зазначених координат.

Т. Парсонс у своїх публікаціях не раз торкався тематики порівняння понять «система» та «структура». У своїй праці «Система сучасних суспільств» поняття соціальних систем він визначив як «системи, утворені станами й процесами соціальної взаємодії між діючими суб'єктами» [7, с. 18]. Відповідно до цього визначення структуру суспільства можна розглядати в рамках структурного функціоналізму як соціальну систему.

«Кар'єра» є одним з важливих понять соціології праці й економічної соціології, що описує професійний шлях конкретної людини та може бути інструментом оцінювання успішності людини в суспільстві й суспільних відносинах. Український соціолог М. Лукашевич зазначає, що кар'єра є складним соціальним феноменом, оскільки поєднує соціальний процес і одночасно є результатом певної діяльності [3, с. 73]. Феноменальність поняття «кар'єра» полягає в тому, що воно функціонує в кількох соціальних

площинах, але своє соціальне значення формує саме в межах соціальної реальності. Це стає можливим, оскільки кар'єрна стратегія особи вже на етапі планування є елементом презентації людини в суспільстві та важливим елементом її оцінки з боку інших членів суспільства. А на етапі реалізації кар'єри або після завершення трудової діяльності людини чи навіть після її смерті цей соціальний феномен стає «лакмусовим папірцем» успішності людини протягом усіх етапів її життя.

Виходячи з важливості кар'єрних звершень у житті кожної особи, ми можемо стверджувати, що «кар'єра» є важливим елементом життєвої стратегії людини. Так, Т. Резнік та Ю. Резнік визначають життєві стратегії людини як «символічно опосередковані та вихідні за своїм впливом за межі свідомості ідеальні утворення, що реалізуються в поведінці людини, її орієнтирах і пріоритетах» [9, с. 100–102]. Кар'єрні та життєві стратегії індивіда мають можливість для реалізації за умов сприятливої соціальної динаміки та соціальної статичності, тобто вдалої взаємодії між соціальними структурами й збігу їх функціонального потенціалу.

Базовою суспільною структурою для більшості людей є соціальна структура суспільства, в якому вони функціонують. Усі члени суспільства розуміють важливість побудови та функціонування наднаціональних суспільних структур, але на сьогодні світовому співтовариству не вдається створити вдалу модель наднаціональної суспільної структури, яка б могла витіснити національне суспільство як базову макроструктуру свого соціального буття.

Кар'єрна стратегія особи формується не в останню чергу залежно від типу суспільства. Е. Тоффлер сформулював трирівневу типологію суспільств. У межах зазначеної типології суспільства бувають трьох види: традиційне, індустріальне та постіндустріальне [11]. У кожному із цих типів суспільства формуються свої соціальні стереотипи з приводу соціальної та професійної реалізації особи. Зокрема, у традиційному суспільстві більшість успішних і соціально реалізованих індивідів пов'язує кар'єру із сільським господарством, в індустріальному – з промисловим виробництвом, а в постіндустріальному – зі сферою послуг та ІТ-сектором.

Двадцять перше століття стало часом співіснування всіх зазначених видів суспільств у межах окремих країн та навіть регіонів. У такому разі ми маємо справу з конкуренцією різноманітних моделей кар'єрних стратегій серед активних учасників суспільств. Ця конкуренція здійснюється за допомогою «апологетів» різних моделей кар'єрних стратегій і типів суспільств. Цих апологетів можна ідентифікувати та типологізувати за кількома ознаками. По-перше, за віком, по-друге; за легендою успішної кар'єрної стратегії, незалежно від її віку.

Соціально-демографічні категорії є стрижнем формування більшості соціальних структур. Оскільки люди за статтю й віком мають спільні інтереси та цінності, це стає відправною точкою їх соціальної взаємодії. Подібні процеси відбуваються й під час формування adeptів успішних моделей

кар'єрних стратегій у межах окремого типу суспільства. Зокрема, люди, які народилися й соціалізувалися в сільській місцевості за радянських часів, продовжують себе самоідентифікувати в межах традиційного суспільства [6, с. 67–69]. Подібна ситуація з людьми, які народилися у великих індустріальних містах у 40–60 рр. ХХ ст. Їхнє професійне становлення відбулося в реаліях індустріального суспільства. І сьогодні за часів формування постіндустріальної економіки вони продовжують планувати кар'єрні стратегії в рамках кар'єрних моделей індустріального суспільства. Сучасна молодь себе вже ідентифікує з кар'єрними моделями постіндустріального суспільства, на основі яких формує свої кар'єрні стратегії.

Іншим варіантом апологетства у сфері моделей кар'єрного успіху залежно від типу суспільства є успішні кар'єристи в межах типової суспільної системи. Прикладами такої кар'єрної реалізації є молоді фермери в традиційному суспільстві, молоді сталевари в індустріальному суспільстві та програмісти передпенсійного віку. Особливістю цих прикладів реалізації кар'єрних стратегій у межах сучасного українського суспільства є те, що люди змогли реалізувати свої кар'єрні стратегії усупереч соціальному мейнстриму та поколінським трендам. Під час своєї професійної діяльності вони популяризують свої кар'єрні звершення серед своїх однолітків, з одного боку, створюючи нові тренди розвитку кар'єрних стратегій на протиположні тенденціям на ринку праці, а з іншого – продукують кар'єрні міфи. Традиційне та індустріальне суспільства не мають достатнього потенціалу для задоволення потреб та успішної реалізації кар'єрних стратегій для більшості українців. Адже у світі відбувається становлення саме постіндустріального суспільства, а реалізація кар'єрних стратегій у межах традиційного та індустріального суспільств має локальний характер і навіть розвиток традиційних для людства професій може відбуватися лише із залученням інноваційних технологій. Саме тому фермери й сталевари майбутнього – це, насамперед, інженери-програмісти та аналітики, що за допомогою комп'ютерних технологій реалізують інноваційні методики зі свого фаху, або управлінці, які за допомогою нейронних систем та інших форм штучного інтелекту приймають стратегічні управлінські рішення в межах діяльності своєї ланки роботи великої корпорації або малого підприємства загалом.

Важливим елементом реалізації кар'єрних стратегій у межах структурного функціоналізму є фрагментація суспільної структури на підструктури. У класовій теорії роль підструктури або секторальних структур виконують саме класи. Взаємодія між класами та в окремих класах створює соціальну динаміку суспільства. Зокрема, Е. Райт зазначає, що «класові відносини неминуче соціальні, і, отже, їх вивчення вимагає систематичного аналізу форм соціальної організації економічних відносин. Вирішення цього завдання здійснюється на основі марксистського поняття “спосіб виробництва”» [8]. У межах класів відбувається власна диференціація уявлення про успішні кар'єрні стратегії. Так, у марксистській класовій страте-

гії виділяють два класи (буржуазія та пролетеріат). У панівному класі успішність кар'єрної стратегії визначалася примноженням капіталу, а серед пролетаріату – удосконаленням професійних навичок у межах робочих професій та участю в профспілковому та інших рухах у боротьбі за права свого класу в межах класової боротьби.

Модифікація класової теорії в трикласову модель суспільства змінила й уявлення про структуру професійної діяльності та соціально-економічної активності, а також структурні особливості кар'єрних прагнень у суспільстві. Головний вектор прагнень у своєму професійному розвитку змістився в бік середнього класу [10]. Для представників цього класу стало важливим здійснювати кар'єрні стратегії без статусу найманого працівника чи з високим рівнем автономізації індивідуальної кар'єрної стратегії. Як наслідок, значно зросла кількість малих та середніх підприємців у всіх країнах з ринковою економікою, а 90-ті рр. ХХ ст. поширили цю тенденцію на теренах пострадянських країн і України зокрема.

Головні зміни у сфері структури кар'єрних стратегій представників середнього класу та осіб, які прагнули увійти до когорти представників середнього класу, мали соціально-психологічний характер, і в їх основі лежала трансформація пріоритету цінностей. Колективні цінності почали модифікуватися в індивідуальні, що сформувало прошарок людей, рівень індивідуалізму яких почав формувати мету індивідуальної професійної реалізації в межах індивідуальної підприємницької діяльності. Представником середнього класу може бути й представник міжнародної компанії, але особливістю його кар'єрної стратегії буде постійний пошук більш привабливої з погляду кар'єрних звершень посади. Однією з важливих форм представників середнього класу стало прагнення пасивного доходу. Саме для цього були вдосконалені структури фінансових та біржових технологій, які зробили процес залучення приватних інвестицій і керування ними простим та водночас високотехнологічним процесом.

Поняття «індивідуалізм» має багато трактувань. У нашій статті ми спираємося на визначення В. Журавльова: «індивідуалізм – особлива форма світогляду, яка базується на пріоритеті особистих цілей та інтересів, свободі індивіда від суспільства» [2, с. 164]. Під свободою від суспільства в межах зазначеної трансформації ми розуміємо нестабільну присутність у кількох структурах суспільства одночасно і перманентне бажання до змін соціальної реальності. Особливо це помітно в постіндустріальній економіці, коли створюються кар'єрні стратегії на базі таких професій, як туристичний агент, менеджер з туризму, «фрілансер», «блогер», аніматор, медіатор тощо. Представники цих спеціальностей не мають чіткого структурованого робочого дня та функцій. Вони працюють у вільному режимі, здебільшого у вечірній та нічний час, коли люди звикли до відпочинку та розваг. Сектор відпочинку та розваг стимулював появу так званих «вільних працівників». Розмивання рамок професійної реалізації в часі й просторі сприяло тому, що в багатьох представників молоді з'явилися можливості

подвійної, а подекуди й потрібної професійної реалізації. Особа може вдень працювати офісним працівником, а вночі займатися творчістю в нічному клубі чи аматорському театрі.

У межах структурного функціоналізму важливу роль відіграє функціонал або функціональний набір, оскільки суспільні структури не мають жодного значення без реалізації їх функціонального набору. Зокрема, Ж. Малахова зауважує, що однією з головних функцій кар'єри особи є успішне засвоєння професійних ролей, продрукованих суспільними практиками [4, с. 64]. Згідно із цією концепцією, кар'єрна стратегія – це результат засвоєння моделі професійної й суспільної поведінки в суспільстві. У такому разі відбувається біполярний процес конкуренції між різними особами за визнання своїх навичок у межах свого фаху та між представниками різних кар'єрних стратегій щодо адекватності й правильності свого професійного вибору.

Одним з важливих елементів кар'єрного функціоналу є інформаційна складова. Основні тенденції популяризації тих чи інших кар'єрних стратегій є важливою інформацією щодо розвитку суспільства. Поява нових напрямів кар'єрних уподобань серед членів суспільства на основі нових спеціальностей та деградації інших є ще одним з основних «маркерів» розвитку економічних та соціально-економічних процесів як країни, так і глобального співтовариства. Наприклад, відмова молодого покоління українців масово освоювати технічні професії як у межах вищої, так і професійно-технічної освіти, і бажання працювати на «фрілансових» та «аутсорсингових» посадах в ІТ-секторі, сфері дозвілля й туризму є фактором переходу України від індустріального до постіндустріального суспільства. Тим більше, що кар'єрні стратегії починають формувати з дитинства. Сьогодні в більшості країн світу й Україні зокрема створюють гуртки програмування та робототехніки майже при кожній фізико-математичній школі та на базі різноманітних громадських організацій. Діти відточують свою майстерність під час різноманітних виставок та фестивалів. Більшість із цих дітей не стануть фаховими програмістами та фахівцями з робототехніки. Однак вони накопичують критичну масу інноваційних і високотехнологічних навичок, які будуть використані найталановитішими підлітками під час переходу країни на рейки нового технологічного укладу як економіки, так і соціальної сфери.

Планування та алгоритми здійснення кар'єрної стратегії членів суспільства базується на аналізі свого кар'єрного потенціалу. Для підвищення свого кар'єрного потенціалу більшість громадян здобуває додаткову освіту, переглядає літературу та відеоматеріали професійного спрямування, тобто виконує освітню функцію кар'єри. Тому кар'єрні стратегії особи як на етапі реалізації, так і на етапі планування сприяють підвищенню рівня освіти громадян країни загалом. Тобто індивідуальні прагнення конкретних особистостей призводять до колективного блага.

Висновки. Нами досліджена проблематика кар'єрних стратегій у межах структурного функціоналізму, деталізовано функціональні особливості кар'єрних стратегій. Суттєву увагу приділено особливостям кар'єрних стратегій у різних типах суспільства. У статті проаналізовано різноманітні комбінації кар'єрних стратегій у різних суспільних структурах.

Структурний функціоналізм є однією з провідних соціологічних концепцій, яка описує особливості суспільного устрою та суспільних відносин, виходячи із структурних та функціональних особливостей. Кар'єрну стратегію визначено як соціальний феномен, який має своє відображення в межах структурно-функціональних особливостей сучасного українського суспільства. Кар'єрні стратегії членів суспільства безпосередньо залежать від особливостей соціальної структури суспільства, її форми та концепції розвитку. Кар'єрні стратегії є відображенням і структури відносин та функціонального набору локальних суспільних структур. Крім того, вони відображають функціональний набір поняття «кар'єра» та є частиною функціонального набору суспільства. Кар'єрні стратегії мають і свою особисту структуру, яка відображає потенційні кар'єрні сценарії, які можуть бути реалізованими на основі компетенції особистості та вольовій і мотиваційній складових сформовані під час усього життєвого сценарію актора.

Проаналізовано класичні структуралістичні концепти, запропоновані Р. Мертоном та Т. Парсонсом, які мають безпосередній стосунок до поняття кар'єрної стратегії та надають можливість для подальшого аналізу цього поняття в межах структуралістської теорії. Розкрито поняття кар'єрної стратегії крізь призму дефініції «життєва стратегія» Е. Тоффлера. Його науковий здобуток базується трирівневій типології суспільств. Це стало додатковим фактором розгляду дефініції «кар'єрна стратегія» в розрізі соціальних стереотипів громадян цих типів суспільств. Саме вони й впливають на напрями розвитку кар'єрних стратегій.

Проаналізовано концептуальні символічні аспекти кар'єрної стратегії Т. Резнік та Ю. Резнік. Кар'єрні та життєві стратегії індивіда мають можливість реалізації за умов сприятливої соціальної динаміки та соціальної статичності, тобто вдалої взаємодії між соціальними структурами й збігу їх функціонального потенціалу. Функціональність потенціалу кар'єрної стратегії залежить не в останню чергу від тенденцій розвитку суспільства. Описано приклади залежності кар'єрних стратегій від розвитку соціальних структур суспільства, оскільки залежно від конфігурації соціальної структури формуються ті чи інші популярні вектори розвитку кар'єрних стратегій як суспільний запит на успіх. Одним з важливих елементів кар'єрного функціоналу є інформаційна складова. Основні тенденції популяризації тих чи інших кар'єрних стратегій є важливою інформацією щодо розвитку суспільства.

Список використаної літератури

1. Докторов Б. З. Биографические интервью с коллегами-социологами / ред.-сост. А. Н. Алексеев ; ред. электр. издания Е. И. Григорьева. Москва : ЦСПиМ, 2014. 1687 с.

2. Журавльов В. М. Колективізм і індивідуалізм як фактори формування корпоративних структур. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2011. С. 164.
3. Лукашевич М. П. Соціологія кар'єри : навч. посібник. Харків : ХП «НУА», 1999. 114 с.
4. Малахова Ж. Д. Служебная карьера / Обл. коммун. высш. учеб. завед. «Ин-т предпринимательства “Стратегия”». Желтые Воды : Чернявский Д. А. [изд.], 2014. 216 с.
5. Мертон Р. К. Социальная теория и социальная структура. Москва : АСТ : ХРАНИТЕЛЬ, 2006. 873 с.
6. Оксамитна С. М. Самовизначення громадян у соціальній структурі українського суспільства. *Грані : наук.-теорет. і громадсько-політ. альманах* / гол. ред. С. А. Квітка ; ДНУ ім. Олеса Гончара. Дніпропетровськ : Грані, 2015. Вип. 2 (82). С. 67–71.
7. Парсонс Т. Система современных обществ : пер. с англ. Москва : Аспект-пресс, 1998. 270 с.
8. Райт Э. О. Марксистские концепции классовой структуры. URL: http://scepis.net/library/id_608.html (дата обращения: 16.09.2018).
9. Резник Т. Е., Резник Ю. М. Жизненные стратегии личности. *Социологические исследования*. 1995. № 3. С. 100–105.
10. Тихонова Н. Е., Макреева С. В. Средний класс: теория и реальность. Москва : Альфа, 2009. 320 с.
11. Тоффлер Э. Третья волна = The Third Wave, 1980. Москва : АСТ, 2010. 784 с.
12. Davis K. The Myth of Functional Analysis as a Special Method in Sociology and Anthropology. *American Sociological Review*. № 24 (6). P. 757–772.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2018.

Кузьмин В. В. Особенности карьерных стратегий в рамках структурного функционализма

В статье исследована проблематика карьерных стратегий в рамках структурного функционализма. Детализированы функциональные особенности функций карьерных стратегий. Существенное внимание посвящено особенностям карьерных стратегий в различных типах общества. В статье проанализированы различные комбинации карьерных стратегий в рамках различных общественных структур.

Ключевые слова: карьера, карьерные стратегии, структурный функционализм, структура общества.

Kuzmin V. Features of Career Strategies Within the Framework of Structural Functionalism

The author investigates problems of career strategies within the framework of structural functionalism. The paper detailed functional features of career strategies. Considerable attention is paid to the peculiarities of career strategies in different types of society. The article analyzes various combinations of career strategies within different social structures.

Structural functionalism is one of the leading sociological concepts that describes the peculiarities of social structure and social relations, based on structural and functional peculiarities. Career strategy is defined by the social phenomenon, which reflects within the framework of structural and functional features of modern Ukrainian society. Career strategies of the members of society directly depend on the peculiarities of the social structure of society, are forms and concepts of development. Career strategies are reflection of the structure of relationships and the functional set of local social structures. In addition, they reflect the functional set of the concept of «career» and is part of the functional set of society. Career strategies have their own personal structure, which reflects potential career scenarios that can be realized based on the competence of the individual and the volitional and motivational components formed during the entire life scenario of the actor.

The paper analyzes the classical structuralize concepts proposed by R. Merton and T.Parsons, which are directly related to the concept of career strategy and provide an opportunity for further analysis of this concept within the framework of structuralize theory. Then in the work the concept of career strategy was analyzed through the prism of the definition of the life strategy of E.Tofler. The scientific achievements of E. Tofler are based on his three-level typology of societies. This became an additional factor in considering the definition of «career strategy» in the context of social stereotypes of citizens of these types of societies. It is they who influence the directions of development of career strategies.

In the work the conceptual symbolic aspects of the career strategy are analyzed. T. E. Reznik and Yu. M. Reznik. Career and life strategies of the individual have the opportunity to implement in the conditions of favorable social dynamics and social statics, that is, the successful interaction between social structures and the coincidence of their functional potential. The functionality of the potential of the career strategy depends not least on the tendencies of the development of society. That is why within the article examples of dependence of career strategies on the development of social structures of society are described. Since depending on the configuration of the social structure, certain popular vectors of the development of career strategies, are formed as a public request for success. One of the important elements of a career functionality is the information component. The main tendencies of popularizing certain career strategies are important information on the development of society.

Key words: *career, career strategies, structural functionalism, structure of society.*

УДК 316

Ф. Ф. ШАНДОР

СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНІ ВІДНОСИНИ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ ТА БІОПСИХОСОЦІАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО РОЗУМІННЯ ЛЮДИНИ

Найважливішою особливістю соціальної роботи як професійної діяльності є характер відносин між спеціалістом і клієнтом. На відміну від суб'єкт-об'єктних відносин, притаманних іншим видам допомагаючих професій, у процесі соціальної роботи зазвичай складаються суб'єкт-суб'єктні відносини, за яких клієнт і соціальний працівник виступають партнерами в подоланні складних життєвих ситуацій. Пріоритетним у соціології соціальної роботи є розуміння людини як живої біопсихосоціальної системи, у взаємодії структурного, функціонального, психічного, свідомісного та поведінково-діяльнісного рівнів. Ця жива біопсихосоціальна людина і є носієм особистісних характеристик.

Ключові слова: суб'єкт-суб'єктні відносини, допомагаючі професії, соціальна робота, соціологія, біопсихосоціальна людина.

Дотримуючись певної системи цінностей, соціальна робота як особливий різновид соціальної взаємодії людей намагається будувати відносини між учасниками цих взаємодій на партнерських засадах. Це призводить до того, що до суб'єктів соціальної роботи зараховують державу загалом, яка здійснює соціальну політику, державні, благодійні і громадські організації, працівників соціальної сфери.

До суб'єктів соціальної роботи зараховують і клієнтів, адже від них очікують активної участі в подоланні власних проблем, а також волонтерів та членів громади. Зауважимо, що в сучасній фаховій соціальній роботі клієнтом соціальної роботи вважають окрему особу, групу людей, їхніх родичів, сім'ї, громади, які є адресатами соціальної роботи і які не можуть самотійно вирішити свої проблеми, вийти із життєвої кризи, функціонувати самотійно й тому потребують сторонньої допомоги фахових соціальних працівників.

Закон України «Про соціальні послуги» (2003 р.) визначає, що соціальна допомога може надаватися людям, котрі потрапили у складні життєві обставини (ці обставини можна розглядати як об'єкт соціальної роботи). Тобто практично кожна людина може стати клієнтом соціальних служб, коли виникає ситуація чи обставини, які неможливо об'єктивно подолати самотійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку із старістю або станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо). Ці ситуації, висувають до людей вимоги, які перевищують їхній звичний адаптивний потенціал, вони приховують у собі або виклик, або загрозу життєдіяльності людини, а інколи викликають

непоправні втрати. Кожна з них також обмежує активність індивіда, висуває вимоги, які потребують додаткових моральних і матеріальних ресурсів.

Соціальні служби зазвичай мають певні критерії, за якими вони визначають своїх клієнтів, критерії надання того чи іншого різновиду допомоги. Умови отримання допомоги, тих чи інших послуг у державних соціальних службах визначені законодавством або іншими нормативно-правовими документами, недержавні соціальні служби можуть встановлювати такі критерії, виходячи із власної місії, принципів роботи та можливостей.

Сучасна соціальна робота як професійна діяльність спрямована на задоволення потреб клієнтів, а в кінцевому підсумку – досягнення того, що клієнти будуть спроможні самостійно вирішувати свої проблеми. При цьому вона ґрунтується на переконанні, що ми не знаємо зазвичай, що є найкращим для іншої людини. Вона знає це краще за фахівців. Хоча часом люди потребують інформації про альтернативні можливості, відносні переваги та недоліки альтернативних способів дій. Інколи люди потребують навчання щодо прийняття рішень. Можливість підтримувати людей у кризових ситуаціях виразити себе, зважувати можливості, приймати рішення, підтримка їх у запровадженні таких рішень вимагає від соціального працівника не лише неавторитарної позиції, а й глибокого переконання, що кожен має право та здатність вести помірковано задовільне життя.

Варто підкреслити, що стан клієнта є динамічним. Соціальному працівникові потрібно прагнути розвивати самостійність своїх клієнтів. Клієнт не повинен бути залежним, для відносин із соціальним працівником має бути характерна партнерська взаємодія. Важливо зрозуміти, що клієнтом за певних обставин може стати кожен, і цей процес «перетворення в клієнта» починається одночасно із взаємодією із соціальним працівником та укладається угода/контракт (які можуть існувати як в усній, так і письмовій формі) про співпрацю.

Варто зауважити, що чимало клієнтів з таких груп, як люди, що мають соматичні чи психічні захворювання або інвалідність, старі люди, ті хто вживає наркотики, можуть залишатися клієнтами соціальних служб досить тривалий період, іноді впродовж усього життя, тоді як для інших це може бути лише короткотривалий епізод. Деякі люди, які мають досвід бути клієнтами, самі пізніше можуть стати соціальними працівниками, здобувши відповідну освіту. Такі приклади в соціальній роботі непоодинокі, і професіонали підтримують бажання колишніх клієнтів допомагати людям зі схожими проблемами, які в своїй професійній діяльності можуть спиратися на власний досвід долати проблеми та бути в ролі клієнта. Тому недоцільно протиставляти клієнтів соціальним працівникам. Разом із тим соціальні працівники повинні брати на себе відповідальність щодо тих, хто став клієнтом (чи то з власної волі, чи був змушений працювати із соціальним працівником з огляду на вимоги інших агенцій або закладів). Ця від-

повідальність стосується пошуку прийнятних етичних шляхів розв'язання проблем клієнтів та можливих наслідків прийнятих рішень.

Таким чином, найважливішою особливістю соціальної роботи як професійної діяльності є характер відносин між спеціалістом і клієнтом. На відміну від суб'єкт-об'єктних відносин, притаманних іншим видам допомагаючих професій, у процесі соціальної роботи зазвичай складаються суб'єкт-суб'єктні відносини, при цьому допомога орієнтована переважно на активізацію клієнтів.

Сукупність різних наукових підходів до розуміння сутності людини можна звести до трьох основних концепцій проблеми людини залежно від трактування співвідношення біологічного та соціального: біологізаторська; суто соціальна (соціологізаторська); біосоціальна.

Суть *біологізаторської* концепції полягає в тому, що біологічні фактори вирізняють як головні, визначальні в життєдіяльності людини. Одним із прихильників такого розуміння природи людини був *З. Фрейд*, який звернув увагу на негативні ірраціональні сторони людини, пов'язані з її біологічною природою та психікою. Насамперед, сексуальні потреби є, як він стверджував, головними в людській природі, і «доводи розуму безсилі проти їх пристрастей».

Сутність *соціологізаторської* концепції – розуміння людини як соціальної, предметно-діяльнісної істоти, лише як носія суспільних відносин.

На думку російського філософа *Е. В. Ильєнкова*, спочатку й до кінця особистість – це явище соціальної природи, соціального походження. Мозок же – лише матеріальний орган, за допомогою якого особистість здійснюється в органічному тілі людини, перетворюючи це тіло в слухняне, легко кероване знаряддя¹.

Серед характеристик соціологізаторського розуміння, що обмежують його можливості щодо адекватного уявлення сутності людини, можна виокремити такі:

1. Перебільшення ролі найвищих соціальних впливів на людину.
2. Абсолютизація ролі соціального стосовно психіки людини.
3. Ігнорування індивідуального рівня буття людини.
4. Ігнорування індивідуальних відмінностей людей.

Як бачимо, ні біологізаторська, ні соціологізаторська концепції не в змозі дати наукових пояснень природи людини, насамперед через свою односторонність.

«Людина та її історія виявляються найскладнішими явищами в світі, – наголошував *П. Сорокін*. – Пояснити їх за допомогою якогось одного принципу – справа безнадійна. Звідси – хибність і безнадія всяких моніс-

---

¹ Ильєнков Э. В. Что же такое личность? С чего начинается личность. Москва, 1983. С. 328.

тичних теорій, що роблять спроби пояснити історію та діяльність людей за допомогою одного фактора»¹.

У прагненні подолати однобічність і об'єднати раціональні елементи кожної з розглянутих крайніх позицій виникла *біосоціальна* концепція людини.

У цій концепції людську природу розуміють як біосоціальну. Людину при цьому розглядають як істоту, що живе за біологічними та соціальними законами. У ній є як соціальна (головна), так і повноцінна біологічна сторони, які перебувають у стані діалектичної єдності.

Досить вдалим та науково обґрунтованим видається розуміння людини як живої біопсихосоціальної багаторівневої системи. Людина в цій концепції представлена як багаторівнева жива система. Таких рівнів п'ять:

1. Структурний.
2. Функціональний.
3. Психічний.
4. Свідомий.
5. Поведінково-діяльний.

Жоден із цих рівнів не є самостійним. Кожен з них виконує свою специфічну роль у системі й слугує невід'ємним її компонентом. Усі вони поєднуються системотвірним фактором – кінцевим результатом функціонування живої системи.

Структура системи передбачає певний ієрархічний зв'язок між рівнями, який зумовлений поетапним еволюційним виникненням. Кожен рівень надбудовувався один над одним, утворюючи своєрідну ієрархічну структуру. У ній перший структурний рівень є наче матеріальною основою виникнення другого, функціонального рівня. На базі функціонального сформувався третій, психічний рівень, який, у свою чергу, є природною передумовою для формування четвертого рівня – рівня свідомості. Останній став передумовою для формування поведінково-діяльного рівня, випробовуючи разом з ним формувальний вплив трудової діяльності.

Таким чином, кожен визначений рівень ґрунтується на можливостях і якостях наступного, справляючи на них інформаційний, енергетичний та інший впливи. Вищі рівні ніби вбирають у себе, інтегрують наступні рівні й надають їм якісно нового характеру.

Тому всі нижчі рівні й належні до них елементи мають на собі відбиток попередніх. Подібна структура надає можливість вивчати різні рівні організації людини частковим наукам, використовуючи для цього свою методику дослідження. Водночас осмислення взаємозв'язку часткових результатів досліджень вимагає інтегративного підходу, спираючись на найбільш узагальнювальні науки про людину, зокрема на соціологію.

Системні характеристики людини:

Людина – багаторівнева жива система.

---

¹ Сорокин П. Общедоступный учебник социологии. Статьи разных лет. Москва, 1994. С. 181–182.

Людина – жива система, що відрізняється від усіх небіологічних систем ознаками життя та своєю поведінкою. Це постійна неперервна система, яку зупинити неможливо. Вона виникає, руйнується за особливими законами.

Людина – система, яка саморегулюється, їй притаманні адаптивні механізми саморегуляції, що надають змогу реагувати зміною своєї поведінки на будь-яку зміну навколишнього середовища.

Людина – соціальне інтегрована жива система. Ця здібність у ній виникла внаслідок зростання впливу соціальних факторів у процесі еволюції. Праця, свідомість, мовлення, мислення та інші атрибути людини вплинули на всі елементи та рівні системи, надавши їй соціального інтегративного характеру.

Людина – відкрита система, яка не може існувати в розриві з навколишнім світом, природним і соціальним середовищем, без безперервного обміну з ними речовиною, енергією та інформацією. Людина й середовище – це нова система, між елементами якої в процесі еволюції склалася своєрідна динамічна рівновага. Будь-яке відхилення від неї слугує головним джерелом активності живої системи.

Зауважимо, що всі рівні людини-системи залучено до виконання центрального завдання – підтримання цілісності, стійкості й здатності до розвитку всієї системи. Як *структурний, так і функціональний* рівень – це функціональні об'єднання певного числа структурних елементів, призначених еволюцією для виконання життєво важливих завдань. Основними структурно-функціональними підсистемами є такі: опорно-рухова, серцево-судинна, дихальна, травленнєва, сечовидільна, статеві, ендокринна, гуморальна й нервова.

Наступний рівень – *психічний*, його матеріальним носієм є центральна нервова система, яка має специфічну форму відображення реальної дійсності, а також складнішу інтегруючу функцію. Саме ці властивості дають підстави розглядати психічну діяльність людини як особливий, більш високий рівень функціонування живої системи. Завдяки центральній нервовій системі людина швидко й адекватно відтворює реальну дійсність, ефективніше пристосовується до середовища існування, врешті-решт, нервова система об'єднує, організовує та коригує діяльність усіх інших систем організму на виконання поставлених перед ним завдань. Зауважимо, що в корі великих півкуль головного мозку знаходиться головний центр управління свідомою діяльністю людини.

Рівень свідомості – це соціальна інтегрована система психічних функцій людини, за допомогою якої вона отримує можливість в ідеальній формі адекватно відтворювати всі прикмети, явища й процеси реальної дійсності та перетворювати світ за своїми інтересами.

Свідомість – це продукт людського мозку, що має глибокі внутрішньо необхідні зв'язки з іншими елементами живої системи й зумовлений ними. Збагативши людину новими, соціальними формами життєдіяльності,

вона не втратила зв'язку з попередніми рівнями живої системи. Підвівшись над ними в ході еволюції, свідомість об'єднала всі рівні, чим надала всій системі соціального інтегрованого характеру.

Із рівнем свідомості пов'язано й формування особистості під впливом факторів соціального середовища. Однак, будучи соціально зумовленим, її формування нерозривно пов'язано з попередніми рівнями людини: структурним, функціональним, психічним. Наприклад, характер пов'язаний з темпераментом, а отже, і з типами нервової діяльності, які безпосередньо залежать від структури нервової системи. Тому особистість у загальнолюдському плані має свою стійку структуру, яка включає в себе такі компоненти: *емоції, волю, характер, здібності, мовлення*. Ці компоненти є основними, на них їх будуються інші характеристики особистості: *свідомість, ідеали, спрямованість* тощо.

Усі компоненти особистості виконують різні функції, але спрямовані на посилену й швидку реалізацію потреб, що виникають. У свою чергу, потреби пов'язані не лише з рівнем свідомості, а й з усіма іншими рівнями живої системи. Це дає підстави для виділення в особистості, поряд із свідомими, й інших рівнів: структурного, функціонального, психічного¹.

Загалом у сучасній соціальній роботі дотримуються біопсихосоціального підходу до розуміння людини, що дає змогу соціальним працівниками можливості для цілісного бачення проблем захисту життєвих сил людини як біопсихосоціальної істоти.

Висновки. Найважливішою особливістю соціальної роботи як професійної діяльності є характер відносин між спеціалістом і клієнтом. На відміну від суб'єкт-об'єктних відносин, притаманних іншим видам допомагаючих професій, у процесі соціальної роботи зазвичай складаються суб'єкт-суб'єктні відносини, за яких клієнт і соціальний працівник виступають партнерами в подоланні складних життєвих ситуацій.

Пріоритетним у соціології соціальної роботи є розуміння людини як живої біопсихосоціальної системи, у взаємодії структурного, функціонального, психічного, свідомісного та поведінково-діяльнісного рівнів. Ця жива біопсихосоціальна людина і є носієм особистісних характеристик.

Функціональний підхід у соціології орієнтує на властивості реального суб'єкта соціальної роботи, пояснюючи соціальні статуси та ролі. Зокрема, теорія ролей допомагає визначити статус клієнта і його відносини з іншими, зокрема, із соціальними працівниками, пояснення поведінки клієнта, який переживає конфлікт ролей чи неоднозначність ролі. Формування соціальних ролей відбувається під впливом соціальних очікувань та ефекту стигматизації.

Соціальні працівники в процесі соціальної взаємодії з клієнтом виконують одну або низку професійних ролей, які можна визначити як модель поведінки, детерміновану фаховою культурою, або як робочу функцію, що передбачає застосування певного підходу, або як низку завдань,

---

¹ Лукашевич М. П. Соціологія економіки. Київ : Каравела, 2005. С. 72–75.

виконання яких очікують від працівників. Існують різні класифікації ролей і функцій соціальних працівників. Якщо виходити із цілей практики соціальної роботи, то можна виділити чотири групи ролей: практичні; посередницькі; адміністративні; пов'язані з аналізом політики та розвитком систем.

Список використаної літератури

1. Merriam Webster's Collegiate Dictionary. URL: www.britanica.com (дата звернення: 17.10.2018).
2. Абрахам М. Наша задача усилить роль социологии в формировании справедливого общества. *СОЦИС*. 2015. № 7. С. 3–5.
3. Антологія соціальної роботи : в 7 т. Київ : ДЦ ССМ, 2001–2003.
4. Баскаков А. Я., Туленков Н. В. Методология научного исследования : учеб. пособие. Киев, 2002.
5. Бех В. П., Лукашевич М. П., Туленков М. В. Соціальна робота в сучасному суспільстві : монографія. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. 601 с.
6. Вдовиченко Л. Н. Глобальная социология перед новыми вызовами. *СОЦИС*. 2015. № 7. С. 25–29.
7. Григорьев С. И., Гусянова Л. Г. Социология для социальной работы : учеб. пособие. Москва : Изд. Дом МАГИСТР-ПРЕСС, 2002. 164 с.
8. Добренков В. И., Кравченко А. И. Фундаментальная социология : в 15 т. Москва : ИНФРА-М, 2005. Т. 8. Социализация и образование.
9. Добренков В. И., Кравченко А. И. Фундаментальная социология : в 15 т. Москва : ИНФРА-М, 2004. Т. 2: Эмпирическая и прикладная социология. 986 с.
10. Карпенко О. Г. Вступ до спеціальності «Соціальна робота» : навч.-метод. посібник. Київ : Слово, 2011. 248 с.
11. Лукашевич М. П., Шандор Ф. Ф. Соціологія масової комунікації : підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Знання, 2015. 367 с.
12. Лукашевич М. П. Соціологія сім'ї: теорія і практика : навч. посібник. Київ : ППК ДСЗУ, 2012. 186 с.
13. Лукашевич М. П. Загальна соціологія : конспект лекцій. Київ, 2016.
14. Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціальна робота (теорія і практика) : підручник. Київ : Каравела, 2011. 368 с.
15. Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціологія соціальної роботи (курс лекцій) : навч. посібник. Київ : ППК ДСЗУ, 2009. 210 с.
16. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Соціологія. Загальний курс : підручник. Київ : Каравела, 2008. 408 с.
17. Лукашевич М., Семигіна Т. Соціологія соціальної роботи. *Психологія і суспільство*. 2014. № 1. С. 107–150.
18. Попов Е. А. Современная социология в перекрестье междисциплинарности. *СОЦИС*. 2013. № 8. С. 23–29.
19. Попович Г. М. Інституалізація соціальної роботи в Україні : монографія. Ужгород : МПП «Гражда», 2003. 188 с.
20. Руженський М. М. Система соціального захисту у транзитивному суспільстві : монографія. Київ : ППК ДСЗУ, 2015. 384 с.
21. Сидоров В. Профессиональная деятельность социального работника: ролевой поход. Винница : Глобус-прес, 2006.
22. Сидоров В. Профессиональная деятельность социального работника: ролевой подход. Винница : Глобус-прес, 2006. 408 с.
23. Соціальна робота : навч. посібник / за ред. Т. В. Семигіної, І. М. Григи. Київ : КМ Академія, 2004. Ч. 1. Основи соціальної роботи.
24. Соціологічна енциклопедія / укл.: В. Г. Городяненко. Київ, 2008.

25. Толстова Ю. Н. История методов исследования как отражение эволюции теоретической мысли в социологии. *СОЦИС*. 2013. № 8. С. 13–23.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2018.

Шандор Ф. Ф. Субъект-субъектные отношения в социальной работе и биопсихосоциальный подход к пониманию человека

Важнейшей особенностью социальной работы как профессиональной деятельности является характер отношений между специалистом и клиентом. В отличие от субъект-субъектных отношений, присущих другим видам помогающих профессий, в процессе социальной работы обычно состоят субъект-субъектные отношения, при которых клиент и социальный работник выступают партнерами в преодолении сложных жизненных ситуаций. Приоритетным в социологии социальной работы есть понимание человека как живой биопсихосоциальной системы, во взаимодействии структурного, функционального, психического и поведенчески-деятельного уровней. Этот живой биопсихосоциальный человек и есть носителем личностных характеристик.

Ключевые слова: *субъект-субъектные отношения, помогающие профессии, социальная работа, социология, биопсихосоциальный человек.*

Shandor F. Subject-Subject Relations in Social Work and a Biopsychosocial Approach to Understanding a Person

The most important feature of social work as a professional activity is the nature of the relationship between the specialist and the client. Unlike subject-subject relations inherent in other types of helping professions, in the process of social work there usually consist subject-subject relations in which the client and the social worker act as partners in overcoming difficult life situations. The priority in the sociology of social work is the understanding of a person as a living biopsychosocial system, in the interaction of the structural, functional, mental and behavioral-active levels. This living biopsychosocial person is the carrier of personal characteristics.

Functional approach in sociology focuses on the properties of the real subject of social work, explaining social statuses and roles. In addition, role theory helps determine the client's status and his relationship with others, in particular with social workers, explaining the behavior of the client, who is experiencing a conflict of roles or ambiguity in the role. The formation of social roles takes place under the influence of social expectations and the effect of stigmatization.

Social workers in the process of social interaction with the client produce one or a number of professional roles that can be defined as a pattern of behavior determined by a professional culture, or as a work function that involves the application of a particular approach, or as a series of tasks whose execution expect from workers. There are different classifications of roles and functions of social workers. If we proceed from the goals of the practice of social work, we can distinguish four groups of roles: practical; mediation; administrative; related to policy analysis and system development.

Key words: *subject-subject relations, helping professions, social work, sociology, biopsychosocial person.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЙ

УДК 314.1

Г. А. ГІРНИК

УКРАЇНСЬКА ВИЩА ОСВІТА ОЧИМА УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В МІЖНАРОДНОМУ РОЗРІЗІ

У статті викладено результати дослідження методом глибинних інтерв'ю оцінки молодих людей свого досвіду навчання в українському та закордонному ЗВО. Наведено рекомендації щодо підвищення конкурентоспроможності українських ЗВО за результатами дослідження.

Ключові слова: освітня міграція, вища освіта, студентство.

Інститут вищої освіти України зазнає значних змін у зв'язку з низкою світових тенденцій, зокрема масовізацією вищої освіти, введенням новітніх технологій, інформатизацією як власне освітнього процесу, так і засобів управління ним, а також процесом комерціалізації, пов'язаної з усе більшою роллю ринкових механізмів у сфері освіти, формуванням ринку освітніх послуг. Заклади вищої освіти конкурують між собою вже не лише на локальному рівні (міста, країни), а й на глобальному. Ілюстрацією цього є рейтинги закладів вищої освіти, такі як The Times Higher Education World University Rankings, QS World University Rankings тощо. Інформація стає все доступнішою та швидко потрапляє до користувача. Охочі здобути вищу освіту в конкретному закордонному ЗВО, теоретично, дотримуючись умов вступу, можуть навчатися будь-де. Звичайно, це часто пов'язано з питанням фінансування, проте можливості вступу до закордонних університетів формально не обмежені. Це типовий процес для країн з ринковою економікою, але такі трансформації складніше, часто суперечливо проходять у країнах з перехідною економікою. Інновації можуть бути як підготовленими внутрішньо, так і запозиченими. Вони можуть виступати також результатом взаємоадаптації різних соціокультурних систем, що відповідає реаліям мультикультурного соціуму як організації суспільного життя людства, що домінує в ХХІ ст. [3, с. 54].

За результатами Всеукраїнського репрезентативного дослідження «Молодь України – 2017», до країн Європейського Союзу хочуть переїхати зі свого населеного пункту 49,1% молодих чоловіків, тоді як серед молодих жінок таких 41,6%. Кожна п'ята молода людина виявила бажання попрацювати за кордоном якийсь час (20,3%), але потім повернутися до України, та 7,9% молоді хотіло б навчатися за кордоном, але потім знову повернутися до України. Проте, за результатами дослідження, 9,7% молоді віком 14–34 роки планує емігрувати з України найближчим часом. Причинами освітньої міграції молоді за кордон переважно є бажання набути до-

свіду життя в інших країнах (52,2% від тих, хто хотів би повчитися за кордоном якийсь час, але потім повернутися до України), можливість познайомитися з іншими культурами (46,5 %), удосконалити мовні навички чи вивчити мову (43,9%). Серед інших причин молодь називає відсутність таких можливостей для навчання в Україні (28,7%), бажання заробити гроші (15,9%) [2, с. 32–41].

Одне із завдань сучасної соціології – сприяння поступовому реформуванню вищої освіти в Україні відповідно до викликів та ризиків сучасного світу. Сучасні технології й засоби зв'язку надають можливість вивчати ставлення студентів до тих чи інших питань безпосередньо під час їх перебування за кордоном, що розширює вибірку для проведення інтерв'ю, не обмежує дослідника лише групою тих, хто повернувся. Це дозволяє оперативно аналізувати зарубіжний досвід студентів, виокремлювати моменти, де підкреслюється недосконалість вищої системи в Україні на противагу іншим країнам, та проводити роботу над помилками для покращення ситуації. Тобто соціолог має всі засоби створювати рекомендації для відповідних міністерств, університетів та просто навчальних програм з втілення найкращих світових практик за оцінкою студентів «з перших рук». Тому *метою* нашого дослідження є виявлення ключових недоліків української освіти в контексті досвіду українських студентів, які навчаються за кордоном.

Дослідження проблем освіти пов'язані з іменами багатьох видатних соціологів, зокрема М. Вебера, Е. Дюркгейма, П. Сорокіна. Питання освіти та освітньої міграції в Україні досліджено в наукових працях О. Власюка, І. Гнибіденка, О. Грішньої, Т. Драгунової, О. Іщенко, Е. Лібанової, Р. Патори, О. Піскуна, С. Пирожкова, О. Позняка, І. Прибиткової, Л. Семів, Л. Сокурянської, О. Хомри, С. Щудло, Л. Янковської та ін.

Визначення освітньої міграції, яким ми оперуватимемо в процесі дослідження, таке: освітня міграція – це тимчасове переміщення людей з метою здобуття освіти за межами свого місця походження. Характерною рисою освітньої міграції є певне обмеження до конкретної вікової групи, яка, у свою чергу, володіє непересічним потенціалом з погляду динамізації соціально-економічної системи, а також короткотерміновість, більш-менш чітко окреслений часовий проміжок перебування, мета переїзду – здобуття освіти за кордоном. До освітніх мігрантів належать особи, які здобувають за кордоном вищу, післядипломну та іншу освіту. Окремим випадком освітньої міграції є навчання на різних курсах підвищення кваліфікації фахівців (останнє не передбачає обмежень у віці та кваліфікації). У подальшому ми будемо розглядати лише освітню міграцію молоді як масовий і типовий вид освітньої міграції. Відповідно, оскільки дослідження стосуватиметься студентів, то в цьому випадку ми зараховуємо до освітніх мігрантів осіб, які мали досвід навчання в акредитованих державою закладах вищої освіти. У цій статті ми не розглядатимемо міжрегіональну міграцію, а аналізуватимемо лише освітню міграцію українців з країни за кордон.

Стосовно ситуації з ринком освітніх послуг загалом безпосередні учасники освітнього процесу (студенти), за даними загальнонаціонального опитування [1], що було проведене з 5 по 12 березня 2015 р. Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс», оцінили якість вищої освіти в Україні нижче від середнього – у 2,8 балу за 5-бальною шкалою; ця оцінка істотно нижча за ту, що була у 2011 р. (3,5 бали). Водночас більшість студентів (69% у 2015 р., а у 2011 р. було 55%) хотіли б навчатися за кордоном (найбільше – ті, що навчаються за технічним профілем, майже 80%). Також важливо звернути увагу на те, що, за даними цього ж дослідження, студенти, як і населення України загалом, мають думку, що кількість ЗВО повинна визначатися потребами ринку праці (52% населення і 46% студентів), а також їхньою спроможністю давати справді якісну освіту (35% населення та 41% студентів). Ці дані ще раз підкреслюють, що українці хочуть бачити освіту як ефективний канал мобільності, що забезпечить їхнє подальше впевнене становище на ринку праці.

Протягом 2016 та початку 2017 р. нами було проведено дослідження методом глибинного інтерв'ю стосовно ціннісних орієнтирів і життєвих стратегій української молоді, що має досвід освітньої міграції за кордон. Респондентами стала українська молодь віком 18–35, яка перебувала або перебуває на навчанні в іноземних ЗВО, – 30 осіб. Також у ході інтерв'ю молоді люди порівнювали свій досвід навчання в Україні та за кордоном, що надало нам можливість проаналізувати основні переваги й недоліки систем освіти очима студентів.

Основний недолік порівняно із закордонною освітою – застарілість матеріалу, що пропонується, особливо в технічних спеціальностях:

«...мінус в самому матеріалі, він був застарілий. Оскільки я досить часто їздила на курси за кордон, це вже не від політехніки, а від студентської організації, і я бачила, що там викладають нові технології і як працювати, а у нас матеріал десь, ну може, 90-х років. Дуже стара база, але для перших курсів – це добре, а для бакалавра-магістра треба оновлювати базу».

Залишається актуальним співвіднесення теоретичного та практичного матеріалу, взаємозв'язку з ринком праці:

«у нас хорошая база, но что-то я не знаю. У нас очень не хватает прикладных, каких-то реальных знаний, у нас не хватает связей университетов, например, с предприятиями, чтобы приглашали лекторов, чтобы приглашали людей извне, которые бы приходили, делились реальным опытом со студентами. Вот мне вот это кажется, что у нас реально образование остается чисто на теоретическом уровне, а у меня специальность экономическая, и даже препод говорит: “Это просто базовая экономика, которой в Украине никогда не было, не будет и вообще это чисто теория”. Оторвано от реальности вообще образование».

Студенти не задоволені ефективністю викладацьких методик:

«в Україні тобі дають шаблон, проходиш екзамен – за шаблонами розв'язуєш задачі. Там навпаки, є можливість подумати. В перспективі це розвинуло в мені гарні менеджерські здібності»;

«и поэтому два главных минуса, которые отбивают желание учиться, это программа, когда ты хочешь узнать что-то о роботах, искусственном интеллекте, а тебе что-то рассказывают о том, как станки работают. Это не очень. Либо интересный предмет, но преподаватель плохо читает, или сам не знает предмет»;

«минус – это, скорее всего, наши учителя. Педагоги. Которые весьма авторитарны, которые испытывают очень, зная, о своей силе и авторитарности, они иногда очень сильно подавляют студентов. Нет места своему мнению. Нет какого-то момента креативности в подходе к преподаванию, скажем».

Також студенти відзначають недостатню гнучкість освітньої системи:

«у нас не дают вообще возможности школьникам прийти в себя, понять чего они хотят и если там начала даже учиться, то очень большая вероятность. Очень тяжело сменить профиль, перейти на новую специальность, ну это в моих глазах... Система французская намного гибче, чем наша, украинская. Мне кажется, если ты уходишь из университета, то шанс, что ты туда вернешься, очень мал. А во Франции можно в любой момент. Я знаю очень много людей, которые после окончания бакалаврата берут какой-то год-два отпуска, чтобы сделать стажировки, чтобы понять, чего они хотят, и тогда они возвращаются, перепоступают на магистратуру и именно там, после того как поработали, понимают, что нужно, идут получать образование по специальности»;

«в Европе после школы люди берут так называем гэп год, когда они работают, пытаются найти себя. У нас такого не принято. У нас окончил школу – будь добр, сразу поступать куда-то. Часто ты не понимаешь, куда идешь. Ты можешь прочитать программу, но ты толком не понимаешь, что она дает и хочешь ли ты вообще этим заниматься. Большинство немного консервативное и считает, что если я выбрал программу, то надо идти до конца».

Що ж стосується плюсів вищої освіти в Україні, то студенти мали складнощі під час їх виділення. Говорять про широкий спектр предметів, пропонованих до вивчення; про те, що залишається час паралельно працювати, а на вивчення матеріалу відводиться більше часу:

«я бы сказала, плюсы – это довольно сильная сама образовательная система Curriculum, что нужно выучить»;

«плюсы – это у нас есть много студентов, связано с менталитетом, много студентов в моей тусовке, которые рано начинали работать, организовывали старт-ап, было очень много идей, чего я, к сожалению, не вижу тут, хотя ожидал наоборот. И из плюсов: в Украине много больше свободы

в плане свободного времени за счет того, что преподавателю наплевать, с ним можно договориться»;

«методика образования в Украине, более дружественная. То есть здесь за одну лекцию мы проходим объем информации, который в Украине требовалось бы три где-то. Все в спешке, и профессор более дистанцируется от студента. То есть у нас, в принципе, подойти к профессору чуть ли не в рабочее время было нормально. Здесь с этим посложнее».

Як висновок зауважимо, що процеси глобалізації все чіткіше прослідковуються й у сфері освіти. З одного боку, у ході міжнародної освітньої міграції здійснюється міжкультурний обмін досвідом, з іншого – глобальні процеси створюють виклик для вітчизняних університетів на міжнародному ринку освітніх послуг.

Студенти мають змогу порівняти й обрати заклад вищої освіти, який запропонує ту якість освіти, яку вони оцінять як високу, на жаль, цей вибір не завжди падає на українські університети. Освітня міграція стає помітним чинником перерозподілу (brain exchange) інтелектуальних ресурсів, що потрібно враховувати на рівні держави при формуванні освітньої політики, щоб не опинитись у ситуації відтоку розумів (brain drain). Для покращення ситуації можна рекомендувати таке:

– розширити співпрацю між університетами для обміну досвідом та академічної мобільності (зокрема кредитної) як усередині країни, так і за кордоном;

– працювати над гнучкістю освітніх програм, можливістю обирати предмети та викладача;

– удосконалювати методики викладання, використовувати такі форми викладу матеріалу, як командні тренінги, кейс-стаді, ігри;

– запроваджувати профорієнтацію в школах, щоб вибір студентів факультету був максимально свідомий.

Можна сподіватись, що за умови реалізації освітніх реформ (зокрема тих, що стосуються внутрішньої кредитної мобільності) відбудеться зростання конкуренції між закладами вищої освіти, окремими факультетами, що спонукає покращувати освітні програми конкретних факультетів, спростить процес міжнародного обміну досвідом, а питання відтоку розумів просто втратить свою актуальність.

Список використаної літератури

1. Вища освіта в Україні: громадська думка студентів. URL: http://dif.org.ua/ua/polls/2015a/visha-osvita-v-ukraini-gromadska-dumka-studentiv-_1433936412.htm.

2. Молодь України – 2017 / Результати соціологічного дослідження. Тернопіль : ТОВ «Терно-граф», 2017. 72 с.

3. Хомерікі О. А. Модернізація вищої освіти в Україні: соціологічний аналіз : монографія. Вінниця : ПП «ТД «Едельвейс и К», 2013. 376 с.

Стаття надійшла до редакції 14.10.2018.

Гирнык А. А. Украинская высшая школа глазами украинской молодежи в международном разрезе

В статье представлены результаты исследования методом глубинного интервью оценки молодых людей собственного опыта обучения высшего образования в Украине и за границей. Предлагаются рекомендации по улучшению конкурентоспособности украинских вузов.

Ключевые слова: образовательная миграция, высшее образования, студенчество.

Hirnyk H. Ukrainian High School through the Eyes of Ukrainian Youth in an International Context

This article introduces results of educational migration investigation based on deep interview of Ukrainian students that study abroad and used to study in Ukraine. Subject of investigation is satisfaction of abovementioned students with Ukrainian higher education system compared to their foreign experience. Interregional educational migration within the state is out of the topic. End goal is to provide essential recommendations for Ukrainian higher education to fulfill its role, prevent brain drain and become the basement of prosperous future for modern country.

To begin with, economic and global patterns of changes throughout the whole world were analyzed. All the relevant sources were studied, such as ratings of higher education in different countries, technological forecasts for different regions, geopolitical influences of major states, cultural interchange, etc. Having taken all the modern tendencies into account, the basis for social research was made. Suggestions of possible outcomes for migration of students were made based on model of socio-cultural systems mutual adaptation.

In order to come to a weighed conclusion the following stage of work was to research results of already known investigations alike. Summary of information from open sources was made. Most valuable modern Ukrainian researches were taken into account and contrasted.

After that the article leads to the unique quotations of 30 students who were carefully picked by the author for conducting relevant investigation. All the quotations are grouped according to various topics; analysis of each deep interview was made separately and in groups. The most burning matters are quality of higher education, its relevance, difficulty, etc.

Although most of interviewees tended to highlight negative sides of Ukrainian higher education compared to the foreign one, participants were deliberately asked not only about complaints, but also about positive traits of Ukrainian higher education they could admit.

With all the collected material at hand, conclusions contain suggestions and offers to improve current disastrous migration situation – they can be considered at the state level while forming up the new educational policy. In case proposed reforms are made, process of competition increasing becomes possible between universities in Ukraine. That can lead to improvement of education programs of various faculties and simplify the process of international experience exchange, which in turn can strike out the question of brain drain at all.

Key words: educational migration, higher education, studentship.

УДК 336.14

Л. П. ЗЕЛЕНКЕВИЧ

ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЧИННИКІВ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

У статті обговорюється дискурс децентралізації в соціологічному вимірі. Зокрема розглянуто соціокультурні аспекти децентралізації, до яких зараховано ментальність сільських мешканців, гендерний вимір децентралізації, ідентичність, відмінності в сприйнятті децентралізації різними соціальними групами. Зміни на селі в результаті реформ децентралізації в деяких питаннях мають більше значення для чоловіків, ніж жінок, та навпаки. Для потреб соціологічного дослідження запропоновано операціоналізацію проблем та питань, що притаманні децентралізації. Обґрунтовано доцільність визначення окремого напрямку соціологічних досліджень – соціології децентралізації.

Ключові слова: децентралізація, об'єднана громада, соціологічні дослідження, соціологія децентралізації, гендерні відмінності, анкета.

Децентралізація – це перспективна стратегічна лінія в соціально-економічному й політичному процесах.

Завдяки децентралізації краще можуть бути враховані географічні, економічні, соціальні, демографічні та інші особливості об'єднаних громад для здійснення соціально-економічного управління та прийняття відповідних рішень. Перекладання додаткових функцій управління громадою на структури самоврядування повинне супроводжуватися підвищенням та розширенням зони соціальної відповідальності цих структур за створення гідних умов життя для членів громади.

Зміна ролі органів самоврядування громади в регулюванні соціально-економічних процесів на селі в бік її зростання потребує відповідного консалтингу, тобто наукового та експертного супроводу для забезпечення надійності й адекватності прийняття рішень на рівні громади. Одним з напрямів такого консалтингу є соціальні питання, що спираються на соціологічні дослідження.

До здійснення децентралізації діяльність експертів за різними напрямками економічного, технічного, соціального характеру відбувалась для гарантування прийняття правильних рішень на вищих рівнях управління, адже зараз консалтингові послуги повинні забезпечувати потреби місцевих органів влади на рівні громади.

Однією з умов і компонентів експертної, аналітичної роботи є соціологічні дослідження, опитування громадської думки щодо з'ясування базових характеристик соціокультурної, соціальної й демографічної структури регіону. Такі дослідження повинні проводити кваліфіковані соціологи. Важливим напрямом соціологічних досліджень є вивчення соціокультурних чинників та наслідків здійснення децентралізації, зокрема при створенні об'єднаних громад.

Мета статті – обговорення в соціологічному дискурсі соціокультурних аспектів децентралізації.

До проблемних питань децентралізації в Україні з різноманітних позицій, зокрема із специфіки побудови системи державного управління, особливостей формування бюджетних відносин, конкретизації дій конституційних та інших правових механізмів, соціальних вимірів тощо, зверталися у свої працях такі автори, як: Г. В. Атаманчук, В. Б. Авер'янов, А. Ашурбеков, Т. О. Бабан, В. Д. Бакуменка, О. Б. Бабич, В. Б. Гройсман, Т. В. Забейворота, Г. В. Коваленко, Л. М. Мельничук, В. В. Толкованов, А. Ткачук, С. А. Романюк, Ю. П. Сурмін, М. О. Пухтинський, Ф. С. Хрустальов, Н. В. Шибаєва та ін. Однак, далеко не всі аспекти цього соціального процесу були розкриті та вивчені, крім того, варіабельність соціокультурних чинників децентралізації спонукає до їх постійного моніторингу та проведення ретельного аналізу отриманих результатів.

У ході реформ здійснюється, з одного боку, децентралізація влади на місцях, з іншого – об'єднання селищних громад. Тобто одночасно здійснюються процедури об'єднання та роз'єднання. Цей парадокс є наслідком діалектичного поєднання процесів формування нових центрів влади на місцях шляхом об'єднання декілька невеликих селищних громад в одну більш велику громаду та процесів відносного відмежовування місцевих громад від центральної влади. Тобто для децентралізації державної влади на місцевому рівні необхідна централізація на рівні первинних громад.

Методологічні підходи до вивчення децентралізації в соціологічному дискурсі зумовлені багатоплановим характером цих суспільних метаморфоз.

Оскільки предметом нашого дослідження є децентралізація на селі, то галузевою соціологією, теоретичні, концептуальні та емпіричні ресурси якої повинні бути задіяні в роботі, є соціологія села або аграрна соціологія. У межах цієї галузевої соціології вивчають соціальну структуру села, соціальні відносини на селі, ментальність сільського населення, соціальну поведінку в різних сферах життя, процеси подолання соціальних відмінностей між містом та селом тощо.

Оскільки децентралізація передбачає не лише наділення значними повноваженнями сільські громади, а й об'єднання кількох громад в одну, більшого розміру, то, очевидно, у теоретичному плані йдеться про просторові перетворення. У цьому разі доцільно використовувати положення соціології простору. У межах цієї парадигми вивчають питання регіоналізації, зміни соціально-територіальної ідентичності, соціальну мобільність, здійснюють дослідження становища людини або будь-якого соціального явища в соціальному просторі та інших проблем соціальної топології. Об'єднана громада є новим соціопросторовим середовищем взаємодії мешканців селищ. Це впливає на територіальну ідентифікацію селян.

Оскільки йдеться про серйозні організаційні перетворення в управлінні сільськими громадами, то потрібно врахувати положення соціології

організації та соціології управління. Зокрема, важливими проблемами в цьому аспекті є зміни в соціальній організації на селі. Поява нового рівня в ієрархії управління на селі, а саме голови ОТГ, змінює організаційні відносини. Виникає проблема можливої узурпації керівництва сільською громадою з боку голови ОТГ, про що попереджають експерти з децентралізації.

Децентралізація супроводжується перетвореннями в системі владних відносин, змінами в структурі місцевого самоврядування, появою нових аспектів у політичних виборах, суперництвом різних політичних сил у прагненні здобути й закріпити політичний контроль над цією територією. Ці явища можна розглядати в межах політичної соціології або соціології політики. Електоральна соціологія цікавиться технологіями виборів голови ОТГ та сільської ради.

З огляду на комплексний багатоаспектний характер процесів децентралізації доцільно виокремити соціологію децентралізації як самостійний, окремий напрям соціологічних досліджень.

Укрупнення сільських спільнот сприяє розмиванню соціальних відмінностей між містом і селом, а підвищення якості освіти та медичного обслуговування, поліпшення інфраструктури наближає важливі елементи способу життя на селі до міських стандартів. Але цей процес супроводжується появою деяких суперечностей.

Одна із цих суперечностей полягає в тому, що поліпшення якості життя в одній сфері супроводжується погіршенням якості життя в іншій. Підвищення якості надання медичних та освітніх послуг відбувається за рахунок незручності їх отримання. Пункт медичного обслуговування та школа через укрупнення переноситься в інше, більше село, до якого треба доїхати, витратити час, кошти, психічні та фізичні зусилля.

Поняття зручності, комфортності приносяться в жертву якості. Виникає парадокс, коли поліпшення якості життя сприймається негативно, супроводжується протестними настроями. Людина готова задовольнятися низькою якістю послуги при комфортності її надання. Поліпшення якості життя шляхом підвищення якості послуг не компенсує погіршення комфорту надання послуги. Через це частина мешканців невеликих сіл не задоволені створенням об'єднаних громад.

Децентралізації в Україні допомагають різні міжнародні інституції. Однією з них є Швейцарський-український проект (DESPRO) «Підтримка децентралізації в Україні», який спрямований на реорганізацію системи державного управління шляхом підвищення ролі місцевого самоуправління. Одним з проектних підходів DESPRO поруч із системним та секторальним є соціальна мобілізація. У документах DESPRO соціальна мобілізація розуміється як процес «прийняття рішень із залученням усієї громади. Соціальна мобілізація потребує змін на багатьох рівнях – від коригування поведінки на рівні індивіда до соціальних трансформацій у громаді та формування дієвої законодавчої підтримки на рівні держави» [1].

Процеси децентралізації та створення об'єднання громад по-різному віддзеркалюються у свідомості громадян. Суб'єктивне сприйняття децентралізації має бути предметом емпіричного соціологічного дослідження. Для цього необхідна емпірична операціоналізація понять, що позначають різні аспекти суб'єктивного сприйняття децентралізації населенням. Така операціоналізація здійснюється шляхом формулювання певних запитань для анкети емпіричного дослідження.

У процесі об'єднання громад змінюється територіальна ідентифікація мешканців селищ. Тобто вони стають не лише мешканцями селища «А», а й мешканцями громади «Б», що об'єднала декілька сусідніх маленьких селищ. Для емпіричної фіксації зміни територіальної ідентифікації в ході опитування членів об'єднаних територіальних громад (ОТГ) задають запитання: «Громада вашого села добровільно погодилася на об'єднання в ОТГ?», «Чи вважаєте ви себе членом громади свого села?», «Чи відчуваєте ви себе членом громади свого ОТГ?», «Що для вас важливіше: приналежність до громади свого села або до громади ОТГ?», «Як ви ставилися до головного села ОТГ до заснування ОТГ?», «Як ви ставилися до інших селищ ОТГ до заснування ОТГ?», «Яке склалося у вас ставлення до головного села ОТГ після заснування ОТГ?», «Яке склалося у вас ставлення до інших селищ ОТГ після заснування ОТГ?». Ці запитання повинні виявити різні аспекти зміни соціальних відносин у результаті створення ОТГ. У цьому контексті одним з прогнозованих наслідків децентралізації стає можливість появи конфліктів, зумовлених нерівномірним розподілом ресурсів ОТГ між селами.

У ході створення громад змінюються деякі сторони способу життя, наприклад, у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального захисту тощо. Ці зміни не однаковою мірою сприймають жінки та чоловіки. Для виявлення гендерних аспектів об'єднання громад сформульовані відповідні запитання: «Яке у вас в цілому ставлення до утворення ОТГ?», «Для кого має більше значення створення ОТГ: для чоловіків або жінок?», «Яких більше змін позитивних або негативних відбулося у вашому селі після створення ОТГ?», «Чи відчули особисто на собі позитивні зміни в вашому селі після створення ОТГ?», «Чи відчули особисто на собі негативні зміни в вашому селі після створення ОТГ?», «Які зміни відбулися у вашому селі після створення ОТГ?».

Останнє запитання закрите, воно включає такі аспекти: стан доріг, особисті доходи члена громади, доходи громади вашого села, освітлення в селі, ремонт будівель, приміщень, виробництво продукції, умови для освіти, навчання, медичне обслуговування, надання адміністративних послуг (видача довідок тощо), охорона порядку, соціальна допомога, забезпечення роботою. Відповіді на ці та інші запитання дозволять виявити сприйняття змін після створення ОТГ різними категоріями мешканців громади: чоловіків, жінок, молоді, людей середнього та старшого віку, фермерів, сільської інтелігенції, рядових працівників тощо.

Створення ОТГ по-різному сприймають громадяни. Реакція людей на сучасні перетворення на селі залежить не тільки від ефективної дії керівництва громад, а й від відмінностей наслідків децентралізації на різні категорії селян. Одним із чинників соціальної диференціації, що спричиняє різницю в сприйнятті укрупнення громад є гендерний чинник, дослідження якого дозволить виявити на емпіричному рівні відмінність ставлення до реформ жінок і чоловіків через різницю в їх ментальності, гендерних соціальних ролей, інтересів та наслідків.

Відмінності в сприйнятті децентралізації між жінками та чоловіками зумовлені їх світоглядом, громадянсько-політичною активністю, сферою відповідальності, соціальними функціями тощо. У ході зондажного опитування в березні 2017 р. 150 селян декількох об'єднаних громад у Запорізькій області про ставлення до перетворень, що викликані створенням ОТГ, виявлено різницю у відповідях респондентів різної статі. Це дозволило визначити гендерні відмінності в сприйнятті реформ на селі. Опитування здійснено за ініціативою Запорізького ВПУ «Центр розвитку місцевого самоврядування» А. Ашурбековим та Ф. Хрустальовим [2, с. 132]. Вторинну, додаткову обробку та аналіз результатів дослідження здійснено автором цієї статті.

Різниця в соціально-політичних поглядах між чоловіками та жінками полягає в дещо більшій обізнаності чоловіків. Так, на запитання «Якою мірою ви задоволені діяльністю влади?» щодо Голови обласної адміністрації 56,7% жінок вказали пункт «Не знаю таку людину», тоді як серед чоловіків такий пункт обрало значно менше респондентів (34,4%). Щодо Голови обласної ради показники ще гірші: пункт «Не знаю таку людину» вказали серед жінок 60,2%, а серед чоловіків – 44,3%. Тож марно питати, чи задоволені люди діяльністю цих представників влади. Щодо місцевих керівників рівень задоволеності жінок вище, ніж у чоловіків. Стосовно Голови територіальної громади повністю задоволені та скоріше задоволені в сумі серед жінок – 56,9%, а серед чоловіків – 45,9%. Старостою задоволені відповідно 51,7% та 46%. Пункт «Важко відповісти» обрали однаково чоловіки та жінки. Щодо Голови ОТГ – майже 30%, а щодо Старости – чверть опитаних.

На запитання: «Як змінилася соціально-економічна ситуація у вашій громаді за минулий рік?» пункт «Покращилась» серед жінок вказало більше респондентів, ніж серед чоловіків (відповідно 32,8% та 24,6%). Ми пояснюємо ці відмінності тим, що соціально-економічні зміни більше торкнулися чоловіків, ніж жінок. Жінки також менш освічені в цих питаннях. Так, пункт «Важко відповісти» обрали 41,4% опитаних жінок і 19,7% чоловіків. Більше торкнулись жінок питання, пов'язані із соціальною сферою. У цих питаннях жінки більш вимогливі. Так, на запитання щодо змін у сфері освіти відсоток жінок, що підкреслили погіршення, більше, ніж чоловіків (17,2% та 14,8%), відповідно відсоток жінок задоволених змінами в освіті, менше, ніж чоловіків (15,5% та 18%). Привертає увагу той факт, що пункт «Залишилось без змін» вказав однаковий відсоток жінок і чоловіків

(близько 40%). Згідно з реформою, маленькі школи в селах закриваються, і створюються опорні заклади освіти у великих селищах. Шкільні автобуси возять дітей з малих сіл у велику школу в інше, центральне селище ОТГ. Жінки більш опікуються дітьми, ніж чоловіки, тому додаткові клопоти та турботи, пов'язані із щоденними поїздками дітей, перш за все торкаються жінок.

Значні відмінності між чоловіками та жінками у відповідях стосовно стану соціального захисту. Серед жінок вказали покращення в цій сфері в два рази більше, ніж серед чоловіків (відповідно 22,4% та 11,5%). Дві третини респондентів обох статей ухилились від відповіді або не помітили змін.

Більший відсоток серед жінок, ніж серед чоловіків, відзначив покращення благоустрою території громад (відповідно 62,1% та 47,5%). У цьому питанні члени об'єднаних громад найчастіше відзначають покращення. Дійсно, згідно зі звітами громад, значні кошти з бюджету ОТГ спрямовують саме на вирішення питань благоустрою: освітлення території, ремонт доріг, прибирання сміття тощо. Ці зміни більш помічають та відзначають саме жінки, оскільки їх ментальності притаманно приділяти більше уваги створенню комфортності у сфері життєдіяльності.

Значні гендерні відмінності у відповідях стосовно змін у рівні життя. Жінки помітно частіше вказують на покращення в цій сфері, ніж чоловіки (відповідно 25,9% та 14,8%). Погіршення в рівні життя також відзначають жінки менше, ніж чоловіки (відповідно 17,2% та 36,1%). На наш погляд, це можна пояснити специфікою ментальності сільських жінок, для яких співвідношення між бажаннями та можливостями більш раціональні й виважені, ніж у чоловіків. Адже оцінка рівня життя багато в чому залежить від сприйняття рівня задоволеності бажань. Якщо бажання значно перевищують можливості, виникає ефект незадоволення своїм рівнем життя.

Помітні відмінності між оцінкою жінок та чоловіків у питаннях боротьби зі злочинністю. Чоловіки значно частіше, ніж жінки, підкреслюють погіршення в цій сфері (відповідно 27,9% серед чоловіків та 15,8% серед жінок). Майже половина респондентів обох статей вказали пункт «Залишилось без змін». Можна зробити висновок, що на селі поширені такі види злочину, які більше зачіпають чоловіків, ніж жінок.

Зміни на селі в результаті реформ децентралізації в деяких питаннях мають більше значення в чоловіків, ніж у жінок, та навпаки. Як бачимо, гендерні відмінності потрібно враховувати при формуванні соціальної політики на селі.

Висновки. Децентралізація влади, що відбувається в Україні завдяки відповідній реформі, впливає на різні аспекти економічного, соціального та політичного життя громадян. Важливим аспектом децентралізації є укрупнення адміністративних одиниць на селі через об'єднання декількох селищ і створення об'єднаних територіальних громад. Це роблять для того, щоб концентрувати ресурси для проведення більш ефективної соціальної та еко-

номічної політики на селі. Крім економічних наслідків, ці процеси мають і соціальні, соціокультурні аспекти.

Одним із соціокультурних чинників децентралізації є гендерні відмінності в наслідках реформ на селі. До соціокультурних наслідків також зараховують зміну в територіальній ідентичності мешканців селищ.

Емпіричне дослідження сприйняття децентралізації надасть змогу краще здійснювати соціальну політику на рині селищ та громад.

Соціологія децентралізації вивчає комплекс соціальних явищ і процесів, що супроводжує реформи владних відносин в Україні та сприяє підвищенню рівня наукового забезпечення соціальних перетворень на селі.

Список використаної літератури

1. Despro. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Despro> (дата звернення: 17.10.2018).
2. Хрустальов Ф. С., Ашурбеков А. Соціологічний супровід процесів децентралізації. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики* : зб. наук. пр. Запоріжжя, 2018. Вип. 78. С. 131–138.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2018.

Зеленкевич Л. П. Проблематизация социокультурных факторов децентрализации

В статье обсуждается дискурс децентрализации в социологическом измерении. В частности, рассмотрены социокультурные аспекты децентрализации, к которым отнесены ментальность сельских жителей, гендерное измерение децентрализации, идентичность, различия в восприятии децентрализации различными социальными группами. Утверждается, что изменения на селе в результате реформ децентрализации в некоторых вопросах имеют большее значение у мужчин, чем у женщин, и наоборот. Для нужд социологического исследования предложена операционализация проблем и вопросов, которые свойственны децентрализации. Обосновано целесообразность определения отдельного направления социологических исследований – социологии децентрализации.

Ключевые слова: децентрализация, объединенная громада, социологические исследования, социология децентрализации, гендерные различия, анкета.

Zelenkevich L. Problemizing Socio-Cultural Factors of Decentralization

The article discusses the discourse of decentralization in the sociological dimension. In particular, the sociocultural aspects of decentralization, which include the mentality of rural residents, the gender dimension of decentralization, identity, and differences in the perception of decentralization by different social groups are considered.

Increasing the role of community self-government bodies in regulating socioeconomic processes in the village requires appropriate counseling.

One of the conditions and components of expert and analytical work is sociological research, public opinion polls to find out the basic characteristics of the socio-cultural, social and demographic structure of the region.

Decentralization is accompanied by transformations in the system of power relations, changes in the structure of local self-government, the emergence of new aspects in political elections, rivalry of various political forces in an effort to gain and consolidate political control over this territory.

The processes of decentralization and the creation of a community of associations are reflected in the minds of citizens in various ways.

The subjective perception of decentralization must be the subject of empirical sociological research.

The consolidation of rural communities contributes to the erosion of social differences between the city and the countryside, while improving the quality of education and health care, improving infrastructure brings together important elements of lifestyle in the countryside to urban standards.

But this process is accompanied by the emergence of some contradictions.

One of these contradictions is that improving the quality of life in one area is accompanied by a deterioration in the quality of life in another area. Improving the quality of medical and educational services is due to the inconvenience of receiving them.

The concept of comfort, comfort is sacrificed to quality. There is a paradox when the improvement in the quality of life is perceived negatively, accompanied by protest sentiment. Since decentralization involves not only the allocation of significant powers to rural communities, but also the unification of several communities in one, larger, then obviously in the theoretical terms we are talking about spatial transformations.

In the process of association of communities, the territorial identification of inhabitants of settlements is changing. In the process of establishing communities, some aspects of lifestyle change, for example, in the field of education, health care, social protection, etc. These changes are not equally perceived by women and men.

For the needs of sociological research, the proposed operationalization of problems and issues inherent in decentralization. The results of the sociological study of gender differences in relation to different aspects of the decentralization of the inhabitants of several united communities in the Zaporizhzhya region are presented. In particular, the difference in socio-political views between men and women is revealed, which is a slightly higher awareness of men in this area. Women's issues were more affected by social issues. In these issues, women are more demanding. Women are more likely than men to improve their lifestyle changes.

It is proposed to define a separate direction of sociological research as a sociology of decentralization.

Key words: *decentralization, united communities, sociological research, sociology of decentralization, gender differences, questionnaire.*

УДК 316.3

Я. В. ЗОСЬКА, А. О. БЕССАРАБ

СПОЖИВЧІ ІНТЕНЦІЇ УКРАЇНЦІВ ЩОДО КОНТЕНТУ Й ПОСЛУГ ІНТЕРНЕТУ

У статті проаналізовано споживчі наміри використання мережі Інтернет. Наведено результати досліджень, що засвідчують стрімке зростання когорти інтернет-споживачів та розширення спектра їх потреб. Констатовано, що Інтернет став сприяти гіперспоживанню українців і виступати засобом для задоволення найширшого спектра потреб; поведінку інтернет-споживачів можна розглядати і як форму економічної, соціальної поведінки, і як знакову, символічну інтеракцію й форму самовираження.

Ключові слова: споживачі Інтернет послуг, потреби споживачів, інтенції споживачів, комунікаційна взаємодія, символічне споживання, е-споживання, Я-брендинг.

Інтернет як мережа для комунікацій, що поєднує велику кількість користувачів комп'ютерів, була своєрідною відповіддю на виклики глобалізації, оскільки світ поступово ставав більш взаємопов'язаним. Відповідно зростали й потреби в комунікацій та інформації – споживачі вимагати більш швидкого обміну інформацією на великих відстанях, комунікації ставали більш інтенсивними.

Наприкінці ХХ ст. всесвітня мережа Інтернет стрімко набувала популярності як засіб здійснення комунікацій й обміну інформацією. Спочатку (у 1971 р.) інформаційно-комунікативна взаємодія відбувалась між окремими індивідами (200 вузлів), оскільки Інтернет надавав можливість лише персоніфікованого обміну інформацією за допомогою пересилання електронної пошти. Згодом, у відповідь на дедалі більші потреби в інформації, у споживачів з'явилась можливість створювати дошки оголошень та групи новин в Інтернеті. Через 17 років (у 1988 р.) Інтернет дав можливість користувачам передавати та отримувати інформацію в реальному режимі часу (з'явилась можливість чат-спілкування). За 3 десятиріччя ХХ ст. стрімко розвивалися форми надання інформації, розширювався спектр послуг, знижувалась вартість послуг, розросталася когорта споживачів. Так, наприкінці ХХ ст. (у 1997 р.) в Інтернеті нараховувалося майже 10 млн комп'ютерів-користувачів (0,17% мешканців Землі) [3].

У ХХІ ст. цей розвиток набув неймовірного темпу у зв'язку з поширенням ідеології інформаційного суспільства, суспільства знань. Розвиток інформаційно-комунікаційної сфери та поширення ідеології інформаційного суспільства спонукали науковців (Д. Белл, М. Кастельс, Д. Лайон, Й. Масуда, М. Маклюен, Е. Тоффлер) до пояснення феноменів та явищ, пов'язаних із цим. У вітчизняній соціології також стали з'являтися праці, присвячені різним аспектам розвитку інформаційного суспільства, зокрема в Україні (Н. Бойко, О. Горошко, С. Коноплицький, Л. Скокова, Л. Чор-

ноус та ін.). Проте, дослідження соціокультурних практик споживачів Інтернет, їх потреб та очікувань у XXI ст. є актуальним і затребуваним.

Мета статті – визначити перелік потреб, на які спрямовані інтенції сучасних інтернет-споживачів.

У XXI ст. (за даними медіаагентства We Are Social та розробника платформи для управління соціальними мережами HootSuite) інтернет-проникнення у 2014 р. в окремих країнах становило близько 90% від загальної кількості населення країни (Швеція, Фінляндія, Велика Британія, Німеччина) [8]. А вже в січні 2018 р. майже 53% населення Землі вже мали доступ до мережі Інтернет для задоволення різноманітних потреб [2; 6].

В Україні також спостерігалось стабільне зростання споживчих інтенцій щодо послуг мережі Інтернет. Так, за даними Інституту соціології НАН України, у 2002 р. лише 4,3% населення були користувачами Інтернету ($n = 1200$, вибірка репрезентувала доросле населення України за ознаками: вік, стать, освіта, тип поселення). А вже у 2017 р. (за даними медіа-агентства We Are Social та розробника платформи для управління соціальними мережами HootSuite) інтернет-користувачів в Україні налічували 49% (активних користувачів соціальних мереж – 36% населення країни) [6].

При цьому інтернет-проникнення у великих містах було вищим. Так, ще у 2009 р. (за даними досліджень Класичного приватного університету, $n = 800$: Львів, Запоріжжя) 67% населення мали доступ до Інтернету (86% опитаних мали вдома комп'ютер). За даними Factum Group, проникнення Інтернету на території країни у 2018 р. становило 65%, а в містах з населенням понад 100 тисяч – 75% [9]. За даними Kantar Tns, у 2018 р. інтернет-аудиторія України становить 70% населення [7], а 55% використовують доступ до мережі з мобільних пристроїв. Середньостатистичний українець став проводити значну частку часу в Інтернеті – 5,5 годин на добу [4].

Доросле населення великих міст використовує послуги Інтернету з різним рівнем активності, утім можна стверджувати, що наочною є тенденція перенесення інтенцій споживачів та активності на інформаційну сферу (табл. 1).

Таблиця 1

**Активність користувачів мережі Інтернет
(за даними опитувань Класичного приватного університету)**

	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2017 р.
Частота використання Інтернету	$n = 800$: міське населення (м. Львів, Запоріжжя); віком старше 18 років	$n = 1525$: міське населення (м. Ужгород, Полтава, Житомир, Донецьк, Кривий Ріг); віком старше 18 років	$n = 947$: Запорізька, Львівська, Одеська, Харківська області; населення віком старше 18 років	$n = 640$: міське населення Запоріжжя; віком старше 18 років
Практично щодня	47	42	44	61
1–2 рази на тиждень	20	21	17	8
3–4 рази в місяць	12	14	11	1
Не користуюсь узагалі	21	23	28	30

Підтверджує наявність тенденції перенесення інтенцій споживачів до інформаційної сфери й інформація щодо зміни вподобань організації та проведення дозвілля. На тлі падіння інтересу до читання літератури, творчих занять, спостерігається піднесення інтересу до перегляду телебачення, відеофільмів та використання комп'ютерів (табл. 2).

Таблиця 2

Улюблені способи проведення дозвілля опитаних мешканців Запоріжжя (за даними опитувань Класичного приватного університету)

Способи проведення дозвілля	2009 р., n = 340	2017 р., n = 640
Перегляд відео-, телебачення	47	64
Відеофільми		53
Шопінг (придбання товарів, походи «по магазинах»)	23	11
Комп'ютер. Інтернет	51	54
Фізичні навантаження, тренування	28	23
Творчі заняття (рукоділля, малювання, ліплення тощо)	17	12
Прогулянки. Пікніки. Риболовля	61	67
Читання літератури	45	18
Розпивання спиртних напоїв	10	19

Завдяки розширенню можливостей шопінгу в Інтернеті в мешканців Запоріжжя зафіксовано спад інтересу до шопінгу в магазинах.

Щороку Інтернет стає більш доступним для різних верств населення й проникнення Інтернету достатньо рівномірно зростає серед представників різних вікових категорій (табл. 3). Так, у 2017 р. вже понад 90% молоді у віці до 35 років є користувачами Інтернет, понад 80% населення – у віці 36–54 роки, майже чверть (22%) когорти у віці понад 55 років.

Таблиця 3

Розподіл користувачів Інтернет за ознакою «вік» (за даними опитувань у Запоріжжі), %

Вік	2009 р., n = 340	2017 р., n = 640
18–34 років	82	93
35–54 років	51	84
Понад 55 років	17	22

Неймовірний розвиток послуг Інтернет, удосконалення технологій передавання даних, розширення мережі покриття, поширення електронних пристроїв для підключення, шалене зниження вартості доступу призвели до збільшення можливостей залучення більшої кількості користувачів Інтернету та відповідно до розширення спектра їх послуг.

У табл. 4 наведено інформацію щодо сучасного спектра послуг Інтернету в забезпеченні інтенцій споживачів щодо користування ними. Для створення таблиці було використано:

– метод контент-аналізу електронних джерел щодо сучасних можливостей Інтернету, одиницею аналізу визначено «найменування послуги»;

– метод експертного опитування для доповнення переліку послуг Інтернету та визначення переліку потреб, на задоволення яких спрямовані послуги Інтернету.

Таблиця 4

Послуги Інтернету в задоволенні спектра потреб споживачів

Потреби, які надає змогу задовольнити Інтернет	Послуги, які надає Інтернет у 2018 р.
Отримання інформації, навчання та професійної діяльності	<ul style="list-style-type: none"> – доступ до гіпертекстових документів; – використання пошукових систем (Google, Yandex); – використання бібліотек (література, музика, кіно) та енциклопедій; – використання інтернет-порталів (ukr.net, mail.ru, i.ua, liveinternet.ru, meta.ua); – доступ до сервісів роботи (work.ua, rabota.ua, jooble.org, hh.ua, trud.com)
Отримання масової інформації	<ul style="list-style-type: none"> – прослуховування радіостанцій; – перегляд інтернет-телебачення; – читання газет, журналів
Розваги	<ul style="list-style-type: none"> – відеохостинг YouTube; – ігри, зокрема азартні; – креативні ігри (гра на синтезаторі, малювання, блиц-вікторини, стіни ненависті та скарг, анекдоти, фотожаби); – 3D-мапи; – шопінг; – література, музика, фільми, шоу; – віртуальні мандри в режимі реального часу
Комунікативна взаємодія	<ul style="list-style-type: none"> – комунікація в соціальних мережах (Facebook, Vkontakte, Instagram, Odnoklassniki, Twitter); – спілкування на веб-форумах; – розміщення/отримання інформації в блогах (текст, зображення, мультимедіа); – персоніфікована передача різних видів інформації електронною поштою (@gmail.com, @ukr.net, @mail.ru, @yandex, @meta.ua); – автоматизоване групове поширення інформації; – доступ до груп новин; – спільне використання / обмін файлами великих обсягів
Зв'язок	<ul style="list-style-type: none"> – використання IP-телефонії (Skype); – миттєвий обмін повідомленнями (Viber, Watsapp, Telegram, Messenger, Skype, ICQ)
Я-брендинг (самопрезентація, конструювання соціальної ідентичності)	<ul style="list-style-type: none"> – використання соціальних мереж (Facebook, Instagram, LinkedIn, Twitter)
Е-комерція (B2B, B2C, C2C)	<ul style="list-style-type: none"> – електронний рух капіталу; – електронні гроші, електронний банкінг; – електронна торгівля (olx.ua, rozetka, prom.ua, aliexpress.com, hotline.ua) в Інтернет-магазинах, в онлайн-аукціонах; – інтернет-трейдинг (торги на біржах); – електронний маркетинг, Інтернет-реклама; – електронні страхові послуги
Краудсорсінг (громадянська наука)	<ul style="list-style-type: none"> – участь у безперервному, колективному, відкритому процесі створення / редагування / статей у Вікі-енциклопедіях; – спільна взаємодія (створення / зберігання / використання закладок, бібліотек, каталогів, сховищ)

Безперечно, сьогодні цей перелік не є вичерпним та досконалим, втім саме такий аналіз забезпечив можливість прояснити спрямованість інтенцій споживачів Інтернет.

Можна з упевненістю говорити, що Інтернет став сприяти гіперспоживанню українців і виступати засобом для задоволення найширшого спектра потреб.

Рис. 1. Відмінності спектра потреб споживачів Інтернету залежно від застосованого доступу

Для визначення рейтингу потреб споживачів Інтернету було використано складену табл. 4 та результати панельних досліджень FactumGroup за вересень 2018 р. щодо найбільш популярних сайтів серед українських споживачів [9]. Безумовно, у представників різних вікових груп зростання потреби долучення до Інтернету відбувається з різних мотивів, втім, можна визначити основні мотиви сучасних споживачів:

- отримання інформації, навчання;
- тимчасові зв'язки, контакти, професійна діяльність;
- комунікативна взаємодія;
- Я-брендинг: самопрезентація, конструювання соціальної ідентичності;
- електронне споживання, комерція, бізнес.

Розглянемо підстави щодо зростання уваги до задоволення саме цього переліку потреб, які у своїх працях розглянули відомі вчені Е. Тоффлер, З. Бауман, Гі Дебор.

Так, спробуємо знайти відповідь на питання щодо зростання потреби в Інтернеті для отримання інформації, навчання. Наявним прикладом поши-

рення інформаційного споживання є стрімке зростання рівня користування продуктами та послугами, які пропонує інформаційна мережа Інтернет.

Крім цього, в інформаційному суспільстві, за словами Е. Тоффлера, індивід має бути таким, що нескінченно більше адаптується та знає, ніж це було будь-коли раніше [5, с. 48]. До того ж, у сучасному соціальному оточенні, як стверджує Е. Тоффлер, «знання – це зміни», і прискорене отримання знань означає прискорення перетворень [5, с. 45]. Запити інформаційного суспільства посилили потребу населення у використанні Інтернету. Численні групи споживачів стали розглядати Інтернет як джерело знань і технологію для безперервної освіти або для здійснення прискореного ривка в самоосвіті із застосуванням сучасних інформаційно-комунікативних технологій.

Інтернет для сучасних споживачів також став виступати засобом встановлення тимчасових зв'язків, контактів, професійної діяльності. Оскільки модернізація, раціоналізація, зміни ринку праці, технологічні нововведення скорочують час життя будь-якої професії [5, с. 125], це спонукає людей до гнучкості, постійної адаптації, зміни місця роботи й професії, набуття нових навичок (оскільки не існує таких навичок, набуття яких гарантувало б постійну роботу [1, с. 174]). Усе це підвищує потребу в збільшенні короткотривалих, тимчасових зв'язків, а активний розвиток транснаціональних корпорацій, розширення можливостей ринку фріланс-послуг сприяють використанню можливостей Інтернету для необмеженого встановлення контактів (зокрема, професійних), пошуку й виконання роботи.

Інтернет став ефективним засобом комунікативної взаємодії. Оскільки особливістю сучасного періоду є велике різноманіття короткострокових міжособистісних відносин з багатьма людьми, зниження середньої тривалості міжособистісних відносин [5, с. 111], Інтернет більшою мірою спроможний задовольнити сучасні комунікаційні потреби споживачів – встановити зв'язки відразу, без тривалих зусиль (як зазначає З. Бауман [1, с. 177]). Споживачі Інтернету можуть вільно, швидко та ефективно реалізовувати пошукову поведінку зі встановлення нових дружніх контактів, міжособистісних відносин серед представників інтернет-спільноти [5, с. 137].

Роль Інтернету стала більш вагомим в здійсненні Я-брендингу (самопрезентації, конструюванні соціальної ідентичності). У повсякденній практиці українців уже відбулося закріплення символічного споживання для презентації статусу людини та ідентифікації соціальної позиції особи завдяки зовнішнім ефектам спожитих речей і послуг.

Сьогодні споживання послуг Інтернету також стало виступати засобом символічного споживання й конструювання соціальної ідентичності, соціального статусу, способу життя.

З одного боку, Інтернет є загальним простором сфери споживання, присутність у якому стала вже додавати значущості її користувачеві та суспільного схвалення. За словами Л. Усیتالю, перебування споживачів у

спільному просторі з іншими людьми, які займаються подібною діяльністю (навіть не вступаючи у фактичні соціальні взаємодії), додає їм вагомості, підтверджує сенс діяльності й виправдовує її без будь-яких доказів [10].

З іншого боку, за допомогою Інтернету відбувається демонстрація оточенням своєї соціальної ідентичності через ознайомлення широкого кола «глядачів» з особливостями приватного життя в соціальних мережах (наприклад, Instagram). Чимала кількість молоді намагається зафіксувати всі перипетії власного життя на камеру мобільного телефона й надати ці фото для перегляду на своїй сторінці в соціальній мережі. «Суспільство вистави» Гі Дебора в дії українських реалій. Часто молоді люди користуються принципом: важливо не стільки «мати», скільки «робити вигляд», що маєш.

Інтернет також сприяє електронному споживанню, комерції, бізнесу. На тлі стрімкого розширення спектра послуг Інтернет став не лише загальним простором присутності, каналом комунікацій, а й середовищем взаємодії учасників ринку товарів та послуг. Для споживачів дедалі більшого значення набувають швидкість зміни навколишнього оточення (речі, техніка та послуги) [5, с. 62] і їх відповідність моді. Втім, швидкоплинність моди [1, с. 175], мінливість та недовговічність речей [1, с. 72] стали не лише ознаками поширення суспільства споживання як суспільства загального порівняння [1, с. 84] і настання ери тимчасової продукції, яка задовольняє тимчасові потреби [5, с. 82], а й призвели до формування культури споживача та марнотратства, посилення споживацької активності і її перенесення у віртуальну сферу, зокрема в мережу Інтернет.

Зростання присутності компаній з усього світу в Інтернеті, зокрема в різноманітних соціальних мережах, створює нові канали спілкування бізнесу з потенційними споживачами. Сьогодні Інтернет надає змогу продавати й придбати через інтернет-магазини, аукціони, біржі, здійснювати фінансові розрахунки, виходити на міжнародні ринки. Споживачі отримали доступ до значної кількості інформації щодо товарів та послуг, можуть обмінюватися власним споживчим досвідом і здійснювати вибір постачальників.

Популярність ресурсів електронної комерції в Україні зростає щодня. Так, станом на вересень 2018 р. найбільш популярними маркетплейсами є вітчизняні сайти – торговельні майданчики (Olx.ua – 44%; Rozetka.com – 40%; Prom.ua – 39%). Також, українці використовують можливості світового ринку товарів та послуг, зокрема 19% українців відвідують сайт Aliexpress.com [9].

Безумовно, майже щомісяця потреби та профіль споживачів послуг мережі Інтернет змінюється.

Профіль активних інтернет-користувачів (користують практично щодня) в Україні, зокрема на прикладі міста Запоріжжя, графічно подано на рис. 2.

70%

активних користувачів Інтернету

(користуюся практично щодня, користуюся 1-2 рази на тиждень)

2017 рік, м. Запоріжжя
N=640

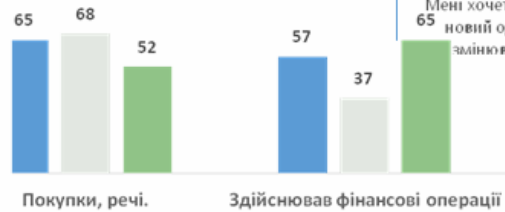
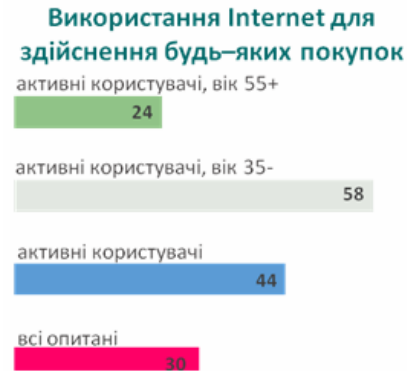

Рис. 2. Соціокультурний профіль інтернет-користувачів Запоріжжя

Варто звернути увагу на відмінності у виборі видів дозвілля, оскільки саме улюблені способи дозвілля можуть визначати спрямованість запитів щодо контенту Інтернету. Існують вагомі відмінності у виборі способів проведення дозвілля в активних користувачів Інтернету та тих, хто не використовує Інтернет узагалі. Не користувачі Інтернету, на відміну від активних його користувачів віддають перевагу таким видам дозвілля:

- перегляд відео-, телебачення;
- прогулянки, пікніки, риболовля;
- читання літератури;
- творчі заняття (рукоділья, малювання, ліплення тощо).

Активні користувачі Інтернету натомість віддають перевагу комп'ютеру, Інтернету та перегляду відеофільмів.

Втім, вікові відмінності активних споживачів Інтернету визначають розбіжності як у виборі видів дозвілля, так і їх ставленні до речей та спектра е-споживання. Для категорії менше ніж 35 років рейтинг дозвіллевих практик виглядає так:

- комп'ютер, Інтернет – 77%;
- відеофільми – 69%;
- прогулянки – 63%;
- фізичні навантаження, тренування – 57%;
- перегляд телебачення – 34.

Представники цієї когорти споживачів більш активні в здійсненні шопінгу та розпиванні спиртних напоїв.

Для категорії 55+ притаманний вибір більш пасивних видів дозвілля (читання літератури та творчі заняття) і значне обмеження у споживанні (шопінг, розпиття спиртних напоїв). Рейтинг найбільш привабливих дозвіллевих практик цієї вікової когорти виглядає так:

- перегляд телебачення – 79%;
- прогулянки – 68%;
- комп'ютер, Інтернет – 58%;
- відеофільми – 45%;
- читання літератури – 32%.

Активні молоді інтернет-споживачі, на відміну від споживачів у віці понад 55 років, мають більш виражену потребу в зміні речей. Натомість споживачі у віці понад 55 років більш схильні до аскези та обмеження споживання (табл. 5).

Таблиця 5

Вікові відмінності ставлення інтернет-споживачів до речей

Ставлення до речей:	2009 р., n = 340		2017 р., n = 640	
	<35	55+	<35	55+
Мені хочеться купувати новий одяг і часто змінювати його	27	17	31	19
Я готовий купувати одяг у міру потреби	66	73	40	34
Мені достатньо того, що є	7	10	29	47

Так само зафіксовано відмінності в спектрі використання Інтернету для здійснення е-споживання (див. рис. 2).

Висновки. Отже, Інтернет став сприяти гіперспоживанню українців і виступати засобом для задоволення найширшого спектрив потреб. Має місце перенесення інтенцій споживачів та активності на інформаційну сферу. Поступово відбувається віртуалізація практик споживання, споживачі інтегруються в ринок інтернет-послуг, інформаційне споживання виступає як субститут речового, розвиваються інтернет-економіка та інтернет-комерція.

Інтернет став багатовимірним простором, де все відбувається одночасно, а поведінку інтернет-споживачів можна розглядати і як форму економічної, соціальної поведінки, і як знакову, символічну інтеракцію й форму самовираження.

Список використаної літератури

1. Бауман З. Текущая современность / пер. с англ. под ред. Ю. В. Асочарова. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 240 с.
2. Интернет-доступ (мировой рынок). URL: <http://www.tadviser.ru/index.php/-> Статья: Интернет-доступ (мировой рынок) (дата обращения: 10.11.2018).
3. Интернет. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82> (дата обращения: 10.11.2018).
4. Статистика интернет-аудитории Украины и используемых устройств. URL: <https://seoukraine.com.ua/statistika-internet-auditorii-ukrainy-i-ispolzuemyh-ustroystv/> (дата обращения: 10.11.2018).
5. Тоффлер Э. Шок будущего : пер. с англ. Москва : АСТ, 2002. 557 с.
6. Digital in 2018: Worlds internet users pass the 4 billion mark. Special reports. URL: <https://wearesocial.com/blog/2018/01/global-digital-report-2018> (дата обращения: 10.11.2018).
7. Kantar TNS представила исследование интернет-аудитории Украины: глобальной сетью пользуется уже 70% взрослых украинцев, с помощью мобильных устройств – 55% [инфографика]. URL: <https://itc.ua/news/kantar-tns-predstavila-issledovanie-internet-auditorii-ukrainyi-globalnoy-setyu-polzuetsya-uzhe-70-vzroslyih-ukraintsev-s-pomoshhyu-mobilnyih-ustroystv/> (дата обращения: 10.11.2018).
8. Kemp S. Social, Digital & Mobile in Europe in 2014. URL: <https://wearesocial.com/sg/special-reports/social-digital-mobile-europe-2014/> (дата обращения: 10.11.2018).
9. Opinion Software Media. Данные работы Панели, Сентябрь 2018. URL: https://inau.ua/sites/default/files/file/1810/top-25_saytiv_u_veresni_2018.pdf (дата обращения: 10.11.2018).
10. Uusitalo L. Consumption in postmodernity. *The Active Consumer* / ed. Marina Bianchi. London : Routledge, 1998. P. 221.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2018.

Зоська Я. В., Бессараб А. О. Інтенції українців в потребленні контенту і услуг Інтернету

В статтє представлен анализ потребительских намерений использования сети Интернет. Представленные результаты исследований демонстрируют стремительный рост когорты интернет-потребителей и расширение спектра их потребностей. Отмечено, что Интернет стал способствовать гиперпотребление украинском и выступать средством для удовлетворения широкого спектра потребностей. Акценти-

ровано, что поведение интернет-потребителей можно рассматривать и как форму экономического, социального поведения, и как знаковую, символическую интеракцию и форму самовыражения.

Ключевые слова: потребители интернет-услуг, потребности потребителей, интенции потребителей, коммуникационное взаимодействие, символическое потребление, е-потребление, Я-брендинг.

Zoska Ya., Bessarab A. Consumer Intentions of Ukrainians on Content and Services on the Internet

The article analyzes the consumer intentions of using the Internet. The emphasis is on the growing need for communications and information. The results of studies confirming the rapid growth of the cohort of Internet consumers and expanding the spectrum of their needs are presented. It is accentuated that the growth of the consumer Internet cohort occurred in all age categories. It was stated that the Internet has become a tool for hyper-use of Ukrainians and a means to meet the widest range of needs.

Based on the content analysis of electronic sources and expert surveys, a list of Internet services has been identified and correlated with the spectrum of needs of subscribers, whose satisfaction is facilitated by these services. The needs of modern Internet users (information, training, time relations, contacts, professional activity, communication interaction, I-branding: self-presentation, construction of social identity, electronic consumption, commerce, business) are characterized. With the help of E. Toffler and Z. Bauman's work, the growing attention of Internet users to the satisfaction of this particular needs list was explained.

It was noted that the demands of the information society have aggravated the need of the population to use the Internet. It was emphasized that the Internet became a common space of consumption, the presence of which began to add value to its user and give sincere approval.

On the basis of the results of empirical studies of the Classic Private University, it was emphasized that there is a shift in consumer intentions and activity in the informational sphere. The article states that the virtualization of consumption practices is gradually taking place and consumers are integrated into the Internet services market, the Internet economy and Internet commerce are developing.

The socio-cultural profile of the active Internet users of the city of Zaporozhye (according to the polls) is presented and their age differences are emphasized. It is proved that the Internet has become a multidimensional space, where everything happens simultaneously. It is emphasized that the behavior of Internet consumers can be considered as a form of economic, social behavior, and symbolic, symbolic interaction and form of expression.

Key words: Internet users, consumers' needs, consumers' intentions, communication interaction, symbolic consumption, e-consumption, I-branding.

УДК 316.2

Л. А. ЛЯПІНА

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ ЯК ДІАЛОГ: КОНЦЕПЦІЯ С. БЕНХАБІБ

У статті проаналізовано концепцію діалогічного мультикультуралізму сучасної американської дослідниці С. Бенхабіб, який протиставляється мозаїчному, або радикальному, мультикультуралізму. Окреслено проблемне поле цієї концепції в поняттях «культура», «інституціоналізація культур», «дорадча демократія». Обґрунтовано актуальність концептуалізації С. Бенхабіб для подальшого розгортання соціокультурних процесів у сучасних демократичних країнах світу, зокрема в Україні.

Ключові слова: мультикультуралізм, діалогічний мультикультуралізм, мозаїчний мультикультуралізм, інституціоналізація культур, культура, дорадча демократія.

Розвиток сучасного суспільства можна розглядати як процес динамічної взаємодії різноманітних культур, кожна з яких наділена тільки її властивими традиціями, звичаями та моделями такої взаємодії. Цінності однієї культури часто несумісні із цінностями інших, а іноді є настільки специфічними, що їх адекватне розуміння («найчастіше» й визнання) доступно лише тим, хто належить до цієї культури або наділений достатньо чутливим історичним баченням, вільним від етноцентристських догм і забобонів.

Суспільство як носій символічних культурних програм може відтворюватися й розвиватися лише за умови збереження, взаємодії та прогресу таких його складових, як етноси, їхні мови й культури. Реальне прийняття різноманіття змушує сучасне суспільство відмовитися від будь-яких проявів нетерпимості і прагнути до цивілізованого вирішення конфліктних ситуацій, тобто йти до визнання та в підсумку до взаємної поваги й розуміння інших соціальних груп. Найважливіші перешкоди на цьому шляху – невігластво й зарозумілість, що можна вважати основними причинами виникнення стереотипів, упереджень, ненависті та дискримінації в культурному, релігійному, расовому й етнічному контекстах.

Останніми десятиліттями розвиток суспільства відбувається в руслі загальносвітового інтеграційного процесу, в якому спостерігається інтенсивне змішування різних етносів та етнічних культур. У глобалізованому соціумі людина постійно перебуває на межі культур, взаємодія з якими вимагає від неї діалогічності, розуміння, поваги до культурної ідентичності інших людей.

Реальність формування полікультурного стану суспільства вимагає свого теоретичного осмислення. Відповідно до суспільних змін формуються нові теоретичні концепції, що надають змогу наблизитися до розуміння нової соціальної ситуації. Однією з таких є концепція мультикультураліза-

му, яка пропонує прийняття нового мультикультурного стану соціуму й теоретично обґрунтовує практику не номінального, а фактичного зрівняння всіх існуючих у суспільстві культур.

На початку XXI ст. елементи мультикультуралізму можна виявити в суспільному житті практично будь-якої багатонаціональної держави, навіть якщо офіційно політика мультикультуралізму в ній не проголошена. Але в кожній державі практика мультикультуралізму має свою специфіку. Як зазначає канадський філософ Ч. Тейлор, ключовий чинник – те, що ситуації дуже різняться від країни до країни і навіть від міста до міста. Тому не можна говорити про єдину концепцію мультикультуралізму. Мультикультурність постійно провокує нові процеси і пошуки [1].

Пошук власної концепції мультикультуралізму є також актуальним і необхідним для вироблення оптимальної моделі міжетнічної взаємодії, запобігання конфліктогенним ситуаціям у нашій державі. Адже Україна як поліетнічна країна об'єднує в собі традиції багатьох культур, й «у нинішній геополітичній і культурній ситуації (постійні міграції, обмін та суміш націй), у розмаїтті мультикультурального контексту (й української та російської мов, і зв'язку із західною та східною традиціями), у діалозі й у визнанні цієї розмаїтості – полягає майбутнє країни» [1].

У цьому контексті становить інтерес концепція мультикультуралізму відомої сучасної американської дослідниці, професора політології та філософії Йельського університету С. Бенхабіб (Seyla Benhabib), у долі якої переплелися культури Сходу й Заходу, Європи та Америки [2, с. 131]. Вона народилася 1950 р. в єврейській родині в Стамбулі, де здобула освіту в Американському коледжі для дівчат, а потім продовжила навчання в США, на філософському факультеті університету Брандейса (Уолтем, штат Массачусетс). У 27 років, отримавши диплом доктора філософії в Йельському університеті, С. Бенхабіб повернулася до Європи і понад 15 років жила в Німеччині, де вела активну наукову діяльність у руслі послідовників «франкфуртської школи». У 1991 р. була запрошена на роботу до Нью-Йорка, у Нову школу соціологічних досліджень. У 1993 р. перейшла на посаду професора в Гарвардський університет, будучи одночасно старшим науковим співробітником Гарвардського центру європейських досліджень. З 2000 р. С. Бенхабіб – професор політології та філософії в Йельському університеті [3].

Найбільш повний і систематизований виклад концепції мультикультуралізму та проблем, які пов'язані з її реалізацією в сучасних західних суспільствах, подано в книзі С. Бенхабіб «Домагання культури. Рівність і різноманітність у глобальну еру» [4]. Спираючись на розгляд існуючих у різних країнах форм взаємодії традицій і норм, звичаїв і права, автор намагається вирішити питання про те, якою мірою і яким чином можливо поєднати домагання культур на збереження своєї самобутності, що висувують

прибічники мультикультуралізму, з основоположними ліберальними цінностями західної демократії – свободою й рівністю всіх громадян.

З позицій дослідниці, для сучасної ситуації в світі характерні дві протилежні тенденції. З одного боку, людство вступило в нову стадію розвитку, якій властиво зростання інтенсивності, обсягу й наслідків процесів, що відбуваються в різних сферах суспільного життя, – стадію глобалізації. З іншого – цілком очевидно прагнення різних культурних спільнот до меншої однорідності та більшого розмаїття, до ослаблення інтеграції в глобальні процеси, до більшої локальної й регіональної автономії.

Одним із проявів цих суперечливих тенденцій є ідеологія мультикультуралізму, що найбільш повною мірою, на думку С. Бенхабіб, реалізована в США. Мультикультуралізм як політична доктрина й напрям практичної політики, який заснований на ідеї неспівмірності, неперекладності культур, відсутності між ними будь-якої єдності, на абсолютизації культурних відмінностей, за визначенням ученої, є радикальним, або мозаїчним, що є помилковим і в емпіричному, і в нормативному плані. «Міжкультурну справедливість у відносинах між групами людей слід захищати в ім'я [самої] справедливості і свободи, а не заради абстрактного збереження культур, – пише С. Бенхабіб. – Під радикальним, або мозаїчним, мультикультуралізмом я розумію точку зору, згідно з якою групи людей і культури являють собою чітко розділені та ідентифіковані спільності, які співіснують одна з одною подібно до елементів мозаїки, зберігаючи жорсткі межі» [4, с. 47].

На противагу, сучасна дослідниця пропонує власну концепцію мультикультуралізму, в основі якої – ідея комплексного культурного діалогу, що базується «не на візуальній, а звуковій метафорі». Тобто, виходячи з позицій соціологічного конструктивізму, людські культури вчена розглядає як «постійне створення, зміну та обговорення уявних кордонів між “ми” та “вони”, “нами” та “іншими”, де “інший” завжди всередині нас, він один з нас. Ми стаємо самі собою тільки тому, що відрізняємо себе від реального, а почасти – уявного “іншого”. Боротьба за визнання, яку ведуть між собою індивіди та групи, насправді являє собою спроби відкинути статус “іншого” настільки, наскільки він пов'язаний з неповагою, придушенням та нерівністю» [4, с. 47]. Проте, індивіди та групи, змагаючись за повагу до себе, усвідомлення самоцінності, свободи та рівності, прагнуть водночас зберегти відчуття своєї самотності. І дуже важко погодитися з існуванням «іншого», який дуже відрізняється від нас, одночасно визнаючи його людську рівність та гідність. Тому, на переконання С. Бенхабіб, завдання досягнення демократичної рівності полягає у створенні неупереджених інститутів у публічній сфері й громадянському суспільстві, де подібна боротьба за визнання культурних відмінностей і захисту культурних наративів могли б відбуватися без будь-якого домінування.

Звертаючись до поняття «культура» як складової мультикультуралізму, дослідниця, насамперед, вказує на об'єктивну суперечливість цього явища, повне подолання якого навряд чи можливо. «Культури, – пише вона, – являють собою сукупність елементів людської діяльності з осмислення та репрезентації, організації та інтерпретації дійсності, які розколюється на частини конфліктуючими між собою нарративами» [4, с. XXII]. Така характеристика цілком відображає головне завдання культур: формування системи орієнтирів, яка дозволила б людині визначити своє місце у світі та ідентифікувати себе з тією чи іншою соціальною спільністю. Адже, визначаючи власне місце в світі, люди концептуально осмислюють і цей світ, і самих себе, створюючи системи уявлень, подібні за структурою та способами побудови, обґрунтовують їх спроможність. Тому культури мають моральні, етичні й оціночні складові та неконфліктні за своєю природою: «У міру накопичення наших знань про інші культури і про нас самих, – стверджує вчена, – зростає й наше відчуття відносності... Чим більше ми розуміємо, тим більше здатні пробачити, і тому у вивченні людської культури й суспільства діє принцип: все зрозуміти – значить усе пробачити» [4, с. 40].

Разом з тим вироблення й засвоєння культурних парадигм вимагають самоідентифікації. На підставі лише того факту, що «оскільки люди живуть у світі, де всьому прийнято давати оцінку, ... культури формуються через протиставлення» [4, с. 8] і тому «завжди виступають знаком соціальної диференціації» [4, с. 1]. Більше того, «всі культури неминуче політичні» [4, с. 143], і це, на переконання С. Бенхабіб, є беззаперечним фактом. Відтак, незважаючи на те, що культури формуються в комплексному діалозі та взаємодії з іншими культурами, взаємне позиціонування культур відбувається в результаті їх протистояння один одному. І тут дослідниця доходить висновку, що досягнення культурами певної зрілості може, з одного боку, служити налагодженню між ними взаємозбагачувального діалогу та взаємодії, з іншого – появі передумов конфлікту між людьми, які є прихильниками таких культур.

У цьому контексті важливого значення набуває проблема інституціоналізації культур, яку С. Бенхабіб вважає одним з найбільш небезпечних, але водночас і одним з найбільш динамічних соціальних процесів сучасності. Небезпека цього феномена полягає, насамперед, у тому, що в міру набуття політичного вираження та інституційної форми, культури ніби зосереджуються на власній цілісності, спираючись не на самоідентифікацію індивіда, а на його початкове прирахування до тієї чи іншої групи. Однак у такій ситуації виявляється, що представники культурних груп виступають за якесь «визнання» аж ніяк не на основі власного вибору: вони вимагають тих чи інших прав не на підставі своїх особливостей як особистостей, а на підставі несхожості їх культури на культуру більшості [4, с. 39–50, 63]. Такий підхід також ставить на порядок денний проблему мультикультуралізму, суть якого, на думку дослідниці, полягає в підміні особистої ідентич-

ності груповою та у виникненні в демократичних західних суспільствах якісно нових політичних груп, які базують свої політичні домагання на культурній відокремленості їх членів. Відтак мультикультуралізм виявляється, по-перше, у спробах обґрунтувати вимоги тих чи інших груп не їх індивідуальними якостями, а статусом членів цих спільнот; по-друге, у прагненні зробити ту чи іншу культурну ідентичність групи підставою для висунення різноманітних політичних та економічних вимог. Тому С. Бенхабіб намагається довести неприпустимість нехтування принципами лібералізму й демократії для інтересів специфічних релігійних, етнічних і культурних спільнот. І виражається це, насамперед, у таких її переконаннях.

По-перше, вчена зауважує, що обґрунтування того чи іншого ставлення до індивіда специфічними особливостями групи, членом якої він є, радикально розходиться з принципами лібералізму й тим самим заперечує важливу рису культури, що сформувалася в західних ліберальних демократіях. «Помилка в теорії, – пише С. Бенхабіб, – виникає з допущення відповідності між індивідуальними та колективними запитами» [4, с. 63]. Складність ситуації посилюється ще й тим, що в будь-якому суспільстві існують культурні та різного роду «меншості», що утворилися на основі абсолютно непорівнянних за важливістю якостей, і тому багато людей одночасно виявляються членами різноманітних спільнот, цілі яких можуть часом відрізнятись. Тому це «вкрай далеко від лібералізму, [бо підпорядковує] пошук індивідом своєї справжньої ідентичності завданням самоствердження певних груп» [4, с. 62].

По-друге, С. Бенхабіб звертає увагу на те, що в межах мультикультуралістської логіки інституціоналізація спільнот і груп відбувається зазвичай на основі однієї або декількох особливостей людини, тоді як вимоги, що висувуються цими спільнотами, вельми широкі й не зводяться до певних домагань. Самі представники меншин об'єктивно виявляються в ситуації, коли ставлення до них більшості визначається тільки однією з їх рис. Більше того, практика надання тих чи інших групових прав і привілеїв на підставі групової належності суперечить фундаментальному ліберальному принципу рівного ставлення до всіх членів суспільства й підриває рівність як в економічному, так і в політико-правовому аспекті. Дослідниця зазначає, що «право народу на самоствердження повинно розглядатися і оцінюватися у світлі його прихильності загальним правам людини» [4, с. 184], оскільки наділення однієї групи людей особливими правами неминуче відбувається на шкоду всім іншим, і в цьому знову ж таки полягає суть мозаїчного, або радикального, мультикультуралізму.

Отже, узагальнюючи та дещо спрощуючи таку позицію С. Бенхабіб, можна сказати, що розвиток культури в напрямку її більшого поглиблення призводить до активізації міжкультурної взаємодії, тоді як її розвиток у бік більшої інституціоналізації майже неминуче породжує конфлікти, зумов-

лені культурними відмінностями. Цей висновок є надзвичайно важливий у сучасних умовах, коли з об'єктивних причин взаємодії між представниками різних культур стають усе більш інтенсивними; твердження єдності людства й формулювання універсальних загальнолюдських принципів виявляються тому виключно актуальними завданнями [2, с. 132–133].

Реальне зіткнення між різними культурами, розмірковує далі С. Бенхабіб, створює не лише співтовариство обговорення, а й співтовариство взаємозалежності. «У моральному плані ми стали сучасниками, якщо не партнерами, захопленими в мережу взаємозалежності, причому наші дії будуть мати й позачасові наслідки... Якщо ми поважаємо людей як творців культури, то ми повинні або «класифікувати або впорядкувати» їх світи в цілому, або відмовити їм у повазі, узагалі усунувши від себе їхні життєві світи. Ми можемо не погоджуватися з якимись з аспектів їх моральних, етичних або оціночних практик, при цьому не відкидаючи їх життєві світи як такі і не проявляючи неповаги до них» [4, с. 42–43].

У плані взаємодії та встановлення взаємозалежностей при формуванні діалогічного мультикультуралізму, на противагу мозаїчному, або радикальному, дослідниця пропонує орієнтуватися на ідеї «дорадчої демократії», сформульовані Ю. Хабермасом та іншими теоретиками соціальної філософії [5], попередньою умовою яких є «задоволення вимог економічного благополуччя й потреби в колективній ідентичності». Визначаючи демократію як «модель організації колективного та публічного застосування влади в основних інститутах суспільства на основі принципу, що рішення, від яких залежить спільне благополуччя, є результатом процедури вільного та розумного обговорення між морально й політично рівними людьми» [6, р. 68], С. Бенхабіб дорадчу модель демократії характеризує як таку, що передбачає вироблення публічних рішень, заснованих на спілкуванні й діалозі, які рівною мірою враховують інтереси всіх сторін [6, с. 70].

І тут вчена, слідом за Ю. Хабермасом, відстоює дворівневий підхід до мультикультуралізму. В умовах дорадчої демократії, тією мірою, якою вони відрізняються від умов політичного лібералізму, офіційна, публічна сфера представницьких інститутів, яка включає в себе законодавчу, виконавчу владу й публічну бюрократію, суд та політичні партії, не є єдиним майданчиком, де відбувається політична боротьба, формуються точки зору і політична воля. Дорадча демократія зосереджена також на громадських рухах, цивільних, культурних, релігійних, художніх і політичних асоціаціях з неофіційної публічної сфери. Публічну сферу становлять анонімні та взаємопов'язані обговорення й змагання, що виникають з дій цих різних груп. Саме в цій сфері мають місце мультикультурні конфлікти й відповідна політика. Заявляючи, що мультикультурні групи повинні з повагою ставитися до певних нормативних обмежень, таких як норми егалітарної взаємності (що виключає досягнення окремих переваг за рахунок інших груп), добровільного самозарахування (що робить усвідомлену волю людини

єдиною умовою його входження до тієї чи іншої групи), свободи виходу та асоціації (що дозволяє індивіду змінювати свої приватні ідентичності залежно від еволюції його поглядів або зовнішніх обставин), С. Бенхабіб водночас згодна з тим, що деякі форми правового й політичного плюралізму, включаючи різноманітні судові системи та регіональні парламенти, можуть бути сумісні з дорадчим демократичним універсалізмом. Висновок, якого доходить дослідниця, полягає в такому застереженні: пристосування до мультикультурності без активного залучення громадян у вільну публічну сферу, не через інститути громадянського суспільства здатне привести до своєї «холодної війни»: можуть мати місце мир, але не примирення; компроміс, але не взаєморозуміння.

Отже, у концепції діалогічного мультикультуралізму, що базується на ідеях дорадчої демократії, С. Бенхабіб намагається поєднати вимоги демократії та необхідність урахування культурних, етнічних чи релігійних особливостей людей, які представляють різні групи й спільноти; «основоположним для дорадчої демократії, – пише вона, – є принцип, згідно з яким голос кожного, кого стосуються норма, закон чи політичний курс, потрібно включити в демократичне обговорення, що веде до їх прийняття» [4, с. 177]. Ця концепція, на думку В. Іноземцева, вченого, за редакцією якого й вийшла російською мовою вищезгадана книга С. Бенхабіб, хоча й не позбавлена деякого ідеалізму, є теоретично бездоганною [2, с. 139]. І переваги її полягають у такому.

По-перше, важлива перевага дорадчої демократії в контексті діалогічного мультикультуралізму полягає в тому, що основним актором у ній постає людина, особистість, а не соціальна чи культурна група. Таким чином стверджується пріоритет демократичної традиції над приватними культурними установами. По-друге, дорадча демократія передбачає консенсусну, по суті, модель прийняття рішень, причому в її переважно радикальній формі. На думку С. Бенхабіб, «консенсусні моральні норми повинні бути переконливими для всіх і кожного по одній і тій самій причині» [4, с. 172]. По-третє, ідея дорадчої демократії насичена глибоким гуманістичним змістом, оскільки слугує утвердженню соціальної гармонії. Як зазначає дослідниця, «твердження, згідно з яким демократична легітимність досяжна тільки через згоду всіх, кого стосується прийняте рішення, припускає, принаймні на нормативному рівні, що не можна вводити норми і виправдовувати інституційні домовленості, якщо це робиться на шкоду найбільш знедоленим і нелояльним» [4, с. 160]. До речі, остання теза переформується з проблемою досягнення соціальної справедливості. Найбільш дієвим, на думку С. Бенхабіб, є «надання певних вигод усім групам у суспільстві», незалежно від їх культурних особливостей, але відповідно до того ступеня, в якому умови їх життя уявляються нестерпними іншим членам суспільства. Ця наполеглива послідовність є однією з найсильніших сторін концепції С. Бенхабіб; хоча ймовірність її практичної реалізації залежить,

насамперед, від рівня усвідомлення людиною своєї соціальної місії, що вчена називає «розширеною ментальністю». «Така “розширена ментальність” дає можливість застосувати громадянську уяву, взявши до уваги точку зору іншого (інших), щоб досягти згоди з ними за нормами, які є суперечливими й викликають різні думки, зачіпають наше життя та нашу взаємодію. “Розширена ментальність” передбачає наявність достоїнств членства та асоціації, а також здатність домовлятися з людьми протилежних переконань і уподобань, уміння дистанціюватися від своїх найглибших пристрастей, щоб оцінити їх з гіпотетичної точки зору загальної моральності [4, с. 203–204].

Висновки. Таким чином, завершуючи короткий аналіз концепції діалогічного мультикультуралізму С. Бенхабіб, зауважимо, що вчена переконливо намагається довести ідею необхідності формування мультикультуралізму через діалог, консенсус і згоду як у політичній, так і в публічній цивільній сферах, де головним актором постає не соціальна чи культурна група, а насамперед людина, особистість. Розуміючи, що сучасні суспільства, навіть найдемократичніші країни Заходу, далекі від тих ідеальних основ, на яких тільки й може бути побудоване досконале ліберальне демократичне суспільство, дослідниця визнає, що її ідеї сформульовані «в традиціях утопічною політичної думки, які припускають, що громадянськість і справедливість, міжкультурне взаєморозуміння і демократична участь є цінностями, долати будь-які негаразди» [4, с. XVIII]. Але такий «утопізм» не може й не повинен відхилитися ніким, хто щиро прагне до того, щоб суспільство стало більш гуманним і справедливим. І тому пропонувані концептуальні рішення заслуговують найпильнішої уваги, а можливості їх застосування в нинішніх умовах потрібно досліджувати ретельно й неупереджено [2, с. 141].

І на завершення, доцільно згадати ще одні беззаперечні слова С. Бенхабіб, наведені в передмові до російського видання книги «Домагання культури. Рівність і різноманітність у глобальну еру», які є, на наш погляд, ключовими й у контексті формування концепції діалогічного мультикультуралізму як ідеології та політики, й у контексті розгортання сучасних демократичних процесів у світі: «...щоб зберегти відкрите суспільство та демократичні свободи, ми повинні рухатися шляхом міжкультурного діалогу й взаємного притирання культур. Альтернатива цьому – політика смерті, що, у свою чергу, означає смерть політики»[4, с. XLVIII].

Список використаної літератури

1. Тейлор Ч. У розмаїтті мультикультурного контексту – майбутнє України. URL: http://gazeta.dt.ua/socium/charlz-teylor-u-rozmayitti-multikulturnogo-kontekstu-maybutnye-ukrayini_.html (дата звернення: 16.09.2018).

2. Иноземцев В. Л. Рецензия на книгу С. Бенхабиб «Притязания культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру». *Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены*. 2005. № 4 (76), октябрь-декабрь. С. 131–145.

3. Сейла Бенхабиб: Биография. URL: <http://www.people.su/13108> (дата обращения: 16.09.2018).

4. Бенхабиб С. Притязания культуры: Равенство и разнообразие в глобальную эру / пер. с англ. ; под ред. В. И. Иноземцева. Москва : Логос, 2003. 350 с.

5. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории. Санкт-Петербург : Наука, 2001. 419 с.

6. Benhabib S. Toward a Deliberative Model of Democratic Legitimacy 11 Democracy and Difference. Princeton, 1996. P. 68.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2018.

Ляпина Л. А. Мультикультурализм как диалог: концепция С. Бенхабиб

В статье анализируется концепция диалогического мультикультурализма современной американской исследовательницы С. Бенхабиб, который противопоставляется мозаичному, или радикальному, мультикультурализму. Определяется проблемное поле данной концепции в понятиях «культура», «институционализация культур», «совещательная демократия». Обосновывается актуальность концептуализации С. Бенхабиб для дальнейшего развертывания социокультурных процессов в современных демократических странах мира, в том числе и в Украине.

Ключевые слова: мультикультурализм, диалогический мультикультурализм, мозаичный мультикультурализм, институционализация культур, культура, совещательная демократия.

Lyapina L. Multiculturalism as a Dialogue: the Concept of S. Benhabib

The article analyzes the concept of dialogical multiculturalism. The author of this concept is the contemporary American researcher Sail Benhabib.

The most complete and systematic presentation of the concept of multiculturalism and the problems associated with its implementation in contemporary Western societies was made by Saila Benhabib in the book «Cultivating Culture, Equality and Diversity in the Global Age.» The author relies on the form of interaction of traditions and norms, customs and rights existing in different countries. And it attempts to solve the question of how and how it is possible to combine the claims of cultures to preserve their identity, which advocates of multiculturalism, with the fundamental liberal values of Western democracy – the freedom and equality of all citizens.

The article outlines the problem field of this concept in the concepts of «culture», «institutionalization of cultures», «advisory democracy». The scientist is convincingly trying to prove the need for the formation of multiculturalism through dialogue, consensus and consent in both political and public civilian spheres. Here, the main actor is not a social or cultural group, but above all a person, personality. S. Benhabib understands that modern societies, even the most democratic countries of the West, are far from the ideal foundations on which only a perfect liberal democratic society can be built. Therefore, the researcher admits that her ideas are formulated «in the traditions of utopian political thought, which suggest that citizenship and justice, intercultural understanding and democratic participation are values, overcome any disadvantages.» But such «utopianism» can not and should not be rejected by anyone who sincerely seeks to make society more humane and fair. Therefore, the proposed conceptual solutions deserve the greatest attention, and the possibilities of their application in the present conditions should be investigated thoroughly and impartially.

The article substantiates the relevance of the conceptualization of S. Benhabib for the further deployment of socio-cultural processes in modern democratic countries of the world, including in Ukraine.

Key words: multiculturalism, dialogic multiculturalism, mosaic multiculturalism, the institutionalization of culture, culture, deliberative democracy.

УДК 316.74:2(075.8)

Ю. Ю. МЕДВЕДЄВА

МОДЕРНІЗАЦІЙНІ ТА КОНТРОМІДЕРНІЗАЦІЙНІ СКЛАДНИКИ В СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕННЯХ ВІР'ЯН РІЗНИХ КОНФЕСІЙ УКРАЇНИ: ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ (ЧАСТИНА 3)

Статтю присвячено презентації третьої частини результатів емпіричного дослідження модернізаційних/контромодернізаційних соціальних уявлень у представників трьох засадничих християнських конфесій України. Зроблено висновок про те, що оцінка результатів третьої частини відповідей респондентів дає підстави стверджувати найбільшу кількісну частку прихильників модернізаційних настанов релігійної етики серед протестантів порівняно з греко-католиками та православними. Православні респонденти за всіма субіндикаторами питання 9 (дозволяє оцінити прихильність вірян до модернізаційних/контромодернізаційних стереотипів у ставленні до релігії, політики та економіки) виявляють найбільшу схильність до контромодернізаційного бачення перелічених соціальних інституцій.

Ключові слова: *корупціогенна мораль, релігійна ідентичність, імпліцитна релігійність, православ'я, греко-католицизм, протестантизм, постпротестантські суспільства, реформація, модернізація, контромодернізація.*

Третя частина емпіричного дослідження є присвяченою визначенню модернізаційних/контромодернізаційних стереотипів та установок релігійної свідомості вірян православного, греко-католицького й протестантського віросповідання у сфері розуміння зв'язку релігійної етики та моралі, політики й економіки, права. Дослідження зазначених складників релігійної моралі та етики є вкрай важливим у зв'язку із залежністю від останньої таких важливих соціальних інститутів та підсистем, як політика, економіка, право. Від модернізаційного/контромодернізаційного спрямування релігійної моралі залежить багато в чому успішність ринкового реформування суспільства, на шляху якого перебуває Україна. Саме тому предмет дослідження статті є важливим і актуальним.

Інтерпретація результатів емпіричного дослідження цієї статті здійснюється на основі джерел, використаних у попередній публікації (частина 2). Це є зумовленим однорідністю предмета дослідження та однотиповістю ключових методологічних постулатів, які є покладеними в основу концепції дослідження, тому наводити їх детальний аналіз не є доцільним і в статті лише наводимо бібліографічний перелік [1–4; 6–11], за винятком трьох видань [5; 12; 13].

Метою статті є побудова порівняльної описово-аналітичної характеристики відмінностей між православними, греко-католиками та протестантами у сфері релігійно-етичних стереотипів, які фіксують ставлення вірян до модернізаційного/контромодернізаційних настанов щодо політики, економіки, права.

У соціології та соціальних практиках, що є предметом соціологічної рефлексії, дослідження ставлення до праці є одним із критеріїв розрізнення соціальних систем. Водночас ставлення до праці, як вважає Ю. Романенко, є генералізованим індикатором ставлення до буржуазного суспільства [10; 11].

Чим узагалі характеризується ставлення до праці в буржуазному суспільстві і чим воно відрізняється від ставлення до неї в доіндустріальних суспільствах? При розрізненні йдеться не лише про економічний або позаекономічний примус (як це іноді вважають промарксистські соціологи). Йдеться про морально-етичні компоненти, які виводять дослідника на ціннісну легітимізацію трудової діяльності в кодексі етичних чеснот.

В емпіричному дослідженні низка представлених у питанні 9 індикаторів впливає з корупціогенної/некорупціогенної моралі та етики. Корупція виражається при цьому не стільки в скоєнні неправомірних вчинків (проступків), скільки в послабленні надособової системи соціально-нормативної регуляції вчинків та свідомості.

Погоджуючись у цьому контексті із соціосистемологічною концепцією Ю. Романенка, варто звернути увагу на те, що відповідні прояви корупції не можна розглядати у вузькому розумінні – як просте порушення соціальних норм. Корупція, у чому можна цілком погодитись з Ю. Романенком, є похідною від дисфункцій вищих культурних аксіостазисів у системі центрування, вертикалізації та ординалізації культурної системи [11, с. 64–74].

Корупція є контрмодернізаційним індикатором в оцінці соціальної системи в цілому та її фундаментальних інституцій: церкви/релігії, політики та економіки. Контрмодернізаційність знаходить своє вираження в численних відступах, компромісах, інверсіях у розумінні та інтерпретації морально-етичних канонів, викладених у канонічних першоджерелах. Оскільки для християнства таким канонічним першоджерелом є Біблія, то різноманітні доволі вільні інтерпретації її приписів є знаковим для корупціогенності повсякденної поведінки вірян. Так, наприклад, компроміси можуть впливати з припущення необов'язковості вивчення та дослідження тексту Священного Писання вірянами. Такі компроміси призводять до влади інтерпретатора над свідомістю пересічного вірянина, а отже, до втрати ним ортодоксального бачення, яке може ґрунтуватись переважно на дотриманні тексту Закону, а не думки священника.

Порівняльний аналіз результатів емпіричного дослідження дає можливість зрозуміти, що серед православних повсякденне вивчення Біблії нараховує найбільшу кількість неортодоксів (45%), які, вочевидь, стають середовищем поширення корупціогенної соціальної моралі. Співвідношення між прихильниками дисципліни читання та її опозиції становить 55 супроти 45%.

Оскільки в християнській етиці дотримання Закону Божого є нерозривно пов'язаним із дотриманням законів держави (у тій частині, в якій їх зміст не розходиться зі змістом Закону Божого), то сама можливість не дослідження Закону Божого як ключового нормативного регулятора повсякденної по-

ведінки, високоюмовірно, може ставати супутнім можливістю незацікавленості самих вірян у ретельному дослідженні чинного законодавства держави.

І тут ідеться не просто про відсутність юридичного всеобучу або ж юридичне невігластво, скільки про формування прихованої індіферентності щодо регуляторних засад функціонування суспільства у сфері права, яка стає похідною від індіферентності у сфері дослідження засад релігійної моралі.

Аналіз співвідношення між прихильниками щоденного дисциплінарного вивчення Біблії говорить про переважання таких серед протестантів (73,9%) та греко-католиків (69,2%) порівняно з православними (55%).

Порівняння даних за субіндикатором (уможливлення необов'язковості знати текст Священного Писання) дає підстави говорити про найвище толерування подібної можливості серед православних (59,6%) супроти греко-католиків та протестантів (38 та 15,9%).

Можливо, цим чинником пояснюється одне з найнижчих значень показників СРІ (індексу сприйняття корупції) в Україні (30) порівняно з найвищими показниками в суспільствах, в яких переважають віряни протестантської конфесії (Нова Зеландія, Австралія, Данія, Швеція, Норвегія: значення індексів СРІ становить, відповідно, 92, 89, 88, 85). Тут варто зауважити, що найвищі показники СРІ корелюють не стільки з високим рівнем маніфестованої, скільки імпліцитної релігійності зазначених суспільств.

У нашому дослідженні ми будемо оперувати поняттям імпліцитної релігійності щодо характеристики особливостей релігійної моралі групи суспільств, в яких, незважаючи на секуляризацію, модернізацію, підвищений авторитет світської науки порівняно з релігією за рахунок попередньої християнізації в протестантському векторі було сформовано засади дотримання законності та законслухняності, яка є похідною від першопочаткової ортопраксичності протестантизму. Ортопраксичні настанови протестантизму, первинна релігійна дисципліна в студіюванні Біблії, уніфікація поведінки вірян на рівні кальвіністських громад із втручанням священства в повсякденний спосіб життя вірян нині вже є реліктами епохи, яка минула. Проте, настанови на дотримання однозначних стандартів поведінки, що випливають з авторитетного першоджерела, визнання ієрархії авторитетів у зв'язку з їх компетентністю в зазначених джерелах перейшли в сучасну гедоністичну, світську, орієнтовану на електронні технології мораль.

Згідно з даними Transparency International, Україна здобула 30 балів зі 100 можливих у дослідженні в «Індексі сприйняття корупції» (СРІ) за 2017 р. і посіла 130-те місце (зі 180 країн). Це на 1 бал більше та на 1 позицію вище, ніж у минулому році (29 балів, 131-ше місце зі 176 країн). Але в динаміці результати минулого року нижчі (1 бал проти 2), ніж у 2016 р.

Серед причин, які дозволили Україні переміститися на вищу сходинку, такі. Антикорупційні органи (САП/НАБУ) у 2017 р. розгорнули свою слідчу роботу та направили до суду перші справи щодо підозр у топ-корупції. Реєстр електронних декларацій продовжив своє функціонування. Минув перший рік реформи державних закупівель та обов'язкового вико-

ристання системи ProZorro. Відбулася реформа ринку газу. Україна здійснила деякі позитивні кроки з дерегуляції.

Автори досліджень, на яких базується розрахунок Індексу, також відзначили зниження рівня корупції в поліції та зменшення кількості випадків, коли бізнес змушений давати хабарі.

Водночас повільне зростання індексу України, фактично падіння динаміки зростання вдвічі порівняно з 2016 р., пояснюється такими обставинами, як брак політичної волі керівництва країни до рішучої боротьби з корупцією та низький рівень довіри до українських судів і прокуратури.

Також варто зазначити постійні законодавчі ініціативи парламенту, які загрожують новоствореній антикорупційній інфраструктурі. Як результат, корупція залишається для бізнесу та звичайних громадян однією з головних проблем [5].

Іншим прикладом компромісів та інверсій може бути плутанина, що виникає з приводу дотримання ритуалів в аспекті такого їх розуміння, коли саме дотримання розглядають як ознаку внутрішньої віри (у християнстві, юдаїзмі, ісламі та інших монотеїстичних релігіях). З іншого боку, критичний розгляд самих ритуалів доводить їх непов'язаність як із канонічним першоджерелом, так і наявність у них корисливої зацікавленості священства. Це відображено в оцінці результатів емпіричного дослідження за субіндикатором відвідування церкви в святкові дні як ознака віри. Аналіз дає можливість зрозуміти незначність розходжень у ставленні до ритуального складника віри з боку вірян усіх трьох конфесій.

Розходження між православними, греко-католиками та протестантами в аспекті ототожнення чіткого дотримання ритуалу коливаються в діапазоні 2–16% (45,7%, 29% та 35%). Водночас найбільша чисельність прихильників ритуалізму серед православних не може не привертати дослідницької уваги.

У логіці протестантизму й модерністського ставлення до віри внутрішня віра є пріоритетною порівняно з діями та вчинками, якими вірянин не може заслугувати на врятування власної душі й спокутування гріхів.

Ця фундаментальна настанова протестантської етики, однак, конкурує з настановою щодо необхідності зв'язку між справами й вірою, без яких сама віра стає мертвою. Отже, відвідування свят як ознака віри відображає не стільки аспект формальної дисциплінованості вірян, скільки їх релігійно-етичну послідовність як складову раціональності, а отже, й ознаки модернізованості їх релігійної свідомості.

Таким чином, ритуалізм стає однією з ознак корупціогенності свідомості та поведінки вірян, яка конкурує з раціоналізмом капіталістичної моралі «складання прозорих балансів», ключові положення якої було осмислено на основі дослідження протестантських першоджерел (Кальвіна, Лютера, Савонароли) у працях М. Вебера [13].

Четвертим субіндикатором стає ставлення вірян до відвертої/прихованої маніфестації власної релігійної ідентичності. При цьому ав-

торка виходить з припущення: чим відвертішою, послідовнішою й наполегливішою є маніфестація вірянами їх релігійної ідентичності (саме як християн), тим ближчою є така позиція до модернізованого християнства. Саме модерн з його вимогами чіткого вирізнення речей і понять не просто постулює, а й наполягає на відповідному чіткому іменуванні/позначенні відповідних ідентичностей, включаючи релігійні. Однак, самого проголошення ідентичності буває недостатньо. Адже той, хто її проголошує, має навести ознаки належності до неї. Проте, першим кроком має бути її відкрита артикуляція. Приховування ідентичності може бути не лише ознакою непрозорості ідентичності, але, перш за все, недостатньо послідовного вектору руху вірянина, його спрямованості та релігійного світогляду.

Аналізуючи кількісні показники за цим субіндикатором, є підстави констатувати найбільшу кількість прихильників прихованої самоідентифікації серед православних порівняно з греко-католиками та протестантами (63% та 42% і 34,6% відповідно). Переважання прихованої релігійної самоідентифікації в середовищі православних як контрмодернізаційної ознаки релігійної свідомості та поведінки можна пояснити декількома чинниками.

Серед наявних у наукових джерелах пояснень схилиємось до того, що фігурує в соціосистемологічній концепції Ю. Романенка. Автор говорить про дифузію релігійної ідентичності в православ'ї, яка впливає з поєднання латентного буденного язичництва з притаманними йому пережитками (віра в марновірства та ритуали, чаклунство, астрологію, звертання православних до допомоги езотериків, використання суто матеріалістичних язичницьких ритуалів у боротьбі зі злими духами тощо) та ритуалізованого християнства [11, с. 323–324].

Ритуалізоване християнство дає можливість вносити численні корективи в релігійно-етичну дисципліну, які є сумнівними щодо їх збігу з канонічними приписами Біблії. Ідеться про святкування множини свят, генеалогія яких є язичницькою; елементарна необізнаність у Біблії та підміна Писання агіографічною літературою, плутанина між викладеною в цій літературі точки зору з автентичною точкою зору Писання; використання практик опосередкованих молитов, у яких віряни звертаються не стільки до Бога, скільки до різноманітних посередників (Божої матері, святих як чоловічого, так і жіночого роду тощо).

Індикатор ієрократичного авторитаризму/персоналізму також надає змогу оцінити прихильність вірян до модернізаційних/контрмодернізаційних настанов в опануванні релігійно-етичної доктрини. Як уже було зазначено вище, для православних точка зору священства має переваги над особистою точкою зору щодо Біблії.

З іншого боку, інтерпретації Біблії на рівні повсякденної свідомості вірян часто змішуються з текстом оригіналу (Синодального перекладу. – Ю. М.). Більше ніж половина респондентів православних вірян (53,7%) вважають думку священника щодо Священного Писання важливішою за власну. Кількість прихильників убуває, проте, у незначному діапазоні, у

підгрупі греко-католиків (47,7%) і є найменшою серед протестантської підгрупи вибірки (37,3%).

Це й не є дивним, оскільки постулат *sola scriptura* (тільки текст Біблії, і нічого більше) є для протестантів актуальним і актуальнішим у їх релігійній етиці порівняно з православними та греко-католиками. Ця відмінність залишалася як в епоху первинної модернізації та реформації, так і є конститутивною в ставленні до релігійно-дидактичних приписів і сьогодні.

Ба більше. Для суспільств, де нині переважають секулярність, атеїзм та науковий матеріалізм (Нова Зеландія, Австралія, Швеція, Данія, Норвегія), проникність настанов християнської етики в настанови секулярної моралі та світського права слугує передумовою для високої чутливості як моральної свідомості, так і правосвідомості щодо проступків співгромадян та влади.

Така загальна висока чутливість до корупції, про що йшлося вище, може говорити про відформатованість повсякденної моральної та правової свідомості християнством, що є стратегічною перевагою не лише у сфері культури та духовності, але, перш за все, економіки й політики.

Адже саме в зазначених суспільствах побудовано консоціальну соціальну державу з електронним урядуванням; створено найефективніші системи соціального захисту населення; найрозвиненішими є інституції контролю громад за урядовими структурами, що відображає суто протестантські запити як на прозорість бізнесу, так і на прозорість (транспарентність) самої політичної влади; найвищою є інтегрованість громад, профспілок та державної влади в аспекті співпраці з бізнес-структурами та розумінні очільниками останніх контролігархічності масової свідомості, її зорієнтованості на демократичність та егалітаризм.

У контексті ситуації, яка складається в Україні в сегменті боротьби з корупцією, фахівці Transparency International називають «брак політичної волі в керівництва держави». Таку оцінку в контексті нашого дослідження можна вважати дещо однобічною, оскільки корупція в зазначений сфері може високоюмовірно поширюватися не лише в силу дефіциту правильної (а отже, ціннісно-унормованої) волі політичних еліт, а через недорозвиненість свідомості громадянського суспільства в сегменті раціонального ставлення до оцінки результатів дій влади. І ця раціональність, на думку авторки, первинна формується завдяки реформаційно-раціоналістичному ставленню до Священного Писання в протестантизмі та суспільствах, які нині є атеїстичними (постпротестантськими).

У зв'язку із цим, за аналогією з відомою в соціології періодизацією Д. Ростоу (доіндустріальне, індустріальне, постіндустріальне суспільство) можна виокремити вектори релігійного розвитку суспільств, охарактеризувавши дореформаційні, реформаційні й постреформаційні суспільства. У постреформаційних (або ж, у більш звичній термінології, постпротестантських) суспільствах існує набагато менше передумов для корупції як пережитку дореформаційних суспільств [12, с. 1–16].

Це пояснюється формуванням відповідної «культури артикуляції», про яку також говорить Ю. Романенко, формулюючи бінарну опозицію «культура артикуляції/культура замовчування (приховування)» [11, с. 208–212].

Автор зазначає, і ми цілком з ним погоджуємося, про хиткість ірраціонального консенсусу, який тримається на нав'язуванні режиму покори та послуху всупереч культивуванню середовища дискусій і протистояння. У чому, звісно, також варто погодитись, так це те, що модерн – це, перш за все, культура раціонального консенсусу, який виборюється в ході дискусії, а не нав'язується владною інстанцією всім сторонам дискусії.

Сьомим субіндикатором може бути ставлення до використання матеріальних благ, в якому конкурують гедоністична, мінімалістична та аскетична етики (морально-етичні доктрини) (*субіндикатор – ставлення вірян до володіння предметами розкоші представниками священства*).

В одних випадках віряни вважають, що для священників є цілком нормальним і припустимим володіння предметами розкоші, в інших випадках вважають це ознакою релігійної корумпованості. Серед православних чисельність прихильників щодо точки зору щодо нормальності подібних практик становить 32,3% (порівняно з 29,4% – серед греко-католиків та 13,4% – серед протестантів).

Розбіжності також пояснюються ставленням до багатства, яке можна здобувати за рахунок праці та використання інших, нетрудових типів активності, які передбачають обдаровування, пожертви тощо. Оскільки православна церква функціонує переважно за рахунок пожертв та філантропії, а самі факти її державної підтримки часто приховуються, то не доводиться дивуватися тому, що в кількісних показниках у підгрупі православних вірян відображається нормалізоване ставлення до наявності у священства різноманітних предметів розкоші (автомобілів, нерухомості, високовартісних аксесуарів, яхт тощо).

Якщо для протестантської підгрупи подібні предмети мають здобуватися за рахунок трудової діяльності (мінімалістична етика) або ж священство (звісно, в ідеалі!) мало б узагалі уникати володіння ними, то для греко-католицької пастви предмети розкоші є майже супутніми релігійному декору самих церковних будівель та пишноті літургій. І, зрозуміло, що неабияку роль у фінансуванні подібних проектів відіграє співпраця церкви й держави.

Ще один індикатор дає можливість уявити рівень наближеності уявлень вірян до модернізаційних/контрмодернізаційних настанов у сфері формування альянсів взаємопідтримки церкви та держави. Серед православних прихильниками такого альянсу виступають 74,3% респондентів. Кількість прихильників точки зору щодо «мезальянсу» церкви й держави зростає, відповідно, серед греко-католиків і протестантів, які дотримуються, порівняно з православними, уявлень, наближених до епохи модернізації, секуляризації та автономізації.

Дев'ятий індикатор дає можливість оцінити ціннісну сумісність сакрального й профанного (світського), або ж зв'язку між буденним життям і вищим релігійним сенсом цього життя. Ідеться про сумісність духовності, влади та багатства. Для прихильників модернізованого християнства віра в

Бога сама по собі виключає будь-яке окреме прагнення щодо цінностей від «світу цього», оскільки в протестантському розумінні Божий промисел дбає про наявність тих чи інших цінностей та благ у житті людини. Відокремлене щодо релігійної ідентичності прагнення до світських цінностей саме по собі є індикатором морально-етичної корумпованості вірянина.

Як впливає з кількісних показників, розходження між представниками всіх трьох конфесій є незначними і не перевищують 4% (35,7, 39,6 та 37,2% у православних, греко-католиків та протестантів відповідно). Зазначені показники можуть свідчити про домодернізаційний стан релігійної свідомості вірян у цьому сегменті, про переважання в релігійному світогляді елементів деїзму та дуалізму.

Це не є дивним, враховуючи декілька чинників. По-перше, нерезформованості самого православ'я, в якому два паралельні плани життя легітимізуються як способом життя священницької, політичної та кримінальної еліт, так і пересічних вірян. По-друге, «прищепленим» походженням самого протестантизму в Україні, що припускає остаточний і залишковий вплив релігійних настанов православ'я на вірян-протестантів. По-третє, за рахунок наявності такого соціального чинника, як бідність, яке є зумовленим контамінованістю релігійної свідомості вірян певними складниками поганства. Ю. Романенко у зв'язку із цим зауважує, що бідність в Україні підтримується за рахунок найдавнішої релігійної версії поганства, яку дослідник називає «хаолатрією» (релігійне поклоніння безобразно/безформній онтології хаосу, який передреє космосу та світопорядку) [11, с. 226].

Маємо підстави погодитись з ідеєю Ю Романенка з приводу того, що хаос як «безструктурна структура» ціннісного реєстру свідомості, наскрізно просотуючи всі рівні свідомості, спричиняє специфічну культуропатію – дистемпоралізацію (хронічну нестачу часу, а отже, схильність людей до прийняття раптових імпульсивних рішень, які «ламають» часові графіки та траєкторії інших суб'єктів). Нефункціональне ставлення до часу, отже, можна визнати також і чинником плутанини в ціннісній ієрархії, або ж, у термінології автора, «ціннісної гетерархії».

Десятий субіндикатор надає змогу оцінити наближеність респондентів до особистого/інституційно-нормативного розуміння влади (кратичний персоналізм/інституціоналізм). Особисте розуміння влади відповідає доіндустріальним соціальним жуттеустроєм, зокрема, у логіці марксизму, рабовласництву та феодалізму. На зміну розумінню влади як відносин між людьми приходить розуміння влади як нормативного порядку, яке відповідає капіталістичному фазису розвитку.

Як впливає з даних дослідження, кількісні розбіжності в оцінці прихильності до доіндустріального розуміння влади є незначними і становлять, відповідно, 49,2% (православні), 38,5% (греко-католики) та 40,6% (протестанти).

Емпіричне співвідношення в аспекті переважання інституційно-нормативного розуміння влади демонструє греко-католицька підгрупа рес-

пондентів, що, вочевидь, є пов'язаним з особливостями регіональної культурної ідентичності.

Так, 70% опитаних греко-католиків є або мешканцями західних областей України, або ж вихідцями з них. Істотним відбитком культури спільнот-окупантів на цих територіях, які належали до 1939 р. Польщі, Угорщині, Австрії, Румунії, є впливовість європейської правової та політичної культури. Водночас представники православної конфесії виявляють найбільший відсоток прихильників персоналістської моделі владовідносин, що пояснюється, по-перше, зв'язком православ'я з феодальною державою (як монархічною, так і соціалістичною); по-друге, переважанням відносин персонального наставництва у взаємодії священства з паствою; по-третє, значним зросійщенням православ'я, що наближає політичний менталітет самих православних до полюсу кесарепапізму.

Висновки. Оцінка результатів третьої частини відповідей респондентів дає підстави стверджувати найбільшу кількісну частку прихильників модернізаційних настанов релігійної етики серед протестантів у порівнянні із греко-католиками та православними.

Водночас інтерпретація даних дозволяє встановити наявність численних проявів домодернізаційного християнства. Таке співвідношення пояснюється фрагментованістю модернізації та її непослідовністю, загальною тенденцією до застрягання українського суспільства в соціально-історичному проміжку між пострадянським минулим і європейським майбутнім. Наявність у християнському світогляді християн ірраціональної сумісності з несумісними щодо християнської етики цінностями можна вважати істотною перешкодою на шляху вкорінення в культурі українського суспільства раціональності, транспарентності, справедливості, соціальної відповідальності та інших європейських цінностей. Саме тому реформування церкви можна розглядати як один із ключових імперативів соціальних трансформацій.

Список використаної літератури

1. Авцинова Г. И. Особенности западного и восточного христианства и их влияние на политические процессы. *Социально-политический журнал*. 1996. № 4. С. 222–234.
2. Бачинин В. А. Христианская мысль: политическая теология и правовая социология. Санкт-Петербург : Новое и Старое, 2005. Т. V. 184 с.
3. Будов А. И. Идея гражданского общества в социальном учении православной церкви. *Религиоведение*. 2006. № 1. С. 130–136.
4. Глебова Т. Н. Психологический портрет религиозности в Америке. Москва : Рос. православный ун-т им. Св. апостола И. Богослова, 2005. 424 с.
5. Индекс коррупции CPI. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2017/> (дата звернення: 20.09.2018).
6. Коваль Т. Б. «Тяжкое благо»: Христианская этика. Православие. Католицизм. Протестантизм. Опыт сравнительного анализа. Москва : Истина и жизнь, 1994. 278 с.
7. Мчедлов М. П., Гаврилов Ю. А., Шевченко А. Г. О социальном портрете современного верующего. *Социс*. 2002. № 7. С. 22–29.
8. Нибур Р. Радикальный монотеизм и западная культура / Христос и культура. Избр. труды Ричарда Нибура и Райнхольда Нибура. Москва : Юристъ, 1996. С. 225–375.
9. Тахтамышев В. Г. Библейская идеология: образ и реальность мира. Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. ун-та, 2000. 280 с.

10. Романенко Ю. В., Святненко І. О., Зінченко А. А. Візуалізації в медійно-комунікаційному просторі: соціо-системологічний підхід : монографія. Київ : Вид-во ІМВ, 2014. 436 с.

11. Этническая идентичность: социосистемологическое измерение геополитики : монография / Я. В. Зоська, Ю. Ю. Медведева, Ю. В. Романенко, И. А. Святненко, Н. В. Туленков, Е. А. Хомерики ; ред.-коорд. Ю. В. Романенко. Киев : Меркьюри-Подолье, 2016. 369 с.

12. Rostow W. W. The Stages of Economic Growth. *The Economic History Review, New Series*. 1959. Vol. 12. № 1. P. 1–16.

13. Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie. Mit einem Anhang: Die rationalen und soziologischen Grundlagen der Musik*. 4., neu hrsg. Aufl. Besorgt von Johannes Winckelmann, Tübingen: Mohr, 1956 (Zwei Halbbände) (Nachdruck 1964).

Стаття надійшла до редакції 21.10.2018.

Медведева Ю. Ю. Модернизационные и контрмодернизационные составляющие в социальных представлениях верующих разных конфессий Украины: по результатам эмпирического исследования (часть 3)

Статья посвящена презентации третьей части результатов эмпирического исследования модернизационных / контрмодернизационных социальных представлений в представителях трех основных христианских конфессий Украины. Сделан вывод о том, что оценка результатов третьей части ответов респондентов дает основания утверждать о наибольшей количественной доле сторонников модернизационных установок религиозной этики среди протестантов по сравнению с греко-католиками и православными. Православные респонденты по всем субиндикаторам вопроса 9 (позволяет оценить расположение верующих к модернизационным / контрмодернизационным стереотипам в отношении к религии, политике и экономике) проявляют наибольшую склонность к контрмодернизационному видению перечисленных социальных институтов.

Ключевые слова: коррупциогенная мораль, религиозная идентичность, имплицитная религиозность, православие, греко-католицизм, протестантизм, постпротестантские общества, реформация, модернизация, контрмодернизация.

Medvedieva Yu. Modernization and Contrmodernization Composites in Social Dimensions of Followers Different Confessions of Ukraine: by Empirical Study Results (Part 3)

The article is devoted to the presentation of the third part of the results of an empirical study of modernization / counter-modernization social representations in representatives of the three main Christian confessions of Ukraine. The author concludes that the evaluation of the results of the third part of respondents' answers gives grounds to talk about the greatest representation of supporters of the modernization of religious ethics among Protestants in comparison with Greek Catholics and Orthodox. Orthodox respondents on all the sub-indicators of question 9 (allows to assess the disposition of believers to modernize / counter-modern stereotypes in relation to religion, politics and economics) show the greatest propensity to counter-modernize the vision of the listed social institutions.

At the same time, the interpretation of the data makes it possible to establish the presence of numerous manifestations of pre-modernization Christianity. This ratio is explained by the fragmentation of modernization and its inconsistency, the general tendency to become stuck in Ukrainian society in the socio-historical gap between the post-Soviet past and the European future.

The article notes that the presence in the Christian worldview of Christians of irrational compatibility with incompatible values for Christian ethics can be considered a significant obstacle to the introduction of rationality, transparency, justice, social responsibility and other European values in the culture of Ukrainian society. That is why the reform of the church can be regarded as one of the key imperatives of social transformations.

Key words: corruption-related morality, religious identity, implicit religiosity, Orthodoxy, Greek Catholicism, Protestantism, post-Protestant societies, reformation, modernization, contr-modernization.

УДК 316.776

Р. І. ПРОДАНЮК

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В КОНТЕКСТІ НЕОФУНКЦІОНАЛІЗМУ Н. ЛУМАНА

Статтю присвячено проблемі визначення інформаційної безпеки як функції культурного контролю системи над ауто та гетерореференціями інформаційного потоку. У результаті ключових положень теорії неофункціоналізму в контексті тематики та проблематики інформаційної безпеки зроблено висновок про те, що культурний контроль є призначеним для управління соціальними конфліктами задля гарантування інформаційної безпеки. Наголошено на тому, що умовою культурного контролю є підтримка й посилення девіації задля відтестовування потенціалу відхилення, яке є можливим через подальше розгортання конфлікту. Культурний контроль забезпечує як інтеграцію соціальної поведінки учасників, так і безперервне «спостереження спостереження» та інтенсивний інформаційний обмін.

Ключові слова: інформаційна безпека, культурна система, культурний контроль, інформаційне середовище, інформаційний простір, аутореференції, гетерореференції.

Загрози й ризики віртуалізованого соціального світу зазнають зміщення в інформаційний простір загалом та кіберпростір зокрема. Сучасні культурні системи та відповідні їм соціальні порядки перебувають під потужним бомбардуванням прискорених потоків інформації.

З ускладненням та зростанням інформаційних потоків культурна система суспільства через відповідні інституції має підтримувати соціальні практики самозбереження як у реальному, так і у віртуальному вимірах. Культурний контроль як інструмент інформаційної безпеки має гарантувати соціальній системі збереження її структуроутворення на тлі зростання варіативності інформаційного середовища.

Важливим і нагальним питанням соціології інформаційної безпеки є питання про співвідношення девіації та інновації з поняттям інформації. Ця проблема є не лише актуалізованою, а й детально дослідженою в неофункціоналізмі Н. Лумана, якому належить авторство ідеї синхронного зростання девіації та іновації з паралельним зростанням інтенсивності комунікації (функції селекції та дигніфікації, які є складовими функції розрізнення).

Дослідження інформаційної безпеки в контексті неофункціоналізму Н. Лумана відбувається через зростання обсягів інформації, у потоці якої соціальна система має здійснювати, перш за все, функцію «розрізнення розрізнення». Саме ця функція є ключовою для забезпечення стабільності соціальної системи. Соціальна інформація є потоком, який змістовно апелює як до аутореференцій, так і до гетерореференцій.

Функція безпеки полягає у вирізненні як у прямих, так і в непрямих месіджах або текстах відповідних посилань до ціннісної свідомості культурних систем, які є аутопоезійними щодо соціальної системи або ж є гетеропоезійними щодо неї.

При цьому йдеться як про інформаційний архів (тобто інформацію, яка вже стала частиною інформаційного простору соціальної системи), так і про інформаційний потік (тобто інформацію, яка формується тут і тепер та контейнування якої здійснюють ЗМІ, громадські організації, університети й інші соціальні інституції). При цьому найважливішим у цьому процесі є «розрізнення розрізнення» як аутореференцій, так і гетерореференцій.

Автор статті вважає за доцільне послуговуватись поняттям інформаційної безпеки як інститутом, який зреалізовує функцію вирізнення гетерореференцій на основі їх зіставлення з аутореференціями системи, що відбувається через включення механізмів культурного контролю щодо нових інформаційних відомостей.

Оскільки інформація є складовою комунікації, а її оцінка включає оцінку повідомлення та розуміння, то культурний контроль системи над гетерореференціями відбувається шляхом потенційної оцінки подієвої складової інформації. При цьому гетерореференції оцінюються як такі ціннісні складники інформації, які можуть змінити стан системи та вплинути на її інформаційну безпеку.

Першоджерелами статті є праці Н. Лумана, які містять розгорнутий аналіз неофункціоналістської теорії аутопоезису [6–11].

Проблематику безпеки в неофункціоналізмі Н. Лумана досліджували О. Антоновський, М. Вершинін, А. Вікторов, О. Назарчук, О. Соколов, А. Філіпов [1–3; 12–14].

Дослідники наголошують на тому, що для луманівського визначення інформації характерна динамічність. Інформація інтерпретується Н. Луманом не стільки як матеріал, позачасовий архів (саме таке статичне та дискретне її розуміння фігурує в інформаційних науках), скільки як імпульс, який має початок і кінець. У зв'язку із зазначеним автори є одноставними щодо оперування Н. Луманом не поняттям «інформація», а поняттям «інформації».

При цьому інформаційна статика, якщо під такою розуміти саме архів та «бібліотеку цінностей» системи, є призначеною для культурного контролю за інформаційним потоком. Так, О. Антоновський, О. Назарчук, А. Філіпов наголошують на тому, що для Н. Лумана інформаційний потік містить імпліцитні посилання на аутопоезійні та гетеропоезійні цінності. У цьому потоці відбувається гра самореферентності або гетерореферентності, яка реітерується всередині системи [1, с. 23–45; 12, с. 18–60; 14, с. 177–184].

Як вважає О. Антоновський, аналізуючи праці Н. Лумана, комунікативні коди (влада, істина) є тими смисловими схематизмами, які керують селекцією тієї можливості, яка в цьому контексті (горизонті можливостей) має сенс, актуалізується і, зрештою, визначає зміст системи, стає її елементом» [1, с. 230]. На думку автора, в епохи відсутності влади й істини, права та власності селекція дій і переживань відбувалася відповідно до конкретних ситуативних контекстів.

Інформація, яка є гетерореферентною, спричиняє ефекти коливання у вигляді культурних девіацій та іновацій, а іноді згенерує також структурні ефекти, які є доленосними для культурної й соціальної систем. Ця інформація стає стресором, похідним від шоку глобалістичних комунікацій, які вимагають від культурної системи нарощувати свої адаптаційні та когнітивну потужності для убезпечення систем референцій від дедалі більшого релятивізму інформаційного середовища.

Повідомлення, які є аутопоезійними, тобто містять посилення на аутореференції, не призводять до девіацій та іновацій, а отже, не ставлять під сумнів попереднього стану системи. Наявність у потоці інформації гетерореференцій не обов'язково має результатом системні зміни. Навіть збагачення спостереження системи, заглибленого її диференціацію, можна вважати еквівалентним її зміни.

Дослідники М. Вершинін, А. Вікторов, О. Соколов вказують на те, що поняття інформації в інтерпретації Н. Лумана, як і низка суміжних концептів, ресемантизуються порівняно з традиційними структурно-функціоналістськими теоріями. Смисловий акцент луманівського неофункціоналізму полягає в тому, що інформація не є зовнішнім надходженням і не може бути похідною від будь-яких зовнішніх продуцентів. Вона може бути тільки частиною аутопоезису систем, який припускає її допущення в систему через культурний контроль [2, с. 23–38; 3, с. 78–86; 14, с. 90–92].

Метою статті є побудова концептуальної схеми інформаційної безпеки в контексті неофункціоналістської теорії Н. Лумана. Завданнями статті є: 1) визначення секьюритологічного контексту неофункціоналістської теорії Н. Лумана; 2) побудова концептуальної схеми інформаційної безпеки в контексті аутопоезичного розуміння культурної, соціальної та психічної системи.

Статтю присвячено проблемі визначення інформаційної безпеки як функції культурного контролю системи над ауто та гетерореференціями інформаційного потоку.

Інформація створюється не із самої себе, а є відповіддю на внутрішні іритації системи, що є зчепленими в смисловому аспекті з результатами нових інтроспекцій системи щодо змісту послань в інформаційному потоці.

Інформаційний потік збільшує варіативність комунікації та її загальну девіантність/іноваційність. На думку Н. Лумана, інформація, яка є реле-

вантною для стану й динаміки системи, є продуктом культурного контролю, який працює за логікою розрізень. Отже, культурний контроль інформації дає можливість встановити її тотожність/нетотожність аутореференціям системи.

Інформаційне середовище системи є неструктурованим хаосом інформаційних потоків, які є непрозорими й недоступними. Соціальна система завдяки культурному контролю за культурною системою є здатною вирізняти своє, здійснювати його селекцію та дигніфікацію, залишати без уваги/відфільтровувати чужорідні змісти. Отже, соціальна система сприймає тільки сама себе внаслідок обмеженості в баченні горизонтом аутореференцій культурної системи.

Предметом сприйняття системи є її комунікації, які відрізняються від інформаційного середовища самого по собі. Отже, система перебуває в стані самовідображення (свідомого визначення інформації), у стані єдності тотожності й відмінності, в умовах структурної відповідності, подібності, в інформаційній взаємодії. Подія, яка артикулюється системою в інформаційному просторі, є релевантним для неї внутрішньосистемним меседжем, пропущеним крізь фільтри культурного контролю.

Культурний контроль гарантує відносну замкненість системи при її відкритості щодо інформаційного простору, оскільки інформації та інформаційні очікування як структури проєкції розрізень підтримують закритість і відкритість системи. Це і є інформаційна безпека. Система, отже, залишається закритою в аутореференціях та за рахунок культурного контролю як функції інформаційної безпеки може дізнаватися про саму себе у своїй диференціації щодо зовнішнього світу [6, с. 37–38].

Інформаційна безпека передбачає редуковану та інформаційно-спрощену репрезентацію в системі інформаційного середовища та реагування на нього як на свій внутрішній стан. Але система зберігає відносну відкритість щодо спостерігача, який констатував би кореляції між інформаційним середовищем системи і її внутрішнім інформаційним простором.

Культурна система через механізми культурного контролю підтримує інформаційну безпеку через так зване «спостереження другого порядку» – функцію смислотворення, яка є імплементованою як у соціальну систему, так і в психічну систему й дозволяє їм еволюціонувати завдяки подальшій диференціації середовища та простору.

Інформаційна взаємодія активує функцію інформаційної безпеки шляхом самоспостереження власних реакцій на множинні інформації. Це самоспостереження відбувається через зіставлення аутореференцій та гетерореференцій. Таке розпізнавання здійснюється на основі культурних кодів як інструментів розрізнення аутореференцій і гетерореференцій.

Зазначений процес Н. Луман називає «розрізненням розрізнення», але його доцільніше називати культурним контролем. Культурний контроль є функцією латентного цензурування соціальної системи культурною

системою з метою деконструкції гетерореференцій на користь аутореференцій.

Сам процес деконструкції гетерореференцій на користь аутореференцій підтримує інформаційний гомеостаз та забезпечує інформаційну безпеку. Отже, інформаційна безпека змістовно підтримує аутопоейзис соціальної системи через спостереження за соціальною комунікацією, яка відбувається в соціальній системі.

На думку Н. Лумана, інформація є розрізненням між тим, що могло б бути, і тим, що відбувається та повідомляється. Як розрізнення інформація не має ані кількісного обчислення, ані локусів її генерування. Можливою є лише ідентифікація системи, яка займається її обробкою.

У сучасному світі відбувається вибухове зростання кількості рішень, які, у свою чергу, є наслідками інших рішень і тягнуть за собою інші рішення. Зазначена модель потребує інституціалізації механізмів динамічної, а не лише структурної інформаційної безпеки

Друковані носії інформації та бази даних кібернетичних мереж є лише віртуальною інформацією. Культурний контроль є призначеним для реагування лише на ту частину віртуальної інформації, яка актуалізується під час отримання запиту на неї. Зокрема, Н. Луман зауважує, що розрізнення віртуальної й актуальної інформації дозволяє пов'язати доступність інформації в світовому масштабі з локальністю та контекстозалежністю її продукування. Інформація набуває сенсу переважно після запиту на неї.

Таким чином, культурний контроль як функція безпеки в інформаційному суспільстві зі структурної й операційної точки зору полягає в зіставленні результатів запитів з аутореференціями та гетерореференціями культурної системи в поточній соціальній комунікації [11, с. 40].

Зростання кількості інформації та її смислового різноманіття, яке буває спричиненим швидкістю взаємодії систем, може призводити до зміни соціального порядку. Логіка цих змін вкладається в модель коливального контуру від стабільності порядку до його рестабілізації, або від структури системи до постійної реструктуризації.

Варіативність соціальної комунікації, яка зростає завдяки надходженню нової інформації, збільшує девіантогенність інформаційного середовища соціальної системи за рахунок зростання інформаційної іновативності. Сама варіативність буває спричиненою умовами мінливого інформаційного середовища, з яким система взаємодіє з метою редукування.

Девіантогенність та варіативність соціальної комунікації щодо аутореференцій культурної системи зростає з ускладненням відбору з відомого або невідомого репертуару можливостей. У процесі такого відбору культурний контроль має ідентифікувати невідповідність інформації аутореференціям системи та її відповідність гетерореференціям [10, с. 197].

Н. Луман пояснює соціальну еволюцію як процес дедалі зростання диференціації комунікації (соціальних практик) з подальшою рестабілізацією

соціальних форм життя. І ця соціальна еволюція, на нашу думку, відбувається паралельно й синхронно з еволюцією культурного контролю, без якого соціальна система потрапляє в смугу дестабілізації. Сама дестабілізація буває індикатором непідтримання системою розрізень між інформаційним простором та середовищем.

Зростання варіативності соціальних комунікацій (їх девіантогенності та іноваційності) є передумовою розвитку соціального порядку. З іншого боку, при мінімізованості культурного контролю виникають інформаційні загрози розпаду соціальної системи у вигляді інформаційних токсинів.

З логіки дослідження Н. Лумана впливає, що культурна система суспільства нейтралізує інформаційні токсини шляхом створення додаткових структур адаптування девіацій до структур соціальної системи, однак із форсуванням швидкості й нарощуванням складності соціальної комунікації інформаційна безпека соціальної системи зменшується [7, с. 101].

Культурний порядок являє собою смислові моделі соціальних структур. Соціальний порядок як його продовження та відображення є представленим уже створеними структурами у вигляді інституціалізованих практик. Соціальні структури, відповідно до концепції Н. Лумана, можна інтерпретувати як умови обмеження у сфері під'єднання операцій (комунікацій).

Вони є «стабільними» лише за умови структур культурного контролю, які уможливають повторне застосування операцій, які відповідають аутореференціям системи. Якщо та чи інша операція не відповідає референціям системи, то культурний контроль забезпечує від'єднання на основі прихованого або відкритого діагностування іншореферентності інформації.

Отже, структури соціального порядку відтворюються на засадах координування (обмеження сфери можливого) операцій із референціями культурної системи. Таким чином, інформаційна безпека як складова культурного контролю уможливорює еволюцію соціальних структур [4, с. 21–22].

Отже, алгоритм підтримання інформаційної безпеки засобами культурного контролю в контексті неофункціоналістської логіки Н. Лумана виглядає так:

1) варіювання в соціальних комунікаціях (девіантна та іноваційна комунікація), яка є представленою в повідомленнях, породжує диференціацію, а тому включає механізм «розрізнення розрізнення»;

2) культурний контроль як функція інформаційної безпеки й підтримання відповідності структур соціального порядку аутореференціям культурної системи вимагає селекції, забезпечує цензурування вибору на користь або проти іновацій;

3) інститути культурного контролю за умови вибору іновації (якщо вона відповідає аутореференціям культурної системи та не порушує аутопоейзису), у свою чергу, запускають каскади пристосувальних або обмежувальних рухів у соціальній системі. У процесі варіювання змінюються

елементи системи комунікації, які в неофункціоналізмі змістовно збігаються із соціальними практиками;

4) якщо ж культурний контроль діагностує інформацію як таку, що є іншореферентною, то здійснюється вибір на користь збереження існуючих структур соціального порядку.

Таким чином, культурний контроль системи відтворює розрізнення девіантогенно-іноваційних та структуротвірних елементів інформаційних змістів у соціальній комунікації. Селекція в культурному контролі є спрямованою на розрізнення елементів інформаційних змістів на засадах їх зіставлення з референціями культурного порядку.

Селекція сприяє відбору такої інформації, яка при її аутореферентності є цінною для вибудовування структур соціального порядку. Це означає, що ця інформація пройшла тестування на її невідповідність іншореференціям, а тому є релевантною для повторного застосування та може впливати на процеси утворення очікувань і конденсацій (сенсу).

Крім того, Н. Луман говорить про циркулярність нарощування девіантогенності та іноваційності соціальної комунікації [10, с. 199], що спонукає підтримувати функційність інформаційних фільтрів культурної системи. Тому існує суперечність між конститутивними структурами культурної системи та варіативністю комунікацій, яка нав'язується глобалізованим інформаційним середовищем інформаційному простору окремої соціальної системи.

У ході досліджень Н. Луман оперує поняттям «колапсу розрізнення стабільності і варіативності». Колапс настає там, де культурна система сприймає еволюцію як безумовний імператив і починає не стільки рестабілізувати нову інформацію відповідно до референціями системи, скільки, всупереч інформаційній безпеці, порушувати аутопоейзис шляхом введення аутореференцій у відповідність із гетерореференціями.

Культурна система в ситуації інформаційної небезпеки не підтримує стійкості соціального порядку (його структурність), оскільки в умовах зростання девіації та варіювання комунікації вже не вирізняє іншореферентність саме як іншореферентність.

Вона, таким чином, відключає аутопоейзис та цензурування соціальної комунікації, і вся інформація середовища з її іншореференціями в непрофільтрованому вигляді починає приєднуватися до структур та операцій системи, що призводить останню до хаосу.

Отже, аналіз механізмів культурного контролю як інструментів стеження за референціями соціальної комунікації дозволяє зробити висновок про виконання ними функцій приєднання/від'єднання інформаційних змістів девіантогенної та іноваційної спрямованості в соціальній комунікації. Це приєднання та від'єднання відбувається через зіставлення інформації соціальних комунікацій із референціями культурної системи та її порядку

як структуротвірної матриці щодо соціальної системи та соціального порядку.

Ми маємо зацентувати увагу на інформаційній безпеці як стані самореферентності соціального порядку в умовах інноваційного розвитку суспільства. Такий інноваційний розвиток має супроводжуватись схваленням будь-яких інформаційних девіацій при їх відтестовуванні на предмет інформаційної екологічності відповідними інститутами та механізмами культурного контролю.

Культурний контроль забезпечує «розрізнення розрізнення» (Н. Луман) [9, с. 111–112] в умовах зростання інтенсивності комунікацій постінформаційного суспільства. Порушення інформаційного гомеостазу є зумовленим варіативністю комунікації, що виражає двоїстість інформаційних контентів. Вони стають як джерелом девіацій та інновацій, з одного боку, так і джерелом еволюції структуроутворюючих можливостей системи – з іншого.

Отже, інформаційна безпека системи (культурної, соціальної та психічної) полягає в утримуванні її центрованості, вертикалізованості й ординалізованості за умов нарощування варіативності комунікації. Сама ж інформація як змістовий складник комунікації сприяє нарощуванню варіативності як передумови структурних розривів та розщеплень вертикального ланцюжка «культура-суспільство-психіка».

На основі неофункціоналістської теорії Н. Лумана можна критерійно вирізнити інформаційну безпеку суспільства за обставин двох типів режиму взаємодій між інформаційним середовищем та інформаційним простором:

- а) інформаційну безпеку в умовах низької варіативності комунікацій;
- б) інформаційну безпеку в умовах високої варіативності комунікацій.

Два зазначені типи інформаційної безпеки відповідають двом типам співвідношення інформаційного середовища та інформаційного простору, яке можна подати у вигляді таблиці.

Таблиця 1

**Інформаційна безпека в контексті співвідношення
інформаційного середовища та інформаційного простору**

Типи інформаційної безпеки	Співвідношення інформаційного середовища та інформаційного простору
Інформаційна безпека в умовах низької варіативності	Інформаційний простір переважає над інформаційним середовищем
Інформаційна безпека в умовах високої варіативності комунікацій	Інформаційне середовище переважає над інформаційним простором

Висновки. Отже, культурний контроль є призначеним для управління соціальними конфліктами для гарантування інформаційної безпеки. Умовою культурного контролю є підтримка й посилення девіації для відтестовування потенціалу відхилення, яке є можливим через подальше розгортання конфлікту. Культурний контроль забезпечує як інтеграцію соці-

льної поведінки учасників, так і безперервне «спостереження спостереження» та інтенсивний інформаційний обмін.

Зміст культурного контролю як функційного складника аутопоейзису полягає в мінімізації наслідків зростання релятивності соціального світу в усіх аспектах. Забезпечення інформаційної екологічності як атрибуту інформаційної безпеки включає: 1) підтримання режиму недоторканості й непроникності референцій культурної системи; 2) підтримання інституцій захисту соціальної комунікації від проникнення неекологічних макротекстів та змістів, орієнтованих на посилення гетерореференцій і послаблення аутореференцій; 3) підтримання інституцій соціалізації, які забезпечують культурне ядро суспільства на рівні індивідуальної психіки й забезпечують адекватну орієнтацію в інформаційному просторі при спроможності особи диференціювати внутрішній інформаційний простір і зовнішнє інформаційне середовище.

Зазначене є інтегральним складником інформаційної безпеки система як інструменту культурного кордоноутворення щодо інформаційного середовища при мінімізації релятивізуючого впливу цього середовища шляхом підвищення складності структур селекції.

Список використаної літератури

1. Антоновский А. Ю. Никлас Луман: эпистемологическое введение в теорию социальных систем. Москва : ИФ-РАН, 2007. 143 с.
2. Вершинин М. С. Политическая коммуникация в информационном обществе. Санкт-Петербург : Михайлов В. А., 2001. 252 с.
3. Викторов А. Ш. Введение в социологию безопасности : курс лекций. Москва : Канон+ : РООИ «Реабилитация», 2008. 568 с.
4. Зарубина Н. Н. Социологические проблемы межкультурной коммуникации в условиях глобализации. *Межкультурная коммуникация в условиях глобализации* : учеб. пособие / В. С. Глаголев, Н. И. Бирюков и др. ; под ред. проф. В. С. Глаголева. Москва : Проспект, 2010. 214 с. Разд. 2.
5. Общество сетевых структур : монография / М. В. Ромм и др. ; под ред. М. В. Ромма, И. А. Вальдмана ; Новосиб. гос. техн. ун-т, Фак. гуманитар. образования. Новосибирск : Наука : Изд-во НГТУ, 2011. 327 с.
6. Луман Н. Власть / пер. с нем. А. Ю. Антоновского. Москва : Праксис, 2001. 250 с.
7. Луман Н. Общество как социальная система / пер. с нем. А. Ю. Антоновского. Москва : Логос, 2004. 232 с.
8. Луман Н. Социальные системы : Очерк общей теории. Санкт-Петербург : Наука, 2007. 648 с.
9. Луман Н., Глухов А., Никифоров О. Медиакоммуникации : пер. с нем. Москва : Логос, 2005. 256 с.
10. Луман Н. Эволюция / пер. с нем. А. Ю. Антоновского. Москва : Логос, 2005. 256 с.
11. Луман Н. Дифференциация / пер. с нем. Б. Скуратова. Москва : Логос, 2006. 320 с.
12. Назарчук А. В. Учение Никласа Лумана о коммуникации. Москва : Весь мир, 2012. 248 с.
13. Соколов А. В. Метатеория социальной коммуникации. Санкт-Петербург : Изд-во РНБ, 2001. 352 с.

14. Филиппов А. Ф. Социально-философские концепции Никласа Лумана. Социологические исследования. 1983. № 2. С. 177–184.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2018.

Проданюк Р. И. Информационная безопасность в контексте неофункционализма Н. Лумана

Статья посвящена проблеме определения информационной безопасности как функции культурного контроля системы над ауто и гетерореференциями информационного потока. В результате ключевых положений теории неофункционализма в контексте тематики и проблематики информационной безопасности сделан вывод о том, что культурный контроль является предназначенным для управления социальными конфликтами для обеспечения информационной безопасности. Отмечено, что условием культурного контроля является поддержка и усиление девиации для оттестирования потенциала отклонение, возможно, из-за дальнейшего развертывания конфликта. Культурный контроль обеспечивает как интеграцию социального поведения участников, так и непрерывное «наблюдение наблюдения» и интенсивный информационный обмен.

Ключевые слова: информационная безопасность, культурная система, культурный контроль, информационная среда, информационное пространство, аутореференции, гетерореференции.

Prodaniuk R. Information Security in the Context of Neofunctionalism by N. Luman

The article is devoted to the problem of determining the information security as a function of the cultural control of the system over the auto and the information flow heteronores. As a result of the key provisions of the theory of neo-functionalism in the context of topics and issues of information security, the author concluded that cultural control is intended to manage social conflicts in order to ensure information security. It is emphasized that the condition of cultural control is to support and strengthen deviation in order to validate the potential for deviation, which is possible due to the further deployment of the conflict. Cultural control provides both the integration of social behavior of participants, as well as continuous «observation observation» and intensive information exchange.

It is emphasized that the content of cultural control as a functional component of autopoiesis is to minimize the consequences of increasing the sociality of the social relativity in all aspects: the temporality of things in human life, the temporality of the place of residence, the temporality of relations between people, the temporality of the existence of organizations, and, finally, the temporality of the information itself, ideas, meanings.

As a result of the analysis it has been determined that the provision of information environmental awareness includes: 1) maintaining the regime of inviolability and impenetrable references of the cultural system; 2) maintenance of institutions for the protection of social communication from the penetration of non-ecological macrotexs and content focused on the strengthening of hetero-referencing and the relaxation of autoreferencing; 3) maintaining institutions of socialization that ensure the cultural core of society at the level of the individual psyche and ensure adequate orientation in the information space in the ability of a person to differentiate the internal information space and the external information environment.

As a result, it was stated that the mentioned is an integral component of information security system as an instrument of cultural border formation in relation to the information environment while minimizing the relativizing influence of this medium by increasing the complexity of the structures of selection of the cultural system.

Key words: information security, cultural system, cultural control, information environment, information space, autoreferencing, hetero-referencing.

УДК 316

Л. М. ХИЖНЯК

КОМПАРАТИВІСТИКА В УПРАВЛІННІ СОЦІАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ РЕГІОНУ

У статті розглянуто роль компаративістики в управлінні соціальним розвитком регіонів (територіальних громад). Автором визначено наслідки дефіциту науково обґрунтованих даних про стан розвитку регіонів. З'ясовано можливості використання компаративістики при аналізі стану життєзабезпечення населення регіону. Завдяки розробці на основі компаративного аналізу технологій зниження (подолання) негативних наслідків ризиків в управлінні соціальним розвитком регіонів (територіальних громад) з'являється можливість корегувати стратегію соціального розвитку регіонів.

Ключові слова: *регіон, соціальний розвиток регіону, компаративістика, компаративний метод, життєзабезпечення регіону, стратегія соціального розвитку регіону, ризики.*

У сучасному українському суспільстві неоднорідність регіонів, їх диференціація актуалізують розробку та реалізацію такої стратегії регіонального розвитку, яка б не лише дозволила підвищити рівень соціально-економічного розвитку кожного регіону, а й сприяла консолідації соціуму. Компаративістика в управлінні регіональним розвитком стає в нагоді також при впровадженні територіального маркетингу. Варто погодитися з В. Полтораком, який наголошує на актуальності маркетингових технологій у цій царині, зважаючи на те, що територіальний маркетинг «...є маркетингом в інтересах тих чи інших територій. Він спрямований на те, щоб певну з них зробити привабливою, конкурентоспроможною порівняно з іншими» [7, с. 17]. Саме для порівняння конкретного регіону з іншими доцільно використовувати принципи компаративістики. Ще одна практична сфера застосування компаративістики пов'язана з рейтингуванням регіонів, застосуванням різними акторами в різних сферах життєдіяльності (бізнесменами, політиками тощо). Експансія на регіональні ринки вимагає від організацій, зокрема міжнародних, при розробці регіональних стратегій розвитку обирати найбільш перспективні регіони, тобто вдаватися до компаративістики [4].

Науковці доводять, що однією із суперечливих тенденцій розвитку багатьох країн світу, зокрема України, стала диференціація та консолідація регіонального соціального простору [8]. Є чимала статистична й соціологічна база аналізу регіональних проблем і методичні розробки з питань регіонального розвитку. Регіональну специфіку враховують науковці при поясненні відмінностей у характеристиках соціальної поведінки мешканців конкретного регіону. Ідеться, передусім, про електоральну, споживчу, монетарну, рекреаційну поведінку. Так, Ю. Черниш переконливо довела не-

обхідність «...формування образів територій у контексті їх соціальних відмінностей, з тим, щоб у кожного індивіда (а можливо, і у територіальних спільнот) складалася стійка система світоглядних орієнтирів в соціально-територіальному просторі» [13, с. 96]. Постає питання: яка роль компаративістики як міждисциплінарного напрямку вивчення різних об'єктів і компаративного методу, а також порівняльної соціології в цьому процесі?

Дискусійними питаннями порівняльної соціології наразі, на думку дослідників, виступають такі: розширення засобів і логік порівняння в соціології; класичні та сучасні підходи до організації порівняльних досліджень, методичні рекомендації щодо їх проведення; підхід до трактування порівняльної соціології як форми існування соціології; порівняльна соціологія як своєрідний ідеальний тип соціології; положення порівняльної соціології й проблеми її інституціоналізації [9]. До проблемних питань компаративістики в соціальному розвитку регіонів можна зарахувати, передусім, такі: проблеми диференціації та консолідації соціального простору регіонів; модернізація й підвищення соціальної ефективності функціонування регіонів; специфіка соціальних технологій регіонального управління; соціальна напруженість у регіонах, трансформація соціокультурних процесів у регіонах під кутом зору консолідації базових цінностей і взаємодії органів влади, бізнесу та інститутів громадянського суспільства. Дискусійним також залишається питання визначення параметрів для оцінювання портрету регіону [5]. Соціалізація регіонального економічного простору актуалізує роль соціальних показників при проведенні компаративного аналізу розвитку регіонів [1]. А це привертає увагу до соціологічної складової компаративістики в регіональному розвитку.

Мета статті – з'ясувати роль компаративістики в управлінні соціальним розвитком регіонів (територіальних громад).

Компаративістика регіонів, передусім, базується на використанні двох основних інформаційних потоків: даних офіційної статистики й соціологічній інформації.

Насамперед, визначимо наслідки дефіциту науково обґрунтованих даних про стан соціального розвитку регіонів.

- *Стигматизація мешканців окремих регіонів.* Наприклад, для сучасної України такими стигматизованими мешканцями окремих регіонів є «сепаратисти», «бандерівці» тощо. Небезпека такої ситуації все ще недостатньо визначена науковцями, хоча не викликає сумніву негативний вплив стигматизації на соціальну консолідацію населення України.

- *Поширення недовіри до представників окремих регіонів серед політиків, бізнесменів, пересічних громадян.* Цей чинник може суттєво впливати на результати електоральних виборів, представництво інтересів регіонів країни в центральних органах влади та управління тощо.

- *Неадекватність іміджевих характеристик регіонів, їх невідповідність реальному стану справ у них.* Імідж регіону (як емоційно

забарвлений і спрощений його образ, що цілеспрямовано формується в суспільній свідомості засобами реклами, пропаганди тощо; як сукупність загальних уявлень у вигляді набору переконань і відчуттів щодо регіону загалом) зазнає цілеспрямованого форматування (переважно через засоби масової інформації та інші канали соціальної комунікації). Відомо, що імідж регіону, що вже склався, украй складно зазнає змін. Основними шляхами впливу на імідж регіону вважають такі: створення іміджу, якого раніше не було; модифікація іміджу; нейтралізація негативних аспектів і побудова нового іміджу. Конструювання іміджу регіону є одним із шляхів його виходу із соціально-економічної кризи [11].

- *Поширення стереотипів щодо мешканців регіонів.* Відомо, що стереотипізація не завжди має негативні наслідки. Однак негативні стереотипи можуть призвести до певної ізоляції регіону від взаємодії із зовнішнім світом.

- *Забобони щодо спілкування з мешканцями окремих регіонів.* Вони можуть стати перешкодою для співробітництва в різних сферах (бізнесу, туризму, культури, освіти тощо).

- *Відсутність або зменшення інвестиційної привабливості регіонів.* Це може позбавити окремих регіонів ресурсів з боку інвесторів для інноваційного розвитку, що, врешті-решт, позначиться на його конкурентоспроможності.

- *Зменшення міграційної привабливості регіонів.* Висока міграційна привабливість небезпечна, коли вона призводить до неконтрольованої міграції на територію регіону. Водночас регіон може потерпати від недостатньої міграційної привабливості, коли він потребує людських ресурсів.

- *Поширення інтолерантності щодо мешканців окремих регіонів* має ризикогенний характер і неоднозначний контекст. «Ризик інтолерантності – це втрата соціальною системою усталеного розвитку, ризик толерантності – це втрата межі, де закінчується те, що допустимо з точки зору гуманізму» [10, с. 78]. Доведено, що «ставлення до толерантності/інтолерантності історично змінювалося, толерантний соціальний простір почав збільшуватися з визнанням соціумом цінностей громадянських свобод та прав людини і становленням громадянського суспільства» [10, с. 61]. Можна передбачити, що саме через демократизацію життя у всіх регіонах України інтолерантні прояви до мешканців окремих регіонів будуть зменшуватися й не будуть негативно позначатися на соціальному розвитку цих регіонів.

Компаративний метод в управлінні регіональним розвитком є одним з основних аналітичних прийомів, оскільки, не порівнюючи, неможливо винести певного судження або дати конкретну оцінку стану регіонального розвитку. Його використовують у таких типових ситуаціях: порівняння з плановими показниками розвитку регіону; порівняння з минулим; порівняння з «кращим»; порівняння із середніми даними; порівняння з аналогі-

чними показниками інших регіонів. Умовою застосування компаративного методу є порівнянність даних, тобто порівнювати можна лише якісно однорідні величини (показники). Несумісність показників може бути викликана різними обставинами: різними способами розрахунку показників, неоднаковими календарними періодами тощо. Відсутність порівнянності даних призводить до помилок при інтерпретації результатів аналізу й відповідно до прийняття неефективних управлінських рішень щодо регіонального соціального розвитку. Наприклад, порівняння з плановими показниками застосовують під час оцінювання виконання бюджету в регіоні. Порівняння з минулим – для оцінювання динаміки розвитку регіону. Порівняння з «кращим» – для розробки цільових орієнтирів розвитку. Порівняння з середнім – для визначення місця регіону, наприклад, у конкретній галузі тощо. Порівняння проводять зазвичай лише за однорідними групами регіонів. Порівняння з аналогічними показниками інших регіонів, зокрема зарубіжних, особливо актуалізується в умовах прямої конкуренції з ними.

Розглянемо можливості використання компаративістики при аналізі стану життєзабезпечення населення регіону. Життєзабезпечення – це організація надання послуг через відповідні соціальні інститути з метою підтримки й відтворення певних економічних, соціальних, культурних практик, які б забезпечували той чи інший рівень безпеки людської життєдіяльності. При цьому йдеться про збереження й розвиток як біосоціальних структур існування індивідів і груп, так і соціокультурних, духовних. До створення систем життєзабезпечення залучаються економічні, політичні, правові інститути. Екстремальне життєзабезпечення (особливо його інфраструктурна складова) є практикою, що найбільше привертає увагу як держави, так і громадськості в кризових ситуаціях.

Створення ефективних систем життєзабезпечення за звичайних умов можна розглядати і як профілактику надзвичайних ситуацій, і як основу розвитку природного та соціокультурного середовища, придатного для всебічної самореалізації людини (соціальної групи, територіальної спільноти). Життєзабезпечення має специфіку в різних сферах, тому зазвичай йдеться про той чи інший рівень культури рекреації, культури праці, культури побуту тощо, який ця система підтримує в регіоні. Чим більш розвинена соціальна інфраструктура, тим надійнішою, як правило, вважають систему регіонального життєзабезпечення (як замкнутого, так і відкритого типу). Зазвичай використовують такі параметри для оцінювання стану соціальної інфраструктури: загальні статистичні показники; розрахункові статистичні показники; соціальні нормативи та орієнтири; соціальні оцінки-індикатори (задоволеність населення станом інфраструктури, функціонуванням її об'єктів; ставлення до заходів, спрямованих на вдосконалення інфраструктури); відповідність державним соціальним стандартам. Стандартизація систем життєзабезпечення не може не враховувати громадської думки населення про стан соціальної інфраструктури та бажані зміни в ній.

Однак управлінські рішення щодо життєзабезпечення ефективні за умови врахування при їх прийнятті потреб мешканців регіону. При цьому різні класифікації потреб (Бредшоу, Маслоу, Мак-Клеланда, Алдерфера, Герцберга тощо) мають неоднакову придатність для використання саме із цією метою. Таким чином, дотримання соціальних стандартів життєзабезпечення стає важливим показником компаративістики регіонів.

Важливим аспектом проблеми, що розглянуто в цій статті, є з'ясування можливості використання компаративістики під час розробки й реалізації стратегії соціального розвитку регіону. Сутність стратегії розвитку регіону – нарощувати його потенціал (демографічний, людський, інноваційний, освітній, науково-технічний тощо) і засобами управління забезпечити його реалізацію, ефективно використання ресурсів та соціальну консолідацію.

До основних принципів, на яких може базуватися така стратегія, передусім, належать такі: збереження самобутності регіону й підвищення його ролі в розбудові незалежної, демократичної України; поєднання самоорганізаційних процесів і цілеспрямованого управлінського впливу на регіональний розвиток; демократизація управління регіональним розвитком; поєднання економічного зростання та соціальної якості життя населення. Ефективне управління ризиками регіонального розвитку передбачає колективну відповідальність і включеність різних категорій населення до регіональних перетворень, формування в них регіональної ідентичності без упередженого ставлення до цього процесу з побоювання негативних проявів регіоналізації. Долати ризики в процесі реалізації стратегії регіонального розвитку можна *шляхом переходу до інтегрованої соціально-економічної політики*, яка є наслідком взаємозалежності економічних і соціальних процесів та об'єднує соціальну, економічну, фінансову, правову політику.

Далі наведемо розроблені нами раніше й натовість доповнені десять заходів, які можуть сприяти реалізації стратегії усталеного соціального розвитку регіону [12, с. 98–99].

1. Прогнозований усталений регіональний розвиток, якому сприяють, з одного боку, компенсаторні механізми (підвищення ефективності системи соціального захисту населення, запобігання негативним проявам протестної поведінки населення тощо), а з другого – механізми розвитку (підвищення якості регіональної управлінської еліти, рівня довіри населення до місцевої й регіональної влади тощо).

2. Створення умов для нарощування та використання самоорганізаційного потенціалу мешканців регіону, підвищення соціальної адаптації різних груп до нових економічних, політичних, екологічних, соціальних умов життя (створення сприятливих умов для організації малого та середнього бізнесу, для працевлаштування соціально вразливих груп – людей з обмеженими фізичними можливостями, пенсіонерів тощо). Наразі

в Україні затребувані регіональні програми інтеграції в соціум, що приймає внутрішньо переміщених осіб з окупованих територій Луганської, Донецької областей та АР Крим.

3. Нарощування й використання конкурентних переваг регіону через забезпечення інформацією суб'єктів регіонального розвитку; професійний розвиток людських ресурсів; створення мереж обміну знаннями та технологіями; створення інфраструктури підтримки ділової активності суб'єктів; формування науково обґрунтованої моделі управління регіоном.

4. Підвищення дієвості громадської участі та громадського контролю за регіональним розвитком. С. Клімова та І. Щербакова дійшли такого висновку про територіальні особливості громадської участі на рівні міста: «...Вони визначаються не лише розміром міста, а і його функціональними ознаками, а значить, характеристиками населення, насамперед характеристиками еліт, здатних створювати співтовариство навколо вирішення спільних проблем (наприклад, у місті – центрі сільськогосподарського виробництва – об'єднання сільгоспвиробників, у наукоградах – науковій співтовариства; у центрах туризму та відпочинку – професіонали, зайняті збереженням культурної спадщини й розвитку туристичного бізнесу). Місцеві еліти формують порядок денний: пропонують своє бачення проблеми, шляхи вирішення, мобілізують ресурси та прихильників» [3, с. 25]. Варто також звернути увагу на таке застереження щодо практики реалізації громадського контролю, яке сформулювали В. Бабінцев та Д. Давтян: «...При дефіциті реальних передумов громадський контроль швидше за все перетвориться на чергову систему імітацій» [2, с. 33]. Важливим є втілення ідеї двостороннього характеру й гармонійних зв'язків регіону (територіальних громад) з групами громадськості як для підтримки динамічної і сталої соціально-економічної рівноваги, так і для інноваційно-структурних перетворень. Підвищенню ролі громадської думки в діалозі влади й населення сприяє проведення громадських слухань, референдумів з актуальних питань життєзабезпечення та розвитку територіальних громад.

5. Використання методів, спрямованих на підвищення ефективності соціальної взаємодії між органами регіональної влади, місцевого самоврядування й населенням (робота з інформацією, що міститься в регіональних і місцевих новинах; взаємодія із засобами масової інформації, використання трибуни регіональної та муніципальної газети; проведення масових заходів і акцій; використання інтернет-технологій у роботі з різними групами мешканців регіону).

6. Забезпечення наукового супроводу реалізації стратегії усталеного регіонального розвитку через проведення постійного соціального моніторингу розвитку регіону. Соціальний моніторинг як інструмент соціальної взаємодії між владою й населенням використовують: як засіб ідентифікації соціальних проблем, виявлення гостроти цих проблем і зацікав-

лених у їх розв'язанні учасників; для ідентифікації тих, хто потребує соціального захисту, конкретних видів соціальної допомоги (клієнтів соціальних служб); для консолідації населення територіальної громади й формування ядра активістів з боку громадськості, здатних брати участь у розв'язанні соціальних проблем, у підготовці, прийнятті й реалізації регіональних (локальних) соціальних проектів, запроваджуваних владою з метою підвищити якість життя.

7. Підвищення якості соціальних послуг, які надають населенню (з визначенням потреб окремих категорій мешканців регіону, особливо соціально вразливих груп). Соціалізація регіональної політики передбачає підвищення соціальної адаптації різних груп до нових економічних, політичних, екологічних, соціальних умов життя (створення сприятливих умов для організації малого та середнього бізнесу, для працевлаштування соціально вразливих груп – людей з обмеженими фізичними можливостями, пенсіонерів тощо).

8. Розробка соціальних програм, спрямованих на подолання негативних наслідків соціально-економічної нерівності, які провокують конфліктність у регіоні:

– рівномірний розвиток ринкової та соціальної інфраструктури в містах, селах регіону;

– доступність соціальної, медичної, психологічної та юридичної допомоги для мешканців регіону незалежно від їх статі, віку, роду занять, рівня доходу, типу поселення, в якому вони мешкають;

– доступність культурних надбань регіону для різних категорій його мешканців;

– розширення освітніх можливостей різних груп населення;

– реалізація соціальних програм, спрямованих на підвищення соціального захисту найбільш вразливих груп населення (муніципальне житло; підтримка осіб з особливими потребами й функціональними обмеженнями; прийомні сім'ї для сиріт; патронаж одиноких осіб похилого віку; протидія різним формам насилля тощо).

9. Використання успішного європейського та світового досвіду управління регіональним розвитком (при цьому важливо враховувати негативні наслідки копіювального експерименту). Відомо, що в країнах Західної Європи застосовують чимало різноманітних інструментів підтримки місцевого розвитку, спрямованих на розкриття конкурентних переваг окремих територій.

10. Підвищення соціальної безпеки регіону, зокрема інформаційної. В умовах гібридної війни «інформаційна безпека є станом захищеності суспільства й держави від загроз інформаційної природи, пов'язаних з втратою, отриманням, збереженням, передачею, обробкою та використанням різноманітної інформації» [6, с. 12].

Висновки. До основних наслідків дефіциту науково обґрунтованих даних про стан розвитку регіонів нами зараховано такі: стигматизація мешканців окремих регіонів; поширення недовіри до представників окремих регіонів серед політиків, бізнесменів, пересічних громадян; порушення адекватності іміджевих характеристик регіонів реальному стану справ у них; поширення стереотипів щодо мешканців регіонів; забобони щодо спілкування з мешканцями окремих регіонів; зниження інвестиційної та міграційної привабливості регіонів; поширення інтолерантності щодо мешканців окремих регіонів. Конкурентні переваги регіону тим вищі, чим більш розвинені інститути регіонального та місцевого розвитку.

Перспективи подальших розробок у цьому напрямі пов'язані з розкриттям специфіки застосування компаративістики при розробці стратегій соціального розвитку регіонів, що включені в процеси транскордонного співробітництва, оскільки євроінтеграційні процеси в сучасному українському суспільстві значно актуалізують цей аспект регіонального розвитку.

Список використаної літератури

1. Ашхотов А. М. Тенденции социализации регионального экономического пространства. *Вопросы экономики и права*. 2011. № 11. С. 41–44.
2. Бабинцев В. П., Давтян Д. В. Гражданский контроль в практике местного самоуправления: социокультурный аспект. *Власть*. 2016. № 2. С. 29–34.
3. Климова С. Г., Щербакова И. В. Опыт изучения территориального контекста гражданского участия. *Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены*. 2015. № 3. С. 12–27.
4. Кулик Н. В. Региональные стратегии развития: теоретические аспекты исследования. *Перспективы науки*. 2015. № 10 (73). С. 138–141.
5. Лапин Н. И. Регион и его портрет. *Пути России: проблемы социального познания* / под общ. ред. Д. М. Рогозина. Москва : МВШСЭН, 2006. С. 336–348.
6. Панин В. Н. Безопасность: теоретико-методологические аспекты исследования. *Проблемы национальной безопасности в условиях глобализации и интеграционных процессов (междисциплинарные аспекты)* : материалы междунар. науч. форума. Ереван : Изд-во РАУ, 2016. С. 8–14.
7. Полторак В. А. Соціальний маркетинг: сучасні проблеми розвитку та застосування в освітній, медичній, культурній, територіальній, добродійній, ідеологічній сферах українського суспільства. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2015. Вип. 65–66. С. 12–24.
8. Региональная социология: проблемы консолидации социального пространства России / М. Горшков, В. Маркин, А. Дмитриев и др. ; отв. ред. В.В. Маркин. Москва : Новый Хронограф, 2015. 624 с.
9. Резаев А. В., Стариков В. С., Трегубова Н. Д. Сравнительная социология: общая характеристика и перспективы развития. *Социологический журнал*. 2014. № 2. С. 89–113.
10. Хижняк А. В. Лабиринты толерантности. Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2014. 160 с.
11. Хижняк Л. М. Конструювання іміджу регіону як шлях виходу з соціально-економічної кризи. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики* : міжвуз. зб. наук. пр. Київ ; Одеса ; Запоріжжя, 2009. Вип. 42. С. 213–218.
12. Хижняк Л. М. Стратегия устойчивого развития как фактор консолидации локальных территориальных образований. *Социальное знание и проблемы консолидации*

белорусского общества : материалы междунар. науч.-практ. конф. (г. Минск, 17–18 ноября 2011 г.) / ред. кол.: Котляров И. В. (гл. ред.) и др. ; Ин-т социологии НАН Беларуси. Минск: Право и экономика, 2011. С. 97–99.

13. Черныш Ю. А. О формировании образа территории как социальной проблеме. *Альманах современной науки и образования*. Тамбов : Грамота, 2016. № 5. С. 94–96.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2018.

Хижняк Л. М. Компаративистика в управлении социальным развитием региона

В статье рассмотрена роль компаративистики в управлении социальным развитием регионов (территориальных общин). Определены последствия дефицита научно обоснованных данных о состоянии развития регионов. Выявлены возможности использования компаративистики при анализе состояния жизнеобеспечения населения региона. Благодаря разработке на основе компаративного анализа технологий снижения (преодоления) негативных последствий рисков в управлении социальным развитием регионов (территориальных общин) появляется возможность корректировать стратегию социального развития регионов.

Ключевые слова: *регион, социальное развитие региона, компаративистика, компаративный метод, жизнеобеспечение региона, стратегия социального развития региона.*

Khyzhniak L. Comparative Studies in Management of Social Development of the Region

The article deals with the comparative role in the management of social development of regions (local communities). The author defines the consequences deficit of scientific data's about the state of regional development; namely the stigmatization of residents of certain regions; spreading of distrust to representatives of certain regions among politicians, businessmen and ordinary citizens; breach adequacy image characteristics of regions to real situation in them; mythology of the population of certain regions in representations of other regions; spread stereotypes about residents of certain regions; prejudices regarding communication with residents of certain regions; reduce investment and migration attractiveness of regions; spreading intolerance toward the inhabitants of certain regions. It was shown the possibility of using comparative analysis in the study of the level of the livelihood of the population of the regions. It is emphasized that due to the development on the basis of comparative analysis of technologies of reducing (overcoming) the negative effects of risk management in the social development of regions (local communities). It helps to achieve the opportunity have to adjust the strategy of social development of the regions. The essence of the regional development strategy – to increase its capacity (demographic, human, industrial, scientific, technical, etc.) and with the help of management tools to implement it, effectively using of resources and providing social consolidation. It was shown the principles on which this strategy can be based, namely preserving the identity of the region and enhance its role in building an independent, democratic Ukraine; a combination of self-organizational processes and purposeful managerial influence on regional development; democratization of regional development; the combination of economic growth and social quality of life.

Key words: *region, social development of the region, comparative studies, comparative method, life support of region, social development strategy of the region.*

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА СОЦІОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ

УДК 364.075.71

О. В. КАЦЬОРА

ЕФЕКТИВНІ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Соціальне підприємництво є новим явищем у вітчизняній практиці соціальної роботи та ефективним методом вирішення соціальних проблем. У статті розглянуто основні його моделі та надано їх сутнісну характеристику. Розкрито історичні особливості становлення соціальних підприємств у Закарпатській області, напрями роботи. Визначено моделі соціальних підприємств, відповідно до яких діють соціальні підприємства.

Ключові слова: соціальне підприємництво, неприбуткові організації, моделі соціального підприємництва.

В умовах загострення соціальних проблем на тлі соціально-економічної кризи в Україні пошук альтернативних шляхів їх вирішення є одним з пріоритетів соціології та соціальної роботи. Соціальне підприємництво є одним з таких способів, необхідність розвитку якого зумовлена тим, що його розглядають як ефективний спосіб досягнення стійкого розвитку суспільства й економіки. Проте соціальне підприємництво є порівняно новим явищем для українського суспільства, а моделі його функціонування є незрозумілими. Більше того, соціальне підприємництво не є поширеним у сфері соціальної роботи, не закріплене законодавчо й вимагає широкої популяризації в Україні як інноваційний підхід до вирішення соціальних проблем.

Актуальність дослідження проблем соціального підприємництва засвідчують публікації провідних зарубіжних та вітчизняних учених, таких як: А. Андрющенко та І. Рябець [1], О. Голікова [2], О. Поважний [3], О. Пономаренко [4], Ю. Орел [5], Д. Ткачов [6], Т. Уханьова [7] та ін. Проте існує потреба у виявленні ефективності соціального підприємництва та його впливу на подолання соціальних проблем.

Метою статті є дослідження ефективних моделей соціального підприємництва на прикладі Закарпатської області.

Соціальне підприємництво розглядають як засновану на самоокупній основі господарську діяльність з виробництва соціально значущого продукту або послуги із застосуванням інноваційних рішень, які перетворюють на користь суспільства саму послугу та/або механізми її економічної реалізації. Запорукою надходження коштів у соціальному підприємстві так само, як і в будь-якій діяльності, є бізнес-моделювання. Виділяють сім моделей соціальних підприємств [8]:

1. Модель підтримки підприємців (entrepreneur support model). Такі компанії надають фінансові послуги своїй цільовій аудиторії – клієнтам для відкриття власного бізнесу. Потім клієнти соціального підприємництва продають свої продукти чи послуги на відкритий ринок.

2. Модель посередника ринку (market intermediary model) передбачає, що компанія постачає свої послуги цільовій групі – клієнтам – дрібним виробникам (підприємцям, фірмам чи кооперативам) з метою забезпечити їм доступ до ринків. Соціальне підприємство своїми послугами, які зазвичай передбачають удосконалення продукту, допомогу у виробництві чи збуті, кредитування, збільшує вартість продуктів клієнтів.

3. Модель працевлаштування (employment model). Відповідно до цієї моделі компанії надають можливість працевлаштування та професійного навчання своїй цільовій групі – клієнтам – людям з високим бар'єром входу на традиційний ринок праці (люди з фізичними вадами, бездомні, соціально незахищена молодь і колишні засуджені), продають їхні товари чи послуги на відкритому ринку.

4. Модель платних послуг (fee-for-service model). На комерційній основі компанії надають послуги, які відповідають та забезпечують досягнення місії й одночасно складають соціальну програму підприємницької діяльності, яка забезпечує своїх клієнтів доступними для них послугами. Соціальне підприємство досягає фінансового самозабезпечення завдяки внескам за послуги.

5. Модель фінансування послуг (service subsidization model). Відповідно до цієї моделі організації продають товари та надають послуги зовнішньому ринку, а дохід, отриманий від продажу, використовують на фінансування своїх соціальних програм.

6. Модель «зв'язковий ринку» (market linkage model). Такі компанії сприяють торговельним відносинам між своїми клієнтами (дрібними виробниками, місцевими фірмами та кооперативами) та зовнішнім ринком. Соціальне підприємство діє як брокер, виконуючи роль сполучної ланки, за що й отримує оплату.

7. Модель підтримки організації (organizational support model). Соціальне підприємство продає свою продукцію та послуги на зовнішній ринок. У деяких випадках цільова аудиторія – клієнт – є одночасно споживачем. Підприємницька діяльність відокремлена від соціальних програм, проте організація використовує додатковий дохід на фінансування витрат своєї материнської громадської організації.

Для якісного дослідження моделей соціального підприємництва на прикладі Закарпатської області використано метод кейс стаді, який мав на меті розглянути діяльність соціальних підприємств за такими критеріями:

1. Історична довідка (коли та з якою метою (ідеєю) була створена організація, кому належала ініціатива створення, основні етапи становлення організації, нинішній стан справ організації, релігійні та етнокультурні особливості).

2. Опис організації (організація роботи, опис приміщення, цільова категорія клієнтів, статистичні дані роботи організації, ідеологічні установки в організації).

3. Структура організації (скільки спеціалістів працює в організації, яке їх професійне спрямування).

4. Партнери організації (співпраця з іншими недержавними організаціями, партнерство з державними структурами, співробітництво із закордонними партнерами).

5. Фінансування (основні джерела фінансування, спрямованість фінансів соціального підприємства).

6. Проблеми в роботі організації (основні труднощі в організації та здійсненні діяльності соціального підприємства, труднощі у співпраці з партнерами, проблеми в роботі з клієнтами).

7. Методи роботи (організація та здійснення самого соціального підприємництва, методи пошуку клієнтів, на вирішення яких соціальних проблем спрямована діяльність, ефективність соціального підприємства).

8. Перспектива роботи (розширення діяльності, зміна моделі діяльності, плани на майбутнє).

Такі критерії надали змогу глибоко проаналізувати діяльність неприбуткових організацій, які займаються соціальним підприємництвом, а також розглянути основні моделі таких підприємств, особливості їх функціонування в Закарпатській області.

За допомогою документального методу відбору соціальних підприємств, а також методу снігової кулі виявлено, що в регіоні наразі функціонують чотири соціальні підприємства. Незважаючи на малу кількість таких організацій, вдалося якісно вивчити їх діяльність. Отже, у Закарпатській області функціонують такі соціальні підприємства: благодійний фонд «Терра Деї» (м. Берегово), соціальний центр для молоді з обмеженими можливостями «Парасолька» (м. Тячів), дитячий будинок милосердя «Добрий самаритянин» (с. Велика Добронь, Ужгородський район) та благодійний фонд «Райдуга» (с. Павлово, Ужгородський район).

За результатами дослідження отримано такі висновки. Історичними особливостями соціальних підприємств у Закарпатській області є те, що ініціатива їх створення належала зарубіжним донорам. Починаючи із середини 90-х рр. ХХ ст., до Закарпатської області навідувалися благодійники та меценати із західноєвропейських країн та США. Бачачи стан функціонування соціальних закладів і служб, вони почали вливати фінансові ресурси на їх підтримку та створення закладів європейського зразка для належного задоволення потреб клієнтів, з якими вони працюють. Становлення неприбуткових організацій, які реалізують соціальне підприємництво в Закарпатській області, на початку своєї діяльності не передбачало безпосереднє здійснення соціального підприємництва. Кожен із чотирьох проектів мав на меті виключно благодійну допомогу, а соціальне підприємництво виникло як похідне явище в ході діяльності досліджуваних організацій.

Соціальні підприємства, які діють на території Закарпатської області, є однотипними. Усі організації мають подібні етапи становлення, що виявляється в зарубіжній ініціативі їх створення та підтримки, схожу партнерську мережу, джерела фінансування, а головне – подібну організаційну та практичну площину здійснення соціального підприємництва. У кожній з

організацій відрізняються лише масштаби діяльності самого соціального підприємництва, а відповідно, і кадровий потенціал його здійснення. Кожне з досліджуваних соціальних підприємств не забезпечує повною мірою фінансових потреб організацій.

Діяльність соціальних підприємств обмежена вирішенням проблем бідності, безробіття та безпритульності для окремих категорій населення, в основному дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа та дітей з малозабезпечених сімей.

Основними моделями соціального підприємництва в Закарпатській області є модель фінансування послуг, відповідно до якої соціальні підприємства продають товари та надають послуги зовнішньому ринку, а дохід, отриманий від продажу, використовують на фінансування своїх соціальних програм, і модель працевлаштування, відповідно до якої соціальні підприємства надають можливість працевлаштування та професійного навчання своїй цільовій групі – людям з високим бар'єром входу на традиційний ринок праці.

Висновки. Соціальне підприємництво – це ефективний спосіб розвитку соціально-економічного сектору України, а також інноваційний підхід до вирішення низки соціальних проблем українського суспільства. Соціальне підприємництво для неприбуткових організацій, поряд з розвитком благодійництва та соціальної відповідальності бізнесу стає одним із способів їхнього виживання та самофінансування, а також способом позбавлення від залежності щодо своєї діяльності. З розвитком соціального підприємництва зростає актуальність неприбуткових організацій як у соціальній, так і в економічній сфері. Нині як державна, так і місцева політика в країнах розвинутої демократії будується з урахуванням економічного потенціалу некомерційних організацій.

Дослідження варто продовжити в напрямі вивчення підвищення ефективності соціального підприємництва у вирішенні соціальних проблем.

Список використаної літератури

1. Андрущенко А., Рябець І. Соціальне підприємництво як інноваційний механізм підвищення якості життя найбільш уразливих прошарків населення. *Socstir* : міждисциплінарний зб. наук. пр. з соціології та соціальної роботи. 2010. № 1'10. URL: http://www.sociology.kharkov.ua/socioprostir/files/magazine/1_2010/4_3_3.pdf (дата звернення: 20.08.2018).

2. Голікова О. М. Соціальне підприємство як забезпечення фінансової життєздатності організацій громадянського суспільства. *Державне регулювання соціального підприємництва та соціально-відповідального бізнесу* : матеріали Першої міжнар. наук.-практ. конф. (11 грудня 2008 р.) / за заг. ред. О. Ю. Амосова. Харків : ХОМО «Союз молодих підприємців», 2008. 152 с.

3. Поважний О. С. Державне управління розвитком соціального підприємництва в Україні. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpdduu/du/2010_152/02.pdf (дата звернення: 20.08.2018).

4. Пономаренко О. В. Механізми державного управління соціальними проектами та програмами: теорія і методологія : монографія. Донецьк : Технопарк, 2010. 342 с.

5. Орел Ю. Л. Соціальне підприємництво: сучасний стан та перспективи розвитку. *Державне регулювання соціального підприємництва та соціально-відповідального*

бізнесу : матеріали Першої міжнар. наук.-практ. конф. (11 грудня 2008 р.) / за заг. ред. О. Ю. Амосова. Харків : ХОМО «Союз молодих підприємців», 2008. 152 с.

6. Ткачов Д. С. Теоретичні засади розвитку соціального підприємництва в сучасних умовах. *Державне регулювання соціального підприємництва та соціально-відповідального бізнесу* : матеріали Третьої міжнар. наук.-практ. конф. (25 листопада 2011 р.) / за заг. ред. О. Ю. Амосова. Харків : С.А.М., 2011. 252 с.

7. Уханьова Т. В. Розвиток соціального підприємництва в регіонах України. *Державне регулювання соціального підприємництва та соціально-відповідального бізнесу* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (25 листопада 2010 р.) / за заг. ред. О. Ю. Амосова. Харків : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2010. 216 с.

8. Арапетян А., Архипчик О. Чисті прибутки соціального підприємництва. *Практика управління*. 2008. № 7. URL: <http://www.svb.org.ua/publications/chisti-pributki-sotsialnogo-pidpriemnitstva-0> (дата звернення: 20.08.2018).

Стаття надійшла до редакції 18.10.2018.

Кацера А. В. Эффективные модели социального предпринимательства

Социальное предпринимательство является новым явлением в отечественной практике социальной работы и выступает эффективным методом решения социальных проблем. В статье рассмотрены основные его модели и дана их сущностная характеристика. Раскрыты исторические особенности становления социальных предприятий в Закарпатской области, направления работы. Определены модели социальных предприятий, согласно которым действуют социальные предприятия.

Ключевые слова: социальное предпринимательство, неприбыльные организации, модели социального предпринимательства.

Katsera A. Effective Models of Social Enterprise

Social entrepreneurship is a new phenomenon in the domestic practice of social work and is an effective method of solving social problems. Therefore, the purpose of the article is to study the effective models of social entrepreneurship. In order to achieve this goal, systematic and structural analysis, as well as the method of the descriptive case of the herd, was used. The article deals with the basic models of social entrepreneurship, as the key to the receipt of funds in social entrepreneurship, as well as in any activity, is business modeling. The essential characteristic of the models of social entrepreneurship is given. The characteristic features of the formation of social enterprises in the Transcarpathian region, which have similar stages of formation, are manifested in the foreign initiative of their creation and support, a similar partner network, sources of financing, and most importantly, a similar organizational and practical plane for the implementation of social entrepreneurship. The main characteristics of social enterprises and the main directions of their work are considered. It also identifies the main social problems that are being addressed by social enterprises, which is limited to solving the problems of poverty, unemployment and homelessness for certain categories of the population, mainly orphans and children deprived of parental care, persons from among them and children from low-income families. The models of social enterprises, according to which social enterprises in the Transcarpathian region operate, are determined: the model of financing services, according to which social enterprises sell goods and provide services to the foreign market, and income from sales is used to finance their social programs, and the model of employment, according to which social enterprises offer employment opportunities and professional training to their target group – people with a high barrier to entering the traditional market practices. It is also determined that social entrepreneurship for non-profit organizations, along with the development of charity and social responsibility of business, is one of the ways of their survival and self-financing, as well as a way of getting rid of dependence on their activities.

Key words: social entrepreneurship, non-profit organization, models of social enterprise.

СТРУКТУРНО-ЗМІСТОВІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ В ДЕРЖАВНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті розглянуто організаційну культуру як соціальне явище і як складову соціального управління, базовою інтегральною характеристикою якої є упорядкована система цінностей, уявлень, переконань і нормативних зразків поведінки, що забезпечує оптимальну внутрішню інтеграцію та зовнішню адаптацію організації чи соціального інституту. Виділено структурні компоненти організаційної культури державного сектору суспільства: 1) соціетальні складові (ідентичність, архетипи керівника); 2) ціннісно-нормативні складові (цінності, організаційні цінності й норми); 3) організаційно-управлінські складові організаційної культури (стиль керівництва в організації, структура комунікації, соціально-психологічний клімат). На основі результатів соціологічного опитування виявлено змістові особливості організаційної культури в державному секторі українського суспільства.

Ключові слова: транзитивне суспільство, державний сектор, організаційна культура, соціетальні складові організаційної культури, ціннісно-нормативні складові організаційної культури, організаційно-управлінські складові організаційної культури.

З погляду теорії соціальних змін сучасне українське суспільство перебуває в стані транзитивності – еволюційних змін у всіх його сферах. Процеси суспільної модернізації актуалізують проблему вивчення адаптаційних механізмів такого соціального явища, як організаційна культура, дослідження структурно-змістових змін організаційної культури в різних секторах суспільства: державному, комерційному та громадському. Це вимагає застосування соціолого-управлінського підходу у вивченні організаційної культури як окремих установ, підприємств і організацій, так і різних суспільних секторів загалом.

Організаційна культура як соціальне явище є предметом наукових досліджень багатьох зарубіжних учених у сфері менеджменту, соціології управління, соціології організацій. Серед них можна виділити таких, як: Е. Атос, Ч. Барнард, М. Луї, Р. Моран, Р. Паскаль, А. Петтигрю, Т. Пітерс, С. Роббінс, Г. Саймон, Ф. Селзник, Р. Уотермен, Ф. Харріс. Особливу увагу привертають праці Е. Шейна, у яких підкреслено роль ціннісно-мотиваційних факторів у процесі формування організаційної культури. Організацію як соціальну спільноту, яка виникає й періодично відтворюється як соціокультурна система, інтегральним утворенням якої є цінності, розкрито в працях М. Семікіної, І. Сіменко, О. Харчишиної, О. Шубіна та ін. Серед вітчизняних науковців, які підкреслюють роль організаційної культури у формуванні сучасної моделі соціального управління, варто відзначити В. Городяненка, Д. Задихайло, О. Кибенко, Г. Коржова, В. Кудіна,

В. Подшивалкіну, В. Полторака, М. Туленкова, Л. Хижняк та ін. Однак розгляд проблеми організаційної культури має фрагментарний характер, тому існує потреба в комплексному дослідженні її структури, елементів, специфіки вияву в організаціях різних секторів суспільства: державного, комерційного й суспільно-громадського.

Мета статті – виявити структурно-змістові особливості організаційної культури в державному секторі сучасного українського суспільства.

У сучасній соціологічній думці існує багато її концептуальних визначень і поглядів щодо її сутності та змісту. Розглянемо деякі з них. Наприклад, Х. Шварц у характеристиці організаційної культури виділяє таке: 1) це комплекс переконань і базових уявлень членів організації; 2) вони впливають на формування норм і цінностей організації; 3) визначають патерни поведінки індивідів в організації [13]. Дослідник Г. Хофстед сутністю організаційної культури називає колективне програмування думок, що й відрізняє організацію і її членів від інших [12]. Провідний науковець у сфері дослідження організаційної культури Е. Шейн визначає її як систему цінностей та переконань, сукупність принципів і схем вирішення проблем зовнішньої адаптації й внутрішньої інтеграції працівників [10]. Т. Базаров зауважує, що «організаційна культура – це інтегральна характеристика організації (її цінностей, способу поведінки, способів оцінювання результатів діяльності)», «цілісне уявлення про цілі й цінності, властиві організації, специфічні принципи поведінки та способів реагування» [6, с. 363]. Отже, у наведених концептуальних визначеннях організаційної культури як її базової, сутнісної характеристики виступають ціннісно-мотиваційні й нормативні підсистеми, які відображають соціокультурну сферу суспільства, у якому існує організація, причому як соціально-економічне утворення, так і соціальна спільнота.

На таких самих позиціях ґрунтуються визначення організаційної культури й українських учених. Так, М. Семикіна розглядає організаційну культуру «як сукупність визначених цінностей, норм і моделей поведінки, що декларуються, поділяються й реалізуються на практиці керівниками підприємств і персоналом, доводячи свою ефективність у процесі адаптації до потреб внутрішнього розвитку підприємства й вимог зовнішнього середовища» [4, с. 197]. Водночас О. Харчишина стверджує, що організаційна культура виступає як основна складова внутрішнього простору організації, який забезпечує оптимальну внутрішню інтеграцію та зовнішню адаптацію й виступає інтегральною характеристикою рівня її розвитку [8]. Дослідниця І. Сіменко визначає організаційну культуру як сукупність морально-етичних цінностей, переконань, правил, що організують поведінку працівників з метою забезпечення ефективного функціонування підприємства в межах цієї організаційної структури [5]. В управлінському аспекті визначає організаційну культуру О. Шубін, наголошуючи, що організаційна культура – це складний елемент внутрішнього середовища організації, що

має певні феноменологічні властивості; інтегрує духовні, матеріальні, статичні й процесуальні елементи з метою формування єдиної філософії управління для забезпечення зовнішньої адаптації та ефективного функціонування організації [11].

Таким чином, визначення сутнісно-змістових характеристик організаційної культури передбачає виділення її структури, яка містить імпліцитну та експліцитну складові. Найчастіше в складі організаційної культури виділяють три рівні, які в певній послідовності пов'язані між собою. Подібне тлумачення ґрунтується на розробках відомого фахівця в цій галузі Е. Шейна, який запропонував описувати організаційну культуру, виділяючи такі її рівні: 1) базові уявлення (несвідомі, самоочевидні переконання, на яких базуються цінності й поведінка персоналу); 2) проголошені вірування та цінності, які знаходять своє вираження в стратегіях, цілях, філософії, баченні й дають можливість досягнути організаційної ефективності; 3) артефакти, тобто очевидні структури, процеси, ознаки, характеристики [10]. Рівні культури в тлумаченні Е. Шейна – це рівнозначні, послідовно взаємопов'язані блоки, перший з яких (базові уявлення) – глибинний рівень – є основою для створення й розвитку наступних рівнів – внутрішнього та поверхневого.

Власний підхід до визначення структури організаційної культури подано в концепції В. Харчишиної [9, с. 296–297], яка виділяє функціонально відокремлені частини (підсистеми), кожна з яких містить як імпліцитні, так і експліцитні елементи:

- 1) ціннісну: цінності, місія й філософія компанії;
- 2) символічну: герої, легенди, ритуали, символи;
- 3) нормативну: норми, процедури, правила, критерії та структури;
- 4) комунікативно-управлінську: стиль керівництва, система комунікацій, система управління персоналом;
- 5) ідентифікаційну: фірмовий стиль, імідж, бренд компанії як роботодавця та товарний бренд.

Базовою підсистемою організаційної культури є ціннісна, інші чотири залежать від неї.

Водночас В. Кошельник виділяє такі системотвірні складові організаційної культури [2]:

- біхевіористичні: тип поведінки, мотив, стимул;
- морально-етичні: звичаї й традиції, обряди та ритуали, образи, легенди й міфи, символи;
- когнітивні: місія, цінності, ідеали, установки, бажання;
- матеріалістичні: споруда організації, планування приміщень, оформлення інтер'єрів, меблі, фірмовий одяг тощо.

До прихильників феноменологічного, описового підходу можна зарахувати Ф. Харріса і Р. Морана, які розробили такі характеристики змісту культури організації: усвідомлення себе й свого місця в організації; комунікаційна система та мова спілкування; зовнішній вигляд, одяг і уявлення

про себе на роботі; звички й традиції в цій сфері; усвідомлення часу, ставлення до нього і його використання; взаємини між людьми; цінності й норми; віра в щось; процес розвитку працівників і навчання; трудова етика та мотивування [1, с. 33]. Відомий теоретик управлінського консультування М. Кубр, визначаючи організаційну культуру як систему організаційних цінностей, розглядає прояв її змісту через зріз культурних специфічних цінностей організації, які, на його думку, відображають, перш за все, цінності національної культури [7, с. 109–110].

Для аналізу структурно-змістовних особливостей організаційної культури нами було використано саме структурний підхід Е. Шейна, що надало змогу виділити такі складові організаційної культури:

– соціетальні (глибинний рівень за структурою Е. Шейна): 1) національний менталітет як система поглядів, оцінок, норм і умонастроїв, ґрунтованих на наявних у суспільстві знаннях і віруваннях, які визначають ієрархію цінностей, ідеали, схильності, інтереси й інші соціальні установки, що відрізняють цю спільноту від інших; 2) архетип – зафіксований колективним несвідомим культурний стереотип, який впливає на поведінку, визначає тенденцію соціетальних процесів, формуючи певну ціннісно-нормативну й морально-етичну систему суспільства; 3) соціетальна ідентичність як багатовимірна психосоціальна реальність, вирішальну роль у формуванні якої відіграють нематеріальні культурні цінності;

– ціннісно-нормативні (підповерхневий рівень за структурою Е. Шейна): 1) цінності й ціннісні уявлення як спосіб диференціації об'єктів зовнішнього світу за соціальною або індивідуально-особистісною значущістю, соціальні за своїм походженням і сутністю набувають особистісного смислу для індивіда в контексті соціальної взаємодії, визначають суб'єктивне відображення ставлення людини до деяких аспектів соціальної системи; 2) соціальні норми й правила поведінки в організації – засіб орієнтації соціальної поведінки кожної окремої особистості або спільноти в певній ситуації та засіб контролю за їхньою поведінкою з боку суспільства; 3) організаційні цінності – це загальні переконання членів організації з приводу цілей, місії, філософії й соціального значення існування організації, виступають мотивують фактором і формуються на загальнолюдських, соціокультурних та особистісних цінностях;

– організаційно-управлінські (поверхневий рівень за структурою Е. Шейна): 1) стиль керівництва й управління організацією як сукупність принципів, норм, методів і прийомів впливу на підлеглих з метою ефективного здійснення управлінської діяльності та досягнення поставлених цілей; стиль поведінки керівника, який охоплює його суб'єктивно-психологічні характеристики; 2) система комунікацій в організації як основна умова існування й розвитку організації, процес взаємодії членів організації, прийняття та донесення управлінських рішень; 3) соціально-психологічний клімат організації – це відносно стійкі емоційно-

психологічні стани колективу, що відображають реальну ситуацію організаційної взаємодії й характер міжособистісних відносин.

Емпіричну базу дослідження становлять результати: масового соціологічного опитування 500 респондентів з-поміж працюючого населення Запорізької області, проведеного в 2016 р. До вибірки соціологічного опитування увійшли співробітники державних організацій і підприємств (установи державного управління та місцевого самоврядування, державні підприємства, установи освіти, охорони здоров'я, комунального господарства).

Соціетальні складові організаційної культури. Для виявлення особливостей соціальної й соціетальної ідентичностей респондентам було запропоновано визначити ступінь ототожнення себе з різними соціальними групами та спільнотами, поведінковими стратегіями й психосоціальними установками (рис. 1).

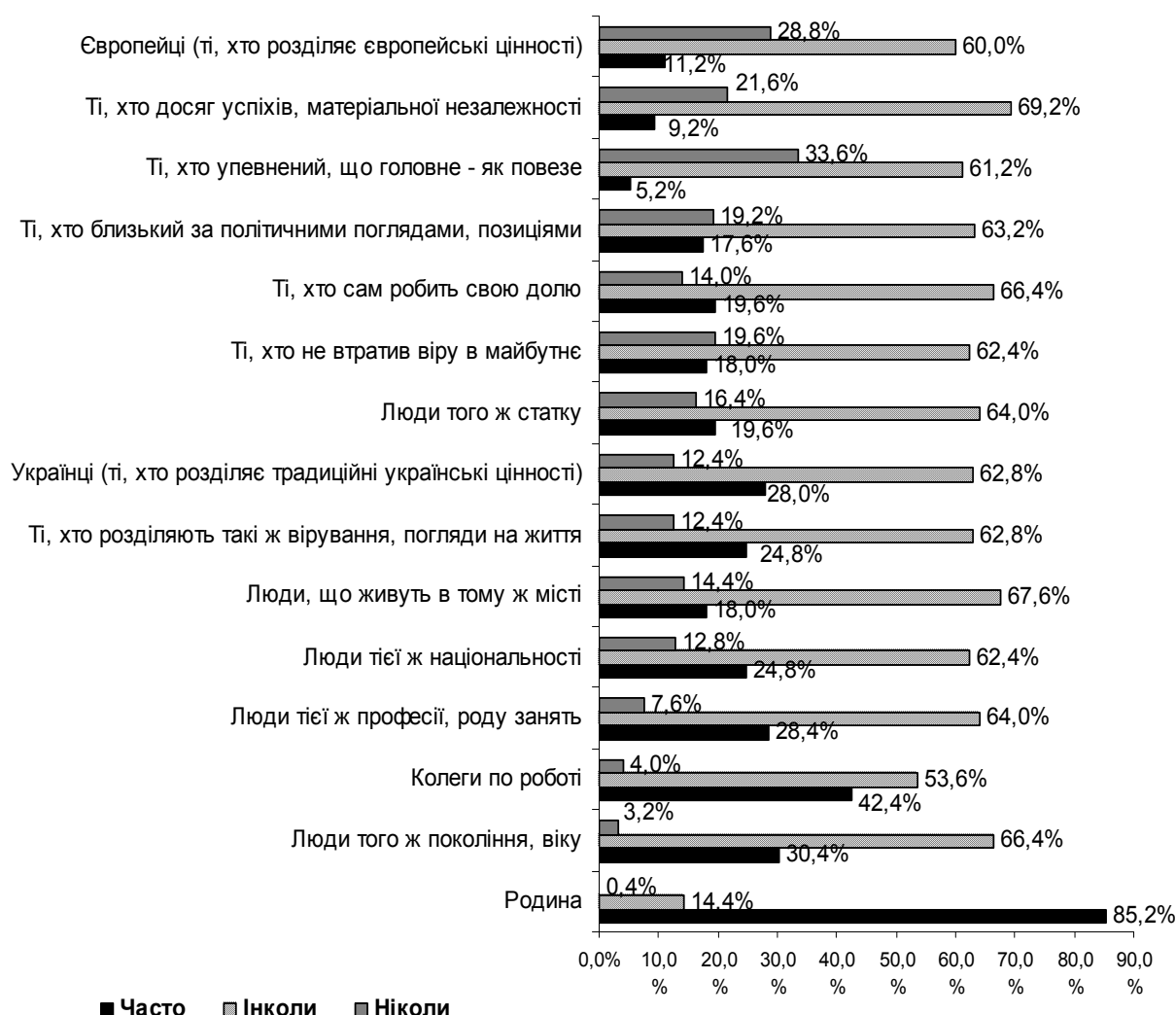

Рис. 1. Структура самоідентифікацій працюючого населення в державному секторі

Більшість ідентифікаційних стратегій мають середні показники (відповіді «інколи»), але варто відзначити перевагу соціальної ідентичності, що характеризує модерне суспільство: родина, вікова група, професія. Се-

ред значущих соціетальних ідентифікацій можна виділити національність, єдність поглядів (світоглядних, релігійних, політичних тощо), деякі поведінкові стратегії – ті, хто сам робить свою долю.

Для аналізу архетипічної структури організаційної культури респондентам було запропоновано обрати три найбільш значущих архетипічних образів ідеального керівника серед десяти особистісних архетипів: новатор, ватажок, борець, захисник, годувальник, оригінал, помічник, бунтар, миротворець. Структура архетипічного образу «ідеального» керівника в свідомості працівників державного сектору представлена такими особистісними архетипами: захисник, ватажок, новатор, творець і помічник. Структурним елементом, що домінує, є архетип захисника.

Ціннісно-нормативні складові організаційної культури. Для аналізу ціннісної структури в груповій свідомості працівників різних суспільних секторів було застосовано методику вивчення ціннісних уявлень Д. Леонтьєва [3], створену на основі методики М. Рокіча. Респондентам було запропоновано вибрати 7 найбільш значущих термінальних та інструментальних цінностей за такими параметрами: «Особисто для Вас», «У Вашій організації (колективі)», «Для українського суспільства в цілому».

Ієрархія термінальних цінностей представлена таким чином: серед особистісних цінностей домінують традиційні й матеріалістичні цінності (здоров'я, любов, добробут, сім'я, друзі), цінності, які поділяють члени організації, відображають індустріальні (робота, суспільне визнання, добробут, продуктивне життя) і постіндустріальні цінності (пізнання, розвиток, творчість, свобода). Серед цінностей сучасного українського суспільства респонденти виділяють як традиційні й матеріалістичні цінності. У державному секторі кореляція між особистісними цінностями і цінностями в організації ($r = -0,095$) та особистісними цінностями й цінностями українського суспільства ($r = -0,007$) відсутня. Існує слабка кореляція між цінностями в організації й цінностями українського суспільства ($r = 0,295$).

Ієрархія інструментальних цінностей представлена таким чином: серед особистісних цінностей домінують традиційні морально-етичні, притаманні українській ментальності (охайність, освіченість, відповідальність, чесність, вихованість, терпимість), цінності, які поділяють члени організації, відображають якості, що необхідні для ефективного виконання професійної діяльності (дисциплінованість, освіченість, відповідальність, ефективність у справах, охайність). Серед цінностей сучасного українського суспільства респонденти виділяють традиційні. У державному секторі існує кореляція між особистісними цінностями й цінностями в організації ($r = 0,591$) та слабка кореляція між цінностями в організації й цінностями українського суспільства ($r = 0,476$). Кореляція між особистісними цінностями та цінностями українського суспільства досить слабка ($r = 0,240$).

На рис. 2 подано структуру деяких організаційних цінностей у державних установах і підприємствах. Загалом респонденти визначили як

найбільш значущі організаційні цінності такі: якість виконаної роботи, високий професійний рівень співробітників, досягнення запланованих результатів, співпрацю та роботу в команді, інтереси клієнтів (замовників), що відповідають орієнтації діяльності організації на якість і результат (отримання прибутку, матеріальний продукт, надання послуги, соціальний ефект тощо).

Рис. 2. Структура організаційних цінностей в установах і підприємствах державного сектору суспільства

Для визначення змістовних характеристик ціннісно-нормативної складової організаційної культури респондентам було запропоновано відповісти на відкрите питання: «Назвіть, будь-ласка, три основні правила й норми поведінки, які прийняті у Вашому колективі?». Контент-аналіз відповідей респондентів надав змогу виділити п'ять смислових категорій, які характеризують нормативну систему організаційної структури: морально-етичні норми; норми, що відображають емоційно-вольові якості особистості; професійно-виробничі норми; комунікативні норми; загальні організаційні норми (слогани). Результати дослідження подано на рис. 3.

Отже, нормативний вимір організаційної культури в організаціях державного сектору представлений такою ієрархією норм: морально-етичні норми, емоційно-вольові якості, професійно-виробничі норми, комунікативні норми, загальні норми.

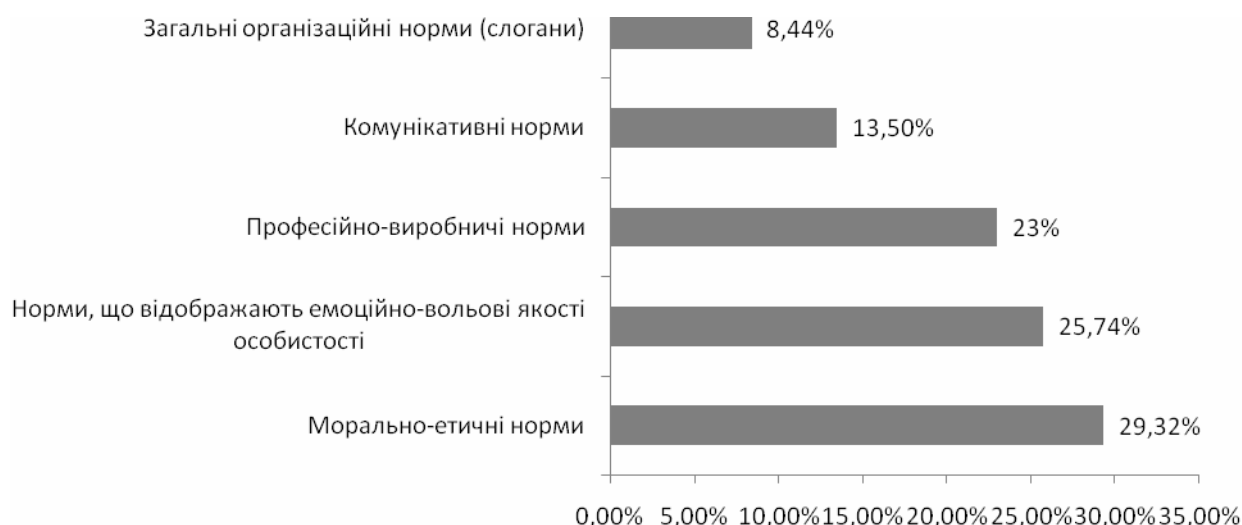

Рис. 3. Змістовні характеристики ціннісно-нормативної складової організаційної культури

Організаційно-управлінські складові організаційної культури. Основними показниками виступили: стиль керівництва в організації, особливості формального й неформального спілкування (структура комунікації), оцінка емоційно-психологічної атмосфери в колективі, оцінка соціально-психологічної взаємодії в організації.

Загалом за вибіркою респонденти визначають як стиль керівництва, що домінує, змішаний (ситуативний) – 43,2% і демократичний – 34,4%, для якого характерні колегіальність прийняття управлінських рішень, стимулювання ініціативи підлеглих, достатність інформації про перспективи діяльності організації; більше ніж половина респондентів вважає, що формальне й неформальне спілкування в колективі рівноцінні та доповнюють один одного (55,6%), 18% переконані, що неформальне спілкування формує дружні відносини в колективі й надає змогу швидко вирішувати проблеми міжособистісного та ділового характеру (12%); респонденти оцінюють емоційно-психологічну атмосферу в організації як вищу від середньої – 7 балів, де 1 бал відповідає негативній, недружній атмосфері, а 9 балів – атмосфері взаємодопомоги, взаємоповаги; в організаціях державного сектору більші показники мають позитивне емоційне ставлення один до одного, морально-етичні норми спілкування, поведінка в складних ситуаціях.

Висновки. Отже, у державному секторі суспільства організаційна культура за Г. Хофштедом [12] відповідає колективістському типу організаційної культури, причому за стилем керівництва переважає змішаний (ситуативний) і демократичний, що вказує на посилення тенденції демократичного транзиту в соціальному управлінні. Структурно-змістовними особливостями організаційної культури виявлено: 1) у вимірі соціетальних складових – домінування соціальної ідентичності за віковою й професій-

ною ознакою, домінування патерналізму в архетипі керівника; 2) у ціннісно-нормативному вимірі – слабо інтегровану ціннісну систему, орієнтацію на професіоналізм і якість, морально-психологічну основу соціальних норм; 3) у вимірі організаційно-управлінських відносин – ситуативний і демократичний стиль керівництва, середній рівень відкритості інформаційних потоків, позитивний соціально-психологічний клімат.

Список використаної літератури

1. Виханский О. С., Наумов А. И. Менеджмент: Практикум по курсу. Москва : Гардарика, 1999. 281 с.
2. Кошельник В. М. Сутність та значення організаційної культури у системі управління підприємством в умовах транзитивної економіки. *Менеджмент*. URL: <http://www.nbuv.gov.ua> (дата звернення: 16.06.2018).
3. Леонтьев Д. А. Методика изучения ценностных ориентаций личности. Москва : Смысл, 1992. 46 с.
4. Семикіна М. В. Еволюція організаційної культури на українських підприємствах: проблеми та протиріччя. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2009. № 6. С. 197–200.
5. Сіменко І. В., Белоусова І. М. Організаційна культура підприємства: лексико-семантичний аналіз змісту. *Сталий розвиток економіки* : всеукраїнський науково-виробничий журнал. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2011_3/55.pdf (дата звернення: 16.04.2018).
6. Управление персоналом: учебник для вузов / под ред. Т. Ю. Базарова, Б. Л. Еремина. Москва : ЮНИТИ, 2002. 560 с.
7. Управленческое консультирование / под ред. М. Кубра. Москва : СП «Интерэксперт», 1992. 319 с.
8. Харчишина О. В. Дослідження сутності категорії «організаційна культура». *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. 2011. № 2 (56). С. 148–151.
9. Харчишина О. В. Структура організаційної культури підприємства. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. 2010. № 2 (52). С. 295–298.
10. Шейн Э. Х. Организационная культура и лидерство. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 336 с.
11. Шубін О. О., Гладкий М. О. Організаційна культура як соціально-економічний феномен у контексті сучасної парадигми управління. *Проблеми економіки*. 2013. № 3. С. 239–246.
12. Hofstede G. *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. London : McGraw-Hill, 1991. 89 p.
13. Schwartz H., Davis S. Matching Corporate Culture and Business Strategy. *Organizational Dynamics*. 1981. Summer. P. 30–48.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2018.

Кравченко Н. Ю. Структурно-содержательные особенности организационной культуры в государственном секторе украинского общества: социологический анализ

В статье рассматривается организационная культура как социальное явление и как составляющая социального управления, базовой интегральной характеристикой которой является упорядоченная система ценностей, представлений, убеждений и нормативных образцов поведения, обеспечивающая оптимальную внутреннюю интеграцию и внешнюю адаптацию организации или социального института. Выделены

структурные компоненты организационной культуры государственного сектора общества: 1) социетальные составляющие (идентичность, архетипы руководителя); 2) ценностно-нормативные составляющие (ценности, организационные ценности и нормы); 3) организационно-управленческие составляющие организационной культуры (стиль руководства в организации, структура коммуникации, социально-психологический климат). На основе результатов социологического опроса выявлены содержательные особенности организационной культуры в государственном секторе украинского общества.

Ключевые слова: транзитивное общество, государственный сектор, организационная культура, социетальные составляющие организационной культуры, ценностно-нормативные составляющие организационной культуры, организационно-управленческие составляющие организационной культуры.

Kravchenko N. Structural and Content Features of Organizational Culture in the Public Sector of Ukrainian Society: Sociological Analysis

In the article, organizational culture is considered as a social phenomenon and acts as a component of social management; the basic integral characteristic of which is an ordered system of values, representations, beliefs and normative patterns of behavior that provides optimal internal integration and external adaptation of an organization or social institution. The structural components of the organizational culture of the public sector of society are identified: 1) societal components (identity, archetypes of the leader); 2) value-normative components (values, organizational values and norms); 3) organizational and managerial components of organizational culture (style of management in the organization, structure of communication, socio-psychological climate). On the basis of the results of the sociological survey, the meaningful features of organizational culture in the public sector of Ukrainian society were revealed.

For the analysis of the value structure in the group consciousness of the employees of various social sectors, a method for studying the value representations of D. Leontiev, created on the basis of the methodology of M. Rokicha, was applied. Respondents were asked to select 7 most significant terminal and instrumental values according to the following parameters: "Personally for you", "In your organization (team)", "For the Ukrainian society as a whole".

Normative dimension of organizational culture in organizations of the public sector is represented by the following hierarchy of norms: moral and ethical norms, emotional and volitional qualities, professional standards, communicative norms, general norms.

In the state sector of society, organizational culture according to G. Hofstede corresponds to the collectivist type of organizational culture, and in the style of management prevails mixed (situational) and democratic, indicating an increase in the tendencies of democratic transit in social governance. The structural and content features of organizational culture are revealed: 1) in the dimension of societal components – the domination of social identity for age and professional characteristics, the dominance of paternalism in the archetype of the leader; 2) in the value-normative dimension – a weakly integrated value system, an orientation towards professionalism and quality, the moral and psychological basis of social norms; 3) in the measurement of organizational-managerial relations – situational and democratic leadership style, the average level of openness of information flows, positive socio-psychological climate.

Key words: *transitive society, state sector, organizational culture, societal components of organizational culture, value-normative components of organizational culture, organizational and managerial components of organizational culture.*

УДК 316.422.42

Н. Ф. ВЛАСОВА

ПРОСТОРОВІ СОЦІАЛЬНІ ВЗАЄМОДІЇ В ПОЛІ СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ І СПОРТОМ

У статті розглянуто просторові взаємодії в полі соціального управління фізичною культурою та спортом. Аналіз низки теорій соціальної взаємодії свідчить про те, що соціальна взаємодія є одним із головних понять соціологічної теорії. Сутність соціальної взаємодії полягає в тому, що лише у взаємодії з іншими людьми людина може задовольнити більшість своїх потреб, інтересів, цінностей. Отже, існують певні ознаки соціальної взаємодії: усвідомленість, раціональність, взаємна орієнтованість акторів та передбачуваність взаємних очікувань між акторами. Для виправдання очікувань індивіда важливим є визначення ситуації взаємодії, яку створює певне оточення. Отже, правильне тлумачення ситуації відіграє не останню роль у взаємодії. Ще одним фактором її появи є виникнення мотивації – сукупності факторів, механізмів і процесів, які спонукають до досягнення необхідних для індивіда (групи) цілей.

Ключові слова: соціальний простір, фізична культура і спорт, соціальна система, соціальні зв'язки, культурна система суспільства, соціальне управління фізичною культурою і спортом.

Світовим трендом сьогодення є здоровий спосіб життя. Це є особливо актуально для України в контексті маргіналізації українського суспільства. Реалізація здорового способу життя можлива лише за умови ефективною соціальною взаємодією основних суб'єктів фізичної культури і спорту. Тобто побудова системи здорового способу життя залежить від ефективних просторових взаємодій у полі фізичної культури і спорту.

Серед дослідників, які вивчали соціальну взаємодію, специфіку соціальної взаємодії у сфері фізичної культури та спорту, можна назвати класиків соціології: І. Гофмана, Р. Мертона, Дж. Міда, Т. Парсонса, Дж. Рітцера, У. Томаса, Дж. Хоманса, Я. Щепанського; вітчизняних соціологів М. Лукашевича, М. Туленкова, Ю. Яковенка. При цьому систематизованого аналізу соціальної взаємодії у сфері фізичної культури та спорту здійснено не було.

Мета статті – розкрити сутнісні аспекти просторових соціальних взаємодій у полі фізичної культури і спорту.

Функціонування фізичної культури і спорту (ФКІС) як соціальної системи здійснюється завдяки соціальним зв'язкам її утворювальних елементів. Поняття «соціальний зв'язок» уперше запропонував Е. Дюркгейм, який зазначив, що соціальні зв'язки можуть бути наявними в соціальних групах, соціальних організаціях і, безумовно, у соціумі [8]. Соціальні зв'язки – це «сукупність усвідомлених або неусвідомлених, необхідних і випадкових, стійких і спонтанних залежностей одних соціальних суб'єктів і об'єктів від інших, їх впливу один на одного» [10, с. 327].

При аналізі соціальних зв'язків у системі ФКІС та спорту потрібно також наголосити на системному характері соціальних зв'язків. Зокрема, Я. Щепанський, характеризуючи соціальні зв'язки, акцентує увагу на тому, «що це не просто сукупність різного роду відносин і залежностей, це організована система відносин, інститутів і засобів соціального контролю, які об'єднують індивідів, підгрупи та інші складові елементи у функціональне ціле, здатне до стійкості й розвитку» [15, с. 122]. При цьому вони виступають не тільки як компоненти соціальних зв'язків, а й, з деякою часткою умовності, як етапи їх формування. Виходячи з того, що система ФКІС являє собою взаємодію соціальних суб'єктів (індивідів, груп, інститутів тощо), доцільним є аналіз взаємодії основних її суб'єктів у контексті соціологічної теорії соціальної взаємодії.

У соціології соціальна взаємодія виступає як система, яка включає в себе, як мінімум, дві особи (чи дві соціальні групи) або особу й соціальну групу [13, с. 57]. З іншого боку, соціальна взаємодія являє собою поведінку особи або соціальних груп, яка набуває особистісного та соціального сенсу для індивідів, соціальних груп і соціуму в цілому [3, с. 147]. Як зазначено в соціологічній енциклопедії Г. Осипова, термін «соціальна взаємодія» відображає характерологічні, структурні, змістовні соціальні відносини між індивідами (соціальними спільнотами). При цьому індивіди (соціальні спільноти) мають різну спеціалізацію (тип діяльності), розташування (соціальний статус) і функціональність (соціальна роль) у структурі суспільства [9, с. 63].

Г. Козирєв визначає соціальну взаємодію «як процес безпосереднього або опосередкованого впливу соціальних суб'єктів (акторів) один на одного. У процесі взаємодії здійснюється обмін інформацією, знаннями, досвідом, матеріальними або духовними цінностями; індивід (група) визначає свою позицію щодо інших, своє місце (статус) у соціальній структурі, свої соціальні ролі. Роль, своєю чергою, приписує індивіду певні зразки поведінки й робить взаємодію передбачуваною. Сама соціальна структура, соціальні відносини та соціальні інститути виступають як результат різних видів і форм соціальної взаємодії» [2, с. 125].

Новітній філософський словник уточнює, що соціальна взаємодія як вид зв'язку становить інтегрованість дій, функціональну координацію їх наслідків, тобто систему дій. Соціальна взаємодія виникає зі спільної участі об'єктів взаємодії в складній мережі соціальних відносин, відтворюючи способи реалізації спільної діяльності, виступаючи основою соціальної солідарності [6].

Таким чином, соціальна взаємодія відображає відносини між особами та соціальними групами, а у фізичній культурі та спорті між особами й соціальними групами та організаціями різних рівнів функціонування її як системи. Для більш детального аналізу сутності взаємодії соціальних суб'єктів ФКІС та спорту розглянемо основні концептуальні підходи в су-

часній соціології (структурний функціоналізм і теорії символічного інтеракціонізму), що в подальшому сприятиме виділенню механізмів та функцій соціального управління у сфері ФКІС.

Провідну роль у дослідженні питань соціальної взаємодії відіграють представники структурно-функціонального напрямку в соціології Т. Парсонс і Р. Мертон. В основу свого аналізу Т. Парсонс поклав розмежування між категоріями структурними (система цінностей, соціальні норми, типи спільнот і ролі їх членів) і функціональними (самозбереження, інтеграція, досягнення мети й адаптація) [16]. Він зауважує, що взаємодія передбачає: по-перше, наявність статусів і позицій, які займають суб'єкти взаємодії; по-друге, відповідні цим статусам і позиціям рольові очікування; по-третє, зумовлені статусом і рольовим очікуванням нормативні зразки поведінки (ролі), які виконують соціальні суб'єкти (актори). У системі ФКІС концепція структурного функціоналізму надає змогу виділяти особливості соціальної взаємодії соціальних суб'єктів на мікрорівні (функціональні зв'язки між окремими особами, об'єднаними усвідомленням необхідності свого фізичного й духовного перетворення) і мезорівні (сукупність соціальних спільнот та організацій, що спеціально організуються для цілеспрямованого об'єднання осіб і соціальних груп її мікроструктури з метою забезпечення всіх видів потреб особи та суспільства у фізичному й духовному вдосконаленні).

Як зазначає Дж. Рітцер [8, с. 126], незважаючи на своє розуміння соціальної системи як системи взаємодії, Т. Парсонс не розглядав взаємодію як фундаментальну одиницю вивчення соціальної системи. Як базову одиницю системи він використовував статусно-рольовий комплекс, розуміючи його як структурний компонент соціальної системи. Статус належить до структурної позиції в межах соціальної системи, а роль є тим, що актор робить, займаючи цю позицію, що розглядається в контексті її функціональної значущості для системи в цілому. Для визначення статусно-рольових позицій суб'єктів соціального партнерства в управлінні закладами соціального обслуговування можна використати теорію набору ролей Р. Мертона як представника і класика структурного функціоналізму [4]. Згідно з нею, завжди є ймовірність існування очікувань, що відрізняються одне від одного, серед учасників набору ролей щодо того, що є відповідною поведінкою для носія статусу, що може виступати як джерело конфлікту між споживачами послуг і тими організаціями, які надають фізкультурно-спортивні послуги.

Система ФКІС поступово еволюціонує, набуваючи все більш складної форми. На думку Т. Парсонса, еволюцію системи можна розглянути в трьох аспектах: диференціації, підвищення адаптивної здатності, включення й генералізації цінностей [7, с. 134–135]. У системі ФКІС це можна пов'язувати з виникненням різних форм взаємодії соціальних суб'єктів: виникнення нових соціальних груп мікроструктури на основі схожості ста-

влення до фізичних вправ як цінностей – засобів задоволення власних потреб, які не належать до традиційного набору ціннісних зразків певного суспільства (особливо в умовах глобалізованого суспільства), наприклад, поширення нових видів спорту, практик ФКІС чи виховання; створення на основі цих соціальних груп нових організацій та установ (спортивні клуби, секції, громадські об'єднання, федерації).

Для ефективною диференціації й виникнення збалансованішої та розвиненішої системи кожна підсистема, що знов відокремилася, повинна бути більш пристосованою для здійснення свого первинного функціоналу порівняно з виконанням тієї самої функції в попередній, більш дифузній структурі. Т. Парсонс називає цей процес адаптивним удосконаленням, і він є одним з аспектів циклу еволюційних змін. Цей процес виявляється як на рівні цілей, так і на рівні діяльності колективних організацій [7, с. 149]. Адаптивна оптимізація, таким чином, передбачає, що особливі функціонали здібностей не використовували для виконання функцій, вказаних їм у межах більш дифузних структур. При цьому реалізується більш узагальнений погляд на всі наявні можливості, незалежно від їх безпосередніх джерел. Підвищення адаптивної здатності системи ФКІС пов'язане зі збільшенням автономності нових спортивних спільнот та організацій, отриманням можливості вирішення управлінських питань на місцевих і регіональних рівнях.

Останній компонент процесу змін пов'язує його з культурною системою суспільства. На думку Т. Парсонса, всяка ціннісна система характеризується підтримкою ціннісного зразка, що, виступаючи інституціоналізованим, зумовлює й перевагу певного виду соціальної системи – «за допомогою того, що ми назвали специфікацією, така загальна оцінка переваги “формулюється” стосовно різних диференційованих підсистем і сегментованих елементів» [7, с. 167–168]. Отже, можна наголошувати на тому, що цінності, які є характерними для соціальної групи або сукупності соціальних зразків, не тотожні узагальненому нормативному зразку, а є його пристосованим, спеціалізованим «конкретним додатком». Включення й генералізація цінностей сфери ФКІС містить закріплення на нормативному рівні суспільства нових спільнот і організацій системи ФКІС та спорту, що легітимізує їхню діяльність у суспільстві й входження до однієї з підсистем на макрорівні: загальноорозвивальної, оздоровчої, виробничої, військово-прикладної та змагальної (спортивної).

У рамках дослідження особливостей соціального управління фізичною культурою і спортом пояснювальною концепцією соціальної взаємодії суб'єктів управління сферою ФКІС виступає теорія символічного інтеракціонізму в соціології (Дж. Хоманс, Дж. Мід, І. Гофман).

«Одним із засновників теорії соціальної взаємодії вважають американського соціолога Дж. Хоманса, який сутність соціальної взаємодії вбачає в прагненні людей до одержання винагороди, вигоди та взаємного об-

міну ними» [12, с. 144–145]. Зокрема, «теорія Дж. Хоманса із самого початку зосереджується на міжособистісній, безпосередній взаємодії між індивідами і визнає значущість психологічних мотивів у взаєминах. Усі ситуації взаємодії можна назвати відносинами обміну. Соціальна поведінка – це обмін діяльністю, відчутною або невідчутною, більш менш винагороджуваною або зв'язаною з витратами між, принаймні, двома особами. Причому автор виділяє субінституційну й елементарну соціальну поведінку. Субінституційна поведінка – реальна поведінка в інституційних структурах, елементарна соціальна поведінка – це дійсна поведінка людей у прямому контакті один з одним, де кожен прямо і безпосередньо винагороджує або карає іншого» [14, с. 47–69].

Дж. Хоманс досліджує соціальну взаємодію в термінах обміну діями між «діячем» і «іншим», передбачаючи, що в подібній взаємодії кожна із сторін прагнучиме отримувати максимум вигоди й мінімізувати свої витрати. До найважливіших з очікуваних винагород він зараховує, зокрема, соціальне схвалення. Взаємна винагорода, що виникає під час обміну діями, стає такою, що повторюється й поступово переростає у відносини між людьми, що базуються на взаємних очікуваннях.

Варто зауважити, що, згідно з Дж. Хомансом, суспільство в цілому формується та структурується на основі тих самих процесів обміну, які викликають формування соціальних груп; суб'єкт, що діє, – це людина, що раціонально прораховує вигоду, а також Дж. Хоманс близький до позиції соціального реалізму: відстоюючи свою стратегію розуміння соціально-культурних явищ, він швидше зводить загальні соціальні закони до загальних психологічних, вважаючи за краще аналізувати явища на мікрорівні, тобто в міжособистих відносинах і в малих групах [8, с. 322–323].

Отже, соціальну взаємодію в системі ФКІС у теорії обміну можна розглядати як соціальну взаємодію соціальних суб'єктів сфери ФКІС (особи – спортсмени, тренери, вболівальники, прихильники здорового способу життя тощо й соціальні групи – фізкультурно-рольові та професійно-рольові), яка заснована на раціональному мотиві отримання вигоди в соціальному аспекті. У сфері ФКІС такий обмін передбачає «винагороду» від взаємодії суб'єктів соціального партнерства: для особи – можливість задоволення потреб у фізичному й духовному розвитку та вдосконаленні; для соціальних груп – інтеграцію їх членів на основі ціннісної легітимізації, як наслідок, створення інституціональної структури. Таким чином, основним механізмом соціальної взаємодії суб'єктів ФКІС у соціальному управлінні в теорії Дж. Хоманса є обмін соціальними винагородами й втратами.

«Для аналізу соціальної взаємодії в системі ФКІС також важливою є теорія Дж. Міда. Соціальна поведінка базується на комунікації в контексті реакцій на дії та наміри осіб, він розподілив дії на значущі й незначущі. Для усвідомленість мотивів діяльності особа має поставати на місце іншої

людини. Безперервна діалоговість визначає поняття, дії, предметність, змістовність» [5, с. 224–227].

Послідовники цього підходу стверджують: будь-які дії людей є проявами соціальної поведінки, заснованої на комунікації; комунікація ж стає можливою завдяки тому, що люди надають однакових значень певному символу. Соціальною ж поведінкою індивіда є тому, що він своїм діям і діям людей, що оточують його, надає тих самих значень, що й інші учасники взаємодії. Індивід уміє орієнтувати свої дії на певне їх тлумачення партнерами по взаємодії, оскільки в міру накопичення досвіду взаємодії з різними людьми в різних ситуаціях у свідомості індивіда формується особлива установка мислення, названа Дж. Мідом «узагальнений інший». Узагальнений інший – це частина власного індивіда «Я», але одночасно абстрактний образ партнера по взаємодії, роль якої індивід внутрішньо приймає, коли інтерпретує чужі вчинки і здійснює власні [5, с. 224–227].

Аби підкреслити ситуаційний, процесуальний характер дій і їх інтерпретації, учень Дж. Міда Г. Блумер сформулював у книзі «Символічний інтеракціонізм» три постулати, на основі яких будуються опис і пояснення соціальних явищ як процесів інтеракції, власне резюмував основні принципи цього підходу: 1) люди діють щодо тих або інших об'єктів на основі тих значень, яких вони цим об'єктам надають; 2) ці значення об'єктів для індивіда виникають із соціальної взаємодії, в якій він бере участь; 3) будь-яка соціальна дія виникає з пристосування одна до одної індивідуальних ліній поведінки, тобто значення використовуються й видозмінюються індивідом у процесі інтерпретації об'єктів, з якими він має справу [8, с. 259].

Отже, «у символічному інтеракціонізмі взаємодія – джерело виникнення свідомості, особистості (соціального Я) і суспільства, процес, завдяки якому відбувається соціалізація індивіда (інтерналізація «об'єктів»); саме суспільство розуміється як процес, як множинність систем взаємодії. На думку Дж. Міда, у соціальній взаємодії важливу роль відіграє не та чи інша дія, а її інтерпретація. Символічна опосередкована взаємодія характеризується тим, що породжує приблизно однакові реакції при спілкуванні з будь-яким індивідом; дозволяє ставити себе на місце іншого (ідентифікація), бачити себе очима іншої людини (рефлексія)» [8, с. 224]. При цьому значущі символи можуть виконувати свою функцію координації лише в тому випадку, якщо вони є надбаннями групи. Людина стає членом суспільства в міру того, як вона засвоює зразки й норми групової дії.

Незважаючи на біхевіористську спрямованість теорії символічного інтеракціонізму, взаємодію суб'єктів системи ФКІС можна розглядати як формування єдиного символічного і значеннєвого простору відносин, що створює основу соціальної практики партнерських відносин в УПФІС на базі групових і організаційних цінностей та норм, які однаково інтерпретуються всіма суб'єктами взаємодії. Таким чином, основним механізмом соціальної взаємодії суб'єктів ФКІС є інтерпретація символів і значень

щодо ставлення до задоволення фізкультурних потреб особи й суспільства, прогнозування можливостей взаємовпливу і визначення ситуації взаємодії. Цю здатність суб'єкта взаємодії підкреслили в своїй концепції визначення ситуації У. Томас і Д. Томас: «Якщо люди визначають ситуації як реальні, то вони реальні за своїми наслідками» [11, с. 26].

Залежність процесу взаємодії від інтерпретації значень вчинків призводить до того, що дії індивідів набувають характеру управління враженнями інших людей. Цей аспект соціальної взаємодії виокремив І. Гофман у книзі «Презентація себе в повсякденному житті», визначивши свою версію символічного інтеракціонізму як драматургічний аналіз або теорію управління враженнями, що увібрали в себе основні положення символічного інтеракціонізму:

– соціальна поведінка людей, що вирішує чергові проблеми в чергових ситуаціях, визначаючи й перевизначаючи їх, створює соціальні правила, соціальне життя в цілому;

– усі явища, якими займається соціолог, повинні пояснюватися в координатах соціальної взаємодії, де соціальна взаємодія – не засіб, що впливає ззовні на людину, а сам процес соціального життя, що зумовлює будь-яке соціальне явище;

– переважна частина людських взаємодій має символічний характер у тому сенсі, що більшість реакцій індивідів на інших опосередкована фазою інтерпретації, на якій предмету дії приписуються певні значення [1].

Абстрагуючись від цілісних особистих характеристик індивіда, І. Гофман розглядає його лише як носія найрізноманітніших ролей, заданих ззовні, не пов'язаних ні між собою, ні з особливостями особи, ні зі змістом здійснюваної нею діяльності, ні з об'єктивними соціально-історичними умовами. При цьому І. Гофман виходить з того, що людина в процесі соціальної взаємодії здатна не лише дивитися на себе очима партнера, а й коректувати власну поведінку відповідно до очікувань іншого з тим, аби скласти про себе найбільш сприятливе враження й отримати найбільшу користь від цієї взаємодії. Таким чином, драматургічний підхід І. Гофмана – це вивчення соціальних мікроутворень, у яких здійснюється певного роду діяльність з погляду управління враженнями, що склалися, і визначення ситуації. Та оскільки людина, як правило, є учасником безлічі соціальних груп, вона має стільки ж різних соціальних Я, скільки існує груп, що складаються з осіб, чию думку вона цінує.

Серед основних положень підходу І. Гофмана в контексті дослідження соціального управління у сфері ФКІС виокремлюємо такі: 1) суб'єкти взаємодії мають проявляти ситуаційну відповідність або «практичне знання того, як поводитися в соціальних ситуаціях» [8, с. 271]; 2) люди мають продемонструвати відповідний рівень залученості в конкретну соціальну ситуацію; 3) суб'єкти взаємодії мають бути доступні один для одного, інакше соціальна інтеракція повністю руйнуватиметься. Значущою концеп-

цією І. Гофмана, яка пов'язана з визначенням ситуації як складової механізму соціальної взаємодії у сфері ФКІС, є аналіз фреймів. Дослідник проаналізував ситуації повсякденного життя, прагнучи виявити структури, які невидимо ними управляють. Це «схеми інтерпретації» або фрейми, які дозволяють індивідам сприймати, пізнавати й позначати події в їх життєвому просторі й у світі в цілому. Надаючи подіям значення, фрейми організують досвід і керують дією, індивідуальною або колективною [8, с. 272]. Тобто фрейми – це принципи організації, які визначають наш повсякденний досвід, правила або закони, що визначають взаємодію.

Аналіз низки теорій соціальної взаємодії свідчить про те, що соціальна взаємодія є одним із головних понять соціологічної теорії, оскільки всі соціальні явища виникають у результаті соціальної взаємодії. Сутність соціальної взаємодії полягає в тому, що лише у взаємодії з іншими людьми людина може задовольнити більшість своїх потреб, інтересів, цінностей. Отже, існують певні ознаки соціальної взаємодії: усвідомленість, раціональність, взаємна орієнтованість акторів та передбачуваність взаємних очікувань між акторами. Для виправдання очікувань індивіда важливим є визначення ситуації взаємодії, яку створює певне оточення. Отже, правильне тлумачення ситуації відіграє не останню роль у взаємодії. Ще одним фактором її появи є виникнення мотивації – сукупності факторів, механізмів і процесів, які спонукають до досягнення необхідних для індивіда (групи) цілей.

Висновки. Таким чином, у системі ФКІС соціальна взаємодія її суб'єктів здійснюється на всіх рівнях її структури: на макрорівні – як взаємодія між особами для задоволення потреб у фізичному й духовному розвитку через ставлення до фізичних вправ та об'єднання в соціальні групи на основі цінностей, інтересів і статусно-рольових позицій; на мезорівні – як взаємодія соціальних груп з метою їх легітимізації та інституціоналізації через утворення організацій і установ ФКІС; на макрорівні – розширення взаємозв'язків зовнішньої та внутрішньої структури.

Список використаної літератури

1. Гофман І. Презентація себе іншим в повсякденному житті. Київ: Канон-Прес-Ц, 2000. 685 с.
2. Козырев Г. И. Социальное действие, взаимодействие, поведение и социальный контроль. *Социологические исследования*. 2005. № 8. С. 124–129.
3. Лукашевич М. П., Туленков М. В., Яковенко Ю.І. Соціологія. Основи загальної, спеціальних та галузевих теорій: підручник. Київ: Каравела, 2008. 544 с.
4. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. Москва: АСТ, 2006. 873 с.
5. Мид Дж. Г. Интернализированные другие и самость. Американская социологическая мысль: Тексты / под ред. В. И. Добренкова. Москва: Изд-во МГУ, 1994. С. 224–227.
6. Новейший философский словарь / сост. А. А. Грицанов. Москва: Изд. В. М. Скакун, 1998. 896 с.

7. Парсонс Т. Структура социального действия. Москва: Академический Проект, 2000. 880 с.
8. Ритцер Дж. Современные социологические теории. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 688 с.
9. Российская социологическая энциклопедия / под общ. ред. Г. В. Осипова. Москва: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. 672 с.
10. Социологический словарь / сост.: А. Н. Елсуков, К. В. Шульга; науч. ред. Г. Н. Соколова, И. Я. Писаренко; редкол.: Г. П. Давидюк (отв. ред.) и др. 2-е изд., перераб. и доп. Минск: Университетское, 1991. 528 с.
11. Томас У. Определение ситуации. Человек и общество. Хрестоматия / под ред. С. А. Манкеева. Киев: Ин-т социологии НАН Украины, 1999. С. 24–28.
12. Тощенко Ж. Т. Возможна ли парадигма социологического знания? *Социологические исследования*. 1991. № 7. С. 17–25.
13. Управление организацией: энциклопед. слов. Москва: ИНФРА, 2001. 822 с.
14. Хоманс Дж. Соціальна поведінка: її елементарні форми. *Соціальні і гуманітарні науки*. Серія 11. «Соціологія». 2001. № 2. С. 47–69.
15. Щепаньский Я. Элементарные понятия социологии / пер. с польск. В. Ф. Чесноковой; ред. и вступ. ст. Р. В. Рывкиной. Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1967. 247 с.
16. Parsons T., Shils E. Towards a general theory of action. Cambridge: Harvard University Press, 1951. 530 p.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2018.

Власова Н. Ф. Пространственные социальные взаимодействия в поле социального управления физической культурой и спортом

В статье рассматриваются пространственные взаимодействия в поле социального управления физической культурой и спортом. Анализ ряда теорий социального взаимодействия свидетельствует о том, что социальное взаимодействие является одним из главных понятий социологической теории. Сущность социального взаимодействия заключается в том, что только во взаимодействии с другими людьми человек может удовлетворить большинство своих потребностей, интересов, ценностей. Итак, существуют определенные признаки социального взаимодействия: осознанность, рациональность, взаимная ориентация актеров и предсказуемость взаимных ожиданий между актерами. Для оправдания ожиданий индивида важным является определение ситуации взаимодействия, которую создает определенное окружение. Итак, правильное толкование ситуации играет не последнюю роль во взаимодействии. Еще одним фактором ее появления является возникновение мотивации – совокупности факторов, механизмов и процессов, которые побуждают к достижению необходимых для индивида (группы) целей.

Ключевые слова: *социальное пространство, физическая культура и спорт, социальная система, социальные связи, культурная система общества, социальное управление физической культурой и спортом.*

Vlasova N. Spatial Social Interactions in the Field of Social Management of Physical Culture and Sports

The article deals with spatial interactions in the field of social management of physical culture and sports. The analysis of a number of theories of social interaction shows that social interaction is one of the main concepts of sociological theory, since all social phenomena arise as a result of social interaction. The essence of social interaction is that only in interaction with other people can a person satisfy most of his needs, interests, values. Therefore, there are certain signs of social interaction: awareness, rationality, mutual orientation

of actors, and predictability of mutual expectations between actors. In order to meet the expectations of the individual, it is important to define the interaction situation created by a particular environment. Therefore, the correct interpretation of the situation plays a crucial role in the interaction. Another factor in its emergence is the emergence of motivation – a set of factors, mechanisms and processes that encourage the achievement of the goals necessary for the individual (group). Physical education and sports are proposed to be considered at the following levels: 1) as an interaction of individuals on the basis of various motives for their physical and spiritual perfection; 2) as a group interaction on the basis of similar needs and interests of physical and spiritual development, achievement of the necessary personal and group result of such development and improvement; 3) as a hierarchy of social positions (statuses) and social functions (roles) that occupy and perform individuals in the totality of organizations and institutions created by them to provide for the complex needs of their physical and spiritual reproduction; 4) as a set of norms and values that determine the overall structure, functionality and content of the bonds of individuals and social groups in this system, their interaction

Key words: *social space, physical culture and sport, social system, social relations, cultural system of society, social management of physical culture and sports.*

УДК 316.44

Д. А. МАТЮХІН

ПРОЦЕС СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ СТИЛЮ ЖИТТЯ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК МОЛОДІ

Інтегроване поняття молоді як соціокультурної групи включає такі ознаки і характеристики: 1) вікові межі (від 14 до 35 років); 2) соціально-психологічні особливості (надбання особистісної ідентичності через засвоєння різних соціальних ролей, встановлення нових соціальних відносин, посилення впливу нових референтних груп, розвиток рефлексії та інтроспекції, отримання емоційної незалежності); 3) специфіка соціального статусу, рольових функцій і соціокультурної поведінки; 4) специфіка самовизначення, самоорганізації, самоідентифікації молоді як специфічної групи; 5) професійне самовизначення й самореалізація (вибір професії, навчання та початок професійної діяльності); 6) специфіка процесу соціалізації, в якому поєднується соціальна адаптація й індивідуалізація. Виходячи з теоретичного аналізу особливостей молоді як соціокультурної групи, можна зазначити, що провідною умовою формування життєвого стилю в молодому віці є процес соціалізації, який на цьому віковому етапі являє собою процес активної соціальної взаємодії та формування власної Я-концепції.

Ключові слова: соціальна взаємодія, соціалізація, молодь, соціалізаційні технології, рефлексія, самоатребуція.

Молодь як найбільш чутлива до стану екзистенційної невизначеності виступає тією соціальною групою, яка буде носієм соціокультурного й духовного потенціалу українського суспільства. У цьому сенсі для молоді характерні такі процеси: психофізіологічне дозрівання, входження в соціум, професійне навчання й професійне становлення, освоєння соціальних норм, ролей, позицій, набуття ціннісних орієнтацій і соціальних установок при активному розвитку самосвідомості, творчій самореалізації, постійному особистому виборі власного індивідуального життєвого шляху.

З погляду сучасного соціального пізнання важливим видається розгляд змісту основних підходів до визначення поняття «молодь». Дослідженням молоді як соціальної групи, її особливостям в соціальній структурі суспільства присвятили свої праці І. Андрєєва, К. Барбакова, О. Барбакова, В. Гаврилюк, А. Гавріна, І. Ільїнський, І. Кон, Т. Кононова, М. Костко, В. Лісовський, Л. Сокупянська, Ж. Тощенко та ін. Окремо доцільно зауважити, що низка європейських і російських дослідників (С. Бразевич, І. Василевич, К. Господінов, І. Ільїнський, Ф. Малер, В. Мілянський, В. Павловський, Л. Розенмайер) говорять про окрему науку про молодь – ювенологію, підкреслюючи специфіку молоді та її диференціацію за соціальними ознаками. У науковому розумінні ювенологія – це міждисциплінарна наука, пов'язана з вивченням молоді як соціально-

демографічної групи, що поєднує філософський, соціологічний, психологічний, політологічний, культурологічний, фізіологічний й інші підходи. Серед праць зарубіжних дослідників теоретичний та практичний інтерес у дослідженні проблем молоді мають праці Е. Дюркгейма, Е. Еріксона, К. Мангейма, А. Маслоу, Ж. Менделя, М. Мід, Т. Парсонса, М. Пейна, П. Сорокіна, Н. Смелзера, В. Тернера, М. Тітлейя та ін.

Однак єдиної думки щодо визначення цього поняття на сьогодні немає, тому що за головну ознаку беруть різні аспекти формування особистості й діяльності молоді людини в різних сферах суспільного та особистого життя.

Мета статті – розкрити процес соціалізації як умову формування стилю життя та соціальних практик молоді.

Одне з перших визначень поняття «молодь» у вітчизняній соціології було надано В. Лісовським: «Молодь – покоління людей, що проходять стадію соціалізації, засвоюють, а в більш зрілому віці вже засвоїли, освітні, професійні, культурні й інші соціальні функції; залежно від конкретних історичних умов вікові критерії молоді можуть коливатись від 16 до 30 років» [11, с. 48]. Термінологічно точніше визначення було дано І. Коном: «Молодь – соціально-демографічна група, що виділяється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального становища і зумовлених тим і іншим соціально-психологічних властивостей. Молодість, як визначена фаза, етап життєвого циклу біологічно універсальна, але її конкретні вікові межі, пов'язаний з нею соціальний статус і соціально-психологічні особливості мають соціально-історичну природу і залежать від суспільного устрою, культури і притаманних даному суспільству особливостей соціалізації» [10, с. 85].

С. Оленич тлумачить молодь у цілому як окрему соціально-демографічну групу, яка вирізняється за сукупністю вікових характеристик, особливостей соціального становища та зумовлених соціально-психологічних якостей, що визначаються суспільним устроєм, культурою, закономірностями соціалізації, вихованням в умовах певного суспільства [15, с. 77]. В. Чупров розуміє молодь як «соціально-демографічну групу, виділену на основі зумовлених віком особливостей соціального стану молодих людей, їх місця і функцій у соціальній структурі суспільства, специфічних інтересів і цінностей» [22, с. 7–8]. Це визначення більш пов'язане з такою ознакою, як відмінності в способі життя, ціннісних орієнтаціях, коли молодь набуває духовних, трудових, морально-ціннісних основ не тільки свого соціального майбутнього, а й суспільства в цілому, що відображається в специфіки життєвого стилю молоді як соціальної практики.

О. Каретна проаналізувала різні підходи до визначення поняття «молодь». Так, дослідниця зазначає: «...у соціально-психологічному підході

молодь – це певний вік зі своїми біологічними особливостями і психологічними стосунками, і тому вона має всі особливості вікового класу. Згідно з конфліктологічним підходом молодь – це важкий, повний стресів і надзвичайно важливий період життя. У рольовому підході молодь – це особлива поведінкова фаза в житті, коли вони більше не грають (дитячих) ролей і водночас не є повноправними носіями ролей дорослого. У рамках субкультурного підходу молодь – це група зі своїм специфічним способом життя, стилем поведінки, культурними нормами і цінностями. У соціалізаційному підході молодь – це період соціального зростання, первинної соціалізації, головна мета молоді – самовизначення, персоналізація. У суб'єктивному підході молодь – спрямованість у майбутнє, оптимізм, життєлюбність, жадання діяльності, відчуття себе (енергійним) молодим незалежно від реального віку. У межах процесуального підходу молодь – це той, хто не досконалий, не інтегрований, перебуває в стані становлення, формування» [9, с. 289].

На сьогодні в науковій дослідницькій практиці важливим питанням є визначення вікових меж цієї соціально-демографічної групи. В Соціологічній енциклопедії підкреслено, що «молодість – процес, у рамках якого вік соціально конструюється, інституціоналізується й контролюється історичними та культурними особливостями. Відповідно хронологічні границі молодості залежать від суспільно-історичного розвитку, культури, способів і форм соціалізації, характерних для цього суспільства. У різні історичні епохи вікові межі молодості істотно відрізнялися. Розрізняються вони в традиційних і постіндустріальних суспільствах, у зв'язку з процесом акселерації. У соціології найчастіше нижня вікова межа визначається між 14–16, а верхня – між 25–29 роками» [20, с. 674].

Існує також нормативно-юридичний критерій визначення віку молоді як соціальної групи суспільства. Згідно із сучасним українським законодавством, до молоді належать особи у віці з 14 до 35 років [6]. Основні характеристики цього життєвого періоду: нестабільність соціального й економічного становища, матеріальна залежність від родини або системи соціального забезпечення. Тобто цей віковий період закінчується з набуттям соціальної зрілості, де як критеріїв виступають завершення процесу освіти й здобуття професії, початок самостійного трудового життя, матеріальна незалежність від батьків, вступ у шлюб і народження першої дитини, одержання політичних і громадянських прав.

Однак, варто відзначити, що молодь також можна поділити на декілька груп, що відповідають ступеню досягнення соціальної зрілості. Так, Б. Бондарець виділяє три основні групи [3, с. 33]:

1) підліткова група (молодь до 19 років) – в основному учні середніх шкіл, професійних училищ, середніх спеціальних закладів і перших курсів

ЗВО. Економічна залежність від старшого покоління передбачає лояльне ставлення до ціннісних орієнтацій і норм поведінки оточення, але незакінченість процесу формування світогляду й інформаційна відкритість, скоріше навіть незахищеність свідомості призводять до формування ціннісних орієнтацій, що включають взаємовиключні цінності, що потім може проявлятися в запереченні будь-яких соціальних правил і норм, у нігілізмі;

2) молодь у віці 20–25 років – переважно студенти й молоді люди, які завершують або завершили професійну підготовку. Процес засвоєння соціальних норм, традицій суспільства в цьому віці вже проходить свою активну фазу, але формування ціннісних орієнтацій триває у зв'язку з активізацією практичної діяльності молодих людей;

3) молодь у віці 26–35 років – молоді люди, які вже зробили професійний вибір, мають певну кваліфікацію та деякий професійний досвід і, як правило, вже мають власну родину.

Практична діяльність індивіда змушує переглядати сформовані ціннісні орієнтації. Отже, для автора критеріями виділення цих вікових груп молоді виступили: а) провідна діяльність (навчання, професійна діяльність); б) інститут соціалізації; в) сформованість ціннісної сфери особистості; г) матеріальна незалежність і емоційна автономія.

Х. Ремшидт розглядає період дорослішання від 12–14 до 20–24 років. При цьому в цьому періоді виділяють дві фази: фази втрати дитячого статусу й фази реорганізації, в рамках якої індивід повністю відкидає статус дитини і прагне до досягнення статусу дорослого [16].

Отже, інтегроване поняття молоді як соціокультурної групи включає такі ознаки і характеристики: 1) вікові межі (від 14 до 35 років); 2) соціально-психологічні особливості (надбання особистісної ідентичності через засвоєння різних соціальних ролей, встановлення нових соціальних відношень, посилення впливу нових референтних груп, розвиток рефлексії та інтроспекції, отримання емоційної незалежності); 3) специфіка соціального статусу, рольових функцій і соціокультурної поведінки; 4) специфіка самовизначення, самоорганізації, самоідентифікації молоді як специфічної групи; 5) професійне самовизначення і самореалізація (вибір професії, навчання і початок професійної діяльності); 6) специфіка процесу соціалізації, в якому поєднується соціальна адаптація та індивідуалізація.

Виходячи з теоретичного аналізу особливостей молоді як соціокультурної групи, можна зазначити, що провідною умовою формування життєвого стилю в молодому віці є процес соціалізації, який на цьому віковому етапі являє собою процес активної соціальної взаємодії та формування власної Я-концепції. Для подальшого аналізу структурних складових стилю життя сучасної молоді розглянемо поняття «соціалізація» і виокремимо

механізми соціалізації, що впливають на формування життєвого стилю як соціальної практики.

Значний внесок у розвиток теорії соціалізації зробили такі науковці: Л. Виготський, Б. Вульффов, Е. Еріксон, М. Йорданський, І. Кон, Ж. Піаже, С. Розум. Проблеми соціалізації молоді висвітлено в працях А. Бандури, Ф. Гіддінса, Е. Дюркгейма, Г. Зіммеля, Ч. Кулі, Г. Леббона, Дж. Міда, Р. Парка, Т. Парсонса, Г. Тарда, Т. Шибутані та ін. Зараз в Україні соціалізацію досліджують Г. Авер'янова, Н. Дембицька, М. Лукашевич, Н. Лавріненко, М. Москаленко та ін.

Автором терміна «соціалізація» щодо людини є американський соціолог Ф. Гіддінгс, який у 1887 р. в книзі «Теорія соціалізації» вжив його в значенні, близькому до сучасного, – «розвиток соціальної природи або характеру індивіда, підготовка людського матеріалу до соціального життя» [14, с. 13].

Аналізуючи численні концепції соціалізації, О. Мудрик виділяє два основні підходи до розуміння сутності соціалізації. Так, у першому підході підкреслюється пасивна позиція людини в процесі соціалізації, а сама соціалізація інтерпретується як процес адаптації індивіда до суспільства, яке формує кожного свого члена відповідно до його культури й ціннісно-нормативної системи. Цей підхід має назву суб'єкт-об'єктний, оскільки суспільство – суб'єкт впливу, а людина – його об'єкт. Ґрунтуючись на суб'єкт-суб'єктному підході, соціалізацію можна трактувати як розвиток і самозміну людини в процесі засвоєння та відтворення культури, що відбувається у взаємодії людини зі стихійними й цілеспрямовано створюваними умовами життя на всіх її вікових етапах [14, с. 17–18].

С. Харченко подає декілька визначень цього поняття. Так, під соціалізацією розуміють розвиток і самореалізацію людини протягом усього життя в процесі засвоєння й відтворення культури суспільства; процес становлення особистості, навчання та засвоєння індивідом цінностей, норм, установок, зразків поведінки, притаманних суспільству, соціальній спільноті, групі; процес і результат засвоєння та активного відтворення індивідом соціального досвіду у спілкуванні та діяльності [21, с. 11]. Кожне з визначень за своїм змістом передбачає взаємодію особистості й суспільства з метою розвитку особистості.

Розглянемо коротко основні з них. Згідно з теорією З. Фрейда, соціалізація полягає а приборканні вроджених інстинктів, виявлення яких суперечить цивілізованому способу життя, шляхом інтеріоризації соціальних регламентів [23, с. 524–547]. Сучасне розуміння соціалізації як перетворення просто людини на особистість у результаті засвоєння нею норм співжиття людей і тим самим інтеграції в соціальні інституції суспільства дав Т. Парсонс. Як доповнення до його концепції можна розглядати ідею

«соціального навчання», висловлену деякими представниками біхевіоризму (Дж. Доллардом, Б. Скіннером). Модель «міжособистісного спілкування», згідно з якою індивід, дивлячись на себе очима інших і засвоюючи в результаті багатьох інтеракцій правила співжиття (Ч. Кулі, Дж. Мід), розглядають як один із засобів соціалізації [18, с. 101–103]. Когнітивна модель соціалізації (Л. Кольберг, Ж. Піаже) зводиться до розвитку свідомості та самосвідомості дитини у процесі оволодіння образним і абстрактним мисленням. Соціалізація полягає у створенні у свідомості зразків когнітивних схем, які індивід адаптує до нового досвіду за допомогою рівноваги [18, с. 105–107].

Під соціалізацією Е. Кузьмін розуміє «входження особистості в групу на основі таких механізмів, як наслідування, навіювання, конформізм, свідоме дотримання зразків, вплив масових засобів комунікації» [21, с. 12–13]. За О. Мудриком, соціалізація – розвиток і самореалізація людини впродовж усього життя в процесі засвоєння й відтворення культури суспільства [21, с. 12–13]. Г. Андреева вважає, що соціалізація є двобічним процесом, який містить, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків; з іншого – процес активного відтворення індивідом систем соціальних зв'язків за рахунок його активної діяльності, активного включення в соціальне середовище [1, с. 257].

Вітчизняний дослідник О. Безпалько пропонує таке формулювання дефініції соціалізації: процес входження людини в суспільство разом із її соціальними зв'язками та інтеграцією в різні типи соціальних спільнот, унаслідок чого відбувається становлення соціального індивіда [7, с. 79].

В адаптивно-розвивальній концепції М. Лукашевича поєднані поняття соціалізації та соціальної адаптації. Автор визначає соціалізацію особистості як «процес становлення особистості як суспільної істоти, під час якого налагоджуються різноманітні зв'язки особистості з суспільством, засвоюються орієнтації, цінності, норми, відбувається розвиток особистісних властивостей, формуються активність та цілісність особистості, набувається соціальний досвід, що нагромаджений людством за весь період розвитку» [12, с. 113].

Отже, сутність соціалізації полягає в поєднанні пристосування й відокремлення людини в умовах конкретного суспільства. Як відзначає М. Грінченко, соціальна адаптація передбачає узгодження вимог і очікувань соціального середовища щодо людини з її установками й соціальною поведінкою; узгодження самооцінок і домагань людини з її можливостями та реаліями соціального середовища. Відокремлення є процесом автономізації людини в суспільстві. Результат цього процесу виявляється у потребі людини мати власні погляди (ціннісна автономія), потребі мати власні

прихильності (емоційна автономія), потребі самостійно вирішувати особисті питання, здатність протистояти життєвим ситуаціям, які заважають її саморозвитку, самовизначенню, самореалізації та самоствердженню (поведінкова автономія). Ефективна соціалізація передбачає певний баланс адаптації та відокремлення [4].

В цілому, розглянуті дефініції соціалізації дозволяють розглядати цей процес як: 1) саморозвиток особистості; 2) засвоєння цінностей, норм і схем поведінки; 3) адаптацію індивіда до соціального середовища; 4) формування особистості за заданим ідеальним типом. Отже, соціалізація являє собою, з одного боку, засвоєння соціальних зразків поведінки, ролей, певних соціальних позицій, соціального статусу, традицій, норм і цінностей, з іншого – це процес формування власного соціокультурного досвіду й соціопсихологічної ідентичності. У процесі соціалізації від соціуму до індивіда здійснюється трансляція для засвоєння цінностей, норм і установок, а також цілеспрямований або стихійний вплив і соціальний контроль. Разом з тим на індивідуальному рівні здійснюється прийняття соціокультурного досвіду, завдяки чому формуються особистісні структури. Отже, соціалізацію можна розглядати як системотвірний процес поряд зі стратифікацією. Процес соціалізації багато в чому зумовлений способом функціонування інститутів соціалізації і їх потребою в ефективному передаванні соціального досвіду [24]. При цьому індивід не просто засвоює соціальний досвід, але й перетворює його, тобто для успішної соціалізації необхідні три складові: очікування, зміна поведінки і бажання відповідати очікуванням. І. Солоднікова пропонує об'єднати фактори успішної соціалізації в два блокиа [19, с. 63–75]: 1) соціальні фактори, які відображають соціально-культурний аспект (набір статусів і ролей, сукупність соціальних інститутів, в рамках яких індивід може сформувати свої соціальні якості); 2) індивідуально-особистісні фактори, які визначаються етапом життєвого індивіда.

Таким чином, процес соціалізації виступає умовою формування стилю життя індивіда, сутністю якого є включення в соціальні відносини та соціальну взаємодію (формування соціальної ідентичності, засвоєння цінностей і норм), що пов'язано із соціальною адаптацією, а також індивідуалізація соціально-психологічних установок і поведінкових паттернів.

Серед основних механізмів соціалізації особистості А. Мудрик виділяє такі [25]:

– традиційний (стихійна соціалізація) механізм, тобто засвоєння людиною норм, еталонів поведінки, поглядів, стереотипів, які характерні для її родини і найближчого оточення. Це засвоєння відбувається, як правило, на неусвідомленому рівні за допомогою фіксації, некритичного сприйняття панівних стереотипів;

– інституційний механізм, який функціонує в процесі взаємодії людини з інститутами суспільства і різними організаціями, спеціально створеними для її соціалізації;

– стилізований механізм, що діє в рамках певної субкультури – комплексу морально-психологічних рис і поведінкових проявів, типових для людей певного віку або певного професійного чи культурного прошарку, який у цілому створює стиль життя й мислення тієї чи іншої вікової, професійної або соціальної групи;

– міжособистісний механізм, що функціонує в процесі взаємодії людини із суб'єктивно значущими для неї особами. В його основі лежить психологічний механізм міжособистісного перенесення завдяки емпатії, ідентифікації, рефлексії й екзистенційного натиску.

Суттєвим механізмом соціалізації особистості є механізм ідентифікації. Так, А. Бандура вважає, що ідентифікація належить до процесу копіювання думок, почуттів або дій іншої людини, яка є моделлю [2]. М. Герберт розглядає ідентифікацію як процес, за допомогою якого один суб'єкт уподібнюється до іншого, переймаючи цінності, погляди, установки і життєвий досвід, а також специфічні форми його поведінки [5]. В рамках символічного інтеракціонізму основи дослідження ідентифікації як механізму соціалізації були закладені в працях Ч. Кулі і Дж. Міда. Дж. Мід розглядав ідентифікацію як результат соціальної взаємодії. Як інструмент ідентифікації індивіда з групою він вводить поняття «узагальнений інший» [13, с. 224–227].

Структура ідентифікації включає поведінковий, когнітивний і емоційний компоненти. Головними функціями ідентифікації як механізму розвитку особистості і Я-концепції є: 1) формування самосвідомості; 2) формування соціально значущих особистісних якостей; 3) інтеріоризація норм, стереотипів, ролей, ціннісних орієнтацій, смислових установок, мотивів і через них регуляція поведінки. Таким чином, ідентифікація з погляду авторів різних концепцій особистості виступає як механізм освоєння соціального досвіду.

Механізми соціалізації пов'язані із рефлексією. В рамках нашого дослідження досить продуктивною є позиція І. Семенова [17, с. 203–217] і С. Степанова, на думку яких, рефлексія здійснюється в чотирьох основних аспектах: комунікативному, кооперативному, особистісному та інтелектуальному. Перші два аспекти характерні для колективних форм діяльності й опосередкованих процесів спілкування та соціальної взаємодії, інші два – індивідуальних форм мислення і свідомості.

Висновки. Аналіз теоретичних поглядів на сутність соціалізаційних механізмів молоді надав змогу виділити зовнішні й внутрішні механізми процесу соціалізації молоді. Зовнішніми механізмами процесу соціалізації

молоді є: 1) засвоєння соціального досвіду, соціальних ролей, установок і цінностей; 2) соціальна взаємодія й міжособистісне спілкування; 3) вплив референтної групи або соціальної ситуації. Внутрішніми механізмами є такі: 1) ідентифікація як процес ототожнення зі значущим іншим і формування особистісної та соціальної ідентичності; 2) самоатрибуція – приписання собі певних соціальних якостей; 3) рефлексія – критичне осмислення індивідом своїх соціально-психологічних якостей і патернів поведінки в проблемно-конфліктних ситуаціях соціальної взаємодії; 4) соціальне порівняння; 5) інтеріоризація як засвоєння оцінок інших людей соціальних і психологічних якостей особистості в процесі соціальної взаємодії.

Список використаної літератури

1. Андреева Г. М. Социальная психология. Москва: Аспект-пресс, 1996. 376 с.
2. Бандура А. Теория социального научения. Санкт-Петербург: Евразия, 2000. 320 с.
3. Бондарець Б. Б. Молодь як об'єкт і суб'єкт соціокультурних процесів у сучасному українському суспільстві: аксіологічний аспект. *Наукові праці. Соціологія*. 2013. Вип. 213. Т. 225. С. 31–34.
4. Грінченко М. Феномен соціалізації молоді в умовах інформаційного суспільства. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2016. Вип. 1. С. 70–79.
5. Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції: навчальний посібник. Тернопіль: Економічна думка, 2004. 310 с.
6. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 05.02.1993 № 2998-ХІІ. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2998-12> (дата звернення: 16.09.2018).
7. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. 536 с.
8. Лисовский В. Л. Советское студенчество. Социологические очерки. Москва: Мысль, 1990. 216 с.
9. Каретна О. О. Сучасні підходи до визначення поняття «молодь». *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (кер. авт. кол.), Л. І. Кормич (ред.), М. А. Польовий (відп. секр.) та ін.; ОНЮА, Південноукр. центр гендер. проблем*. Одеса, 2009. Вип. 37. С. 287–291.
10. Кон И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание. Москва: Политиздат, 1987. 366 с.
11. Лисовский В. Л. Советское студенчество. Социологические очерки. Москва: Мысль, 1990. 216 с.
12. Лукашевич М. П. Соціалізація: виховні механізми і технології. Київ: ІЗМН, 1998. 112 с.
13. Мид Дж. Г. Интернализированные другие и самость. Американская социологическая мысль: Тексты / под ред. В. И. Добренькова. Москва: Изд-во МГУ, 1994. С. 224–227.
14. Мудрик А. В. Социальная педагогика: учеб. для студ. пед. вузов / под ред. В. А. Сластенина. 3-е изд., испр. и доп. Москва: Академия, 2000. 200 с.
15. Оленич С. Р. Молодь як об'єкт і предмет наукової рефлексії: гуманітарно-методологічний дискурс (бібліографічний аналіз). *Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр.* Чернівці: Рута, 2007. Вип. 352–353. Філософія. С. 73–77.

16. Ремшидт Х. Подростковый и юношеский возраст. Проблемы становления личности. Москва: Мир, 1994. 319 с.
17. Семенов И. Н., Савенкова И. А. Рефлексивно-психологические аспекты развития и профессионального самоопределения личности. *Мир психологии*. 2007. № 2. С. 203–217.
18. Смелзер Н. Социология. Москва: Феникс, 1994. 688 с.
19. Солодникова И. В. Социализация личности: сущность и особенности на разных этапах жизни. *Социологические исследования*. 2007. № 2. С. 63–75.
20. Социологическая энциклопедия: в 2 т. / гл. ред. В. Н. Иванов; Национальный общественно-научный фонд. Москва: Мысль, 2003. Т. 1. 694 с.; Т. 2. 863 с.
21. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. 320 с.
22. Чупров В. И. Молодежь: духовное производство в условиях риска. *Вестник российского университета дружбы народов: социология*. Москва, 2004. № 6–7. С. 7–17.
23. Фрейд З. Вступ до психоаналізу / пер. з нім. Київ: Основи, 1998. 709 с.
24. Greeson Johanna K., Foster P. Youth and the transition to adulthood. The theoretical and conceptual basis for natural mentoring. *Youth & Society*. 2013. March. P. 40–51.
25. Nora S., Minc A. The Computerisation of Society. A Report to the President of France. Cambridge, L., 1980. 286 p.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2018.

Матюхин Д. А. Процесс социализации как условие формирования образа жизни и социальных практик молодежи

Интегрированное понятие молодежи как социокультурной группы включает следующие признаки и характеристики: 1) возрастные границы (от 14 до 35 лет); 2) социально-психологические особенности (приобретение личностной идентичности через усвоение различных социальных ролей, установление новых социальных отношений, усиление влияния новых референтных групп, развитие рефлексии и интроспекции, получение эмоциональной независимости); 3) специфика социального статуса, ролевых функций и социокультурного поведения; 4) специфика самоопределения, самоорганизации, самоидентификации молодежи как специфической группы; 5) профессиональное самоопределение и самореализация (выбор профессии, обучение и начало профессиональной деятельности); 6) специфика процесса социализации, в котором сочетаются социальная адаптация и индивидуализация. Исходя из теоретического анализа особенностей молодежи как социокультурной группы, можно отметить, что ведущим условием формирования жизненного стиля в молодом возрасте является процесс социализации, который на данном возрастном этапе представляет собой процесс активного социального взаимодействия и формирования собственной Я-концепции.

Ключевые слова: социальное взаимодействие, социализация, молодежь, социализационные технологии, рефлексия, самоатребуция.

Matyukhin D. The Process of Socialization as a Condition of Formation of Youth Lifestyle and Social Practices

Therefore, the integrated concept of youth as a socio-cultural group includes the following features and characteristics: 1) age limits (14 to 35 years); 2) socio-psychological features (acquisition of personal identity through assimilation of different social roles, establishment of new social relations, strengthening of influence of new reference groups, development of reflection and introspection, gaining emotional independence); 3) specificity of social status, role functions and socio-cultural behavior; 4) specificity of self-determination,

self-organization, self-identification of youth as a specific group; 5) professional self-determination and self-realization (choice of profession, training and start of professional activity); 6) the specificity of the process of socialization, which combines social adaptation and individualization.

Based on the theoretical analysis of the characteristics of youth as a sociocultural group, it can be noted that the leading condition for the formation of life style at a young age is the process of socialization, which at this age stage is a process of active social interaction and the formation of their own self-concept. The analysis of theoretical views on the essence of youth socialization mechanisms allowed to distinguish external and internal mechanisms of the process of youth socialization. External mechanisms of youth socialization process are: 1) assimilation of social experience, social roles, attitudes and values; 2) social interaction and interpersonal communication; 3) the influence of the reference group or social situation; internal mechanisms: 1) identification as a process of identification with a significant other and formation of personal and social identity; 2) self-attribution – the attribution of certain social qualities; 3) reflection – a critical reflection on the individual of their socio-psychological qualities and patterns of behavior in problem-conflict situations of social interaction; 4) social comparison; 5) internalization as assimilation of other people's assessments of social and psychological qualities of the individual in the process of social interaction.

Keywords: *social interaction, socialization, youth, socialization technologies, reflection, self-absorption.*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.4.

E. A. GUGNIN

THE CONCEPT OF “AGENT OF INFLUENCE”: NORMATIVE AND SOCIO-ANALYTICAL ASPECT (TO THE PROBLEM STATEMENT)

The article gives a descriptive characteristic of the ratio of normative and socio-analytical components of the concept definition of «agent of influence», which is achieved through a review of the characteristics of normative definitions of the concept of «agent of influence».

Based on the review and generalization, it is concluded that agents of influence can be differentiated by the criteria of scale of influence, time perspective of the impact on society (long-term / short-term) and most importantly, the level of influence on society. It is stated that at higher levels of influence, which are religious, scientific, philosophical, artistic, the scale of influence of one society on another society is greater, the time perspective of influence is long-term, social consequences (constructive and destructive) are more significant. It is noted that the agents of influence at these levels are artists, clergy, philosophers and scientists. Their connection with foreign countries is often not direct but indirect, and is manifested in the discourses, texts and meanings that these actors promote in the information space of the society being influenced. However, the consequence of such influence is a deep enculturation of the society-object of influence.

It is noted that middle-level agents are media actors, including journalists, popular bloggers, opinion leaders in the media and social networks. Their purpose as agents of influence is to form public opinion, popularize certain ideological doctrines, cultural and artistic projects, philosophical worldviews and scientific ideas. The consequences of external influences on their part are quickly achievable. However, the long-term consolidation of these consequences may be insignificant, especially in the context of a pluralistic information field and the invasion of global media networks. It is noted that agents of lower (direct) influence are agents who influence the direct decision-making of state bodies (parliaments, executive bodies), which include politicians, civil servants, governmental and non-governmental experts.

In the end, it is concluded that for sociology, the first and the second, and to a lesser extent, the third groups, can be considered promising ones for research. This follows from the fact that for states that exercise external influence, long-term consequences in culture, social institutions, relations of social groups, social macro-processes are significant. It is noted that lower-level agents begin to initiate such changes. Then, given the stability of the social order, the facts of their infiltration are quickly revealed, which becomes a reason for exposure and further persecution.

Key words: *agent of influence, external influence, normative definitions, socio-analytical definitions, conspiratorial definitions of agency of influence, media and sociological definitions of agency of influence.*

Relevance of the topic. The external influence of one state on another involves the infiltration into the information space of a society of various agents of influence. The very concept of «agent of influence» appeared in the political and legal lexicon of the last century. However, its use in sociological discourse is not common. This unusualness is related to the formalization of the concept itself, and on the other hand, to the political and legal consequences of identifying an individual and a legal entity as an agent of influence.

Of course, sociology cannot be satisfied by the criteria of agency of influence, which are relevant to the work of the relevant special services and the availability of foreign sources of funding. To supplement the sociological thesaurus, the concept of «agent of influence» must be further interpreted in order to adapt it to sociological thinking. At the same time, of course, both components of social facts and legislative criteria must be taken into account. The above mentioned determines the relevance of the topic of this article.

The purpose and objectives of the study. The aim of the article is to build a descriptive characteristic of the ratio of normative and socio-analytical components of the definition of the concept of «agent of influence». The objectives of the article are: a) to review the normative definitions' characteristics of the concept of «agent of influence»; b) generalize socio-analytical definitions' characteristics of the concept of «agent of influence».

Analysis of previous research on the selected topic. Definitions of the concept of «agent of influence» in their diversity can be divided into two major groups: normative and socio-analytical [1-8]. Normative definitions are presented in normative legal acts of states. In these definitions, the emphasis is shifted to the procedures of registration, identification, identification of income sources, legal liability for violations of administrative and criminal law.

For example, in the United States, the legal regulation of foreign agents is carried out as part of their mandatory registration. The relevant Foreign Agents Registration Act (FARA) was adopted in 1938. According to this law, a foreign agent of influence is defined as a natural or legal person who acts on his own behalf or uses a representative office and acts under the control of a foreign manager or whose activities provide control to individuals through whom these actors are financed or subsidized [2].

If an agent of foreign influence has a foreign management or manager, it refers to such actors as foreign governments, foreign political parties, associations, corporations, organizations or «associations of persons» that were either created in accordance with the legislation of a foreign state, or who are residents of other countries. The law also applies to individuals who have foreign citizenship and reside outside the United States. Thus, agents of foreign influence under this law may be foreign government agencies, political organizations, enterprises, non-profit organizations, state enterprises and individuals [2].

This law became an instrument of counteraction to the Nazi propaganda machine in the United States before the Second World War, which was accompanied by various mass actions under the slogan of enlightening the activities of foreign agents to neutralize their pernicious propaganda influence. The law has been amended ten times over its entire period of application [2].

The law now requires foreign agents to submit financial statements and disclose their activities. Failure to comply with these conditions becomes a reason to initiate a criminal case. Such a violation occurs in the absence of registration of the agent of

foreign influence and submission of inaccurate registration data [2]. Sanctions for such violations include imprisonment for up to five years and a fine of up to \$ 10,000. The law does not restrict the activities and extend its jurisdiction to scientific, cultural, educational, and religious organizations. The U.S. Department of Justice's Registry is responsible for overseeing compliance with the law. The predominant implementation of the law was carried out on a voluntary basis. However, over the past 20 years, the number of proceedings has increased significantly [2].

Australian law includes the so-called Foreign Influence Transparency Program. This normative act opens opportunities for monitoring foreign influence in the field of Australian public policy. The law provides for the writing of custom publications by Australian public policy actors (deputies, administrators), even if such publications are financed by foreign political entities (governments, political parties, etc.) [2].

The transparency program defines any person who acts independently or through a representative office and carries out his activities to influence policy / government on behalf of a foreign principal as an agent of foreign influence. The law defines registration obligations for individuals and legal entities – agents of foreign influence [2].

The peculiarities of registration depend on the subjectivity of the foreign principal, the format and objectives of his activities and the characteristics of the entity acting on behalf of the foreign actor. It is the responsibility of agents of foreign influence to inform the registration authorities of their relations with foreign governments or foreign organizations, as well as of the activities' content they carry out on their behalf.

The law provides for the partial posting of such information in a public register in order to clearly represent the decision-makers on the content and extent of foreign influence in Australia. Varieties required for registration by foreign agents are parliamentary lobbying, general lobbying, mass communication and financial activities.

The registration cycle lasts one year, after which the activity of a foreign agent involves re-registration. If there is no registration within a year, it is automatically completed. Deregistration occurs in case of a missed deadline or damage to the resources for storing information about foreign agents, punishable by three years in prison [2].

In Russia, the law on foreign agents was passed in 2012, which was preceded by anti-government protests. Initially, the regulatory jurisdiction of the law concerned political organizations, but later in 2017 its effect was extended to media actors. Even with a non-profit profile, their direct registration in Russia is not possible. Foreign non-profit organizations should act in the form of a partnership, agency or operator, through branches, representative offices and branches or through the creation of a Russian non-profit organization [2].

Foreign agents must comply with the relevant reporting and registration requirements, such as: passing an annual audit at their own expense; informing the Ministry of Justice activities and management for six months; providing regular reporting on

cash expenditures from foreign sources; publication of data in open access on special platforms monitored by state law enforcement agencies [2].

The law establishes the legal possibility of conducting an unlimited number of unscheduled prosecutorial inspections of foreign agents with the requirements of providing any documents, which is possible both on their own initiative and on the complaint of a citizen of the Russian Federation. Sanctions in case of violation of registration requirements established by law are an administrative fine (from 3 thousand rubles to 500 thousand rubles) and imprisonment for a term of two years. Additional measures to restrict the activities of foreign agents may be temporary suspension or forced liquidation [2].

In 2016, Israel passed a law on the transparency of funding for non-governmental organizations. This law stipulates the requirement for foreign agents of influence to be required to provide information on the source and target base of financial flows and public disclosure of the data itself. The data must be published in the media or on social networks in situations where more than half of the financial income is received from foreign residents. There is an administrative fine for violating the law [2].

A similar law was passed in Hungary in 2017. According to the regulations, if the organization has an annual income of more than 24 thousand euros, there is a requirement for mandatory registration as having a foreign residence. In case of violation of this rule, the activities of the organization can be completely blocked [2].

In Egypt, there is a law in force, adopted in 2002, the jurisdiction of which extends to the activities of non-governmental associations and foundations. Funding from any source without the permission of the Ministry of Solidarity and Social Justice is prohibited. In the absence of a permit, there is a sanction of up to six months in prison and a fine of 2,000 Egyptian pounds (about € 118). Also in 2019, Egypt passed a law regulating the activities of non-governmental organizations, which provides for quantitative restrictions on the establishment of non-governmental organizations for foreign nationals residing in Egypt. The number of such citizens should not exceed $\frac{1}{4}$ of the total number of members or management of the organization [2].

In Ukraine, the activities of foreign agents can be considered unregulated. In 2013, the relevant bill was initiated by the Party of Regions. Its content was reduced to the fact that all public organizations with foreign sources of funding were recognized as foreign agents and had to pay income tax. In 2014, the bill was repealed by the Verkhovna Rada, and the situation of legislative vacuum in this area lasted until 2018. In 2018, the promotion of the law was initiated by the «People's Front» faction [2].

This year the Verkhovna Rada registered a bill on the openness of information on the activities of charitable organizations and public associations that receive funding from foreign states and foreign non-governmental organizations. However, the legislative settlement remained in place, as in 2019 the project was withdrawn and its further progress was slowed down [2].

Analytical definitions include conspiracy theories, media and sociological definitions.

According to the conspiracy definition, agents of influence are persons who openly or covertly publicize and promote the interests of any society, including the Soviet one. In the same definitions, work on special services is an essential feature of an agent of influence, with an emphasis on the fact that recruitment for such work takes place at an early age, and professional origin is not significant [2].

Conspiracy theories link agents of influence to any public sphere of activity (government, business, science, media resources, etc.) and capture the vertical mobility of such people through intelligence services. The motivation of agents of influence is also partially represented in the conspiracy definitions. It may relate to ideological commitment, power interests or economic reward [7].

F. Cooks talks about Arne Treholt, a former government official from Norway, whose case is representative for understanding the definitions of agents of influence. Treholt was recruited after several years of his political career and government positions. Treholt himself was an active supporter of communism and was committed to the Soviet Union in international negotiations, resulting in his conviction and imprisonment for espionage.

The media and sociological group of definitions captures the ability of influencers to achieve appropriate results in the field of influence. It is, therefore, about their influence and awareness of the relevant consequences of the impact, in particular on misinformation or the transfer of the relevant secret data. Although in this aspect the scale of influence is more important, which depends on the access of influencers to certain target audiences. This influence is ensured by the social credit of the agents of influence and the preservation of the secrecy of the intentions of influence.

The agent of influence must be credit to a certain audience in a certain socio-cultural, scientific, media, economic and political environment. The level of trust in him depends on his personal prestige and respectability, which are recognized in the group. Given the scale of the audience, the agent of influence has the opportunity to build the latter on the basis of agreement with its leadership [5].

To increase the influence, the agent of influence can resort to the purposeful creation of information forgeries and presenting sources of false information as true. Influence involves the creation of entire networks of misinformation with their own performers and arrangers, who maintain the secrecy of the influence program [5].

In media and sociological definitions, the agency of influence follows from the use of the agent's own social status in order to influence public opinion or make useful political decisions for the customer society. These definitions, however, record a sign of appropriate vertical mobility and work for the relevant intelligence services. These are decisions that open up opportunities for results that are useful to the country whose intelligence service is the agent of influence [8].

In some definitions, this characteristic is significantly expanded by taking into account the signs of achieving the specially set political goals of the society in whose interests the agent of influence exercises its influence.

Latency is an optional feature of the agent of influence in the definitions of the media and sociological group. These are the corresponding antagonisms between different societies and the circumstances in which agents of influence may not be aware of these contradictions, and, nevertheless, act in the interests of a country. In this case, we are talking about the so-called «useful idiots», who without any awareness become agents of influence.

The export of certain groups of influence, personnel cohorts, which created centers of separatism and irredentism in certain regions of the state can also be considered an independent direction of external influence in the context of the above mentioned. Ukrainian researcher V. Rakhmailov identifies 5 components of the profile of separatism in different societies, which can also be used to study agents of influence. These are the determinants of the emergence of separatist movements; social actors-initiators of separatism; the content and direction of the separatist movement; social technologies and scenarios for the deployment of separatist movements; systemic consequences of the separatist movement (movements) for society [3, p. 51-62].

Presenting the main material. The distinction between the concepts of «agent of influence», «lobbyist», «spy» (spy) can be considered the most problematic block in the study of agents of influence. It is a circle of various actors who can consciously or unconsciously act in the interests of the state on the territory of another state. However, their activities can be both related and unrelated to intelligence services.

On the other hand, the very definition of the concept of «agent of external influence» carries, from a sociological point of view, a fundamental social and communication load. Most of the definitions presented in the scientific literature contain two necessary semantic components of «agency of influence», namely: 1) the possibility of influencing public opinion by agents of influence 2) and / or political decision-making.

According to the author of this article, the concept of «agents of external influence» should be interpreted taking into account the broader context of influence, which can be understood not only as work for the secret service or other government agencies or structures and direct implementation of their instructions. The broader context of influence may include:

1) Dissemination within the society's information environment of scientific, philosophical, ideological and other discourses, which in one way or another promote, popularize, glorify a particular ethnic, cultural, national and state identity. Such dissemination can take place through higher education institutions, mass media, cultural, educational and public organizations, various centers, etc. Representatives of intellectual elites, who in most cases have nothing to do with external centers of power, although they are opinion leaders in society, can also be agents of discourse dissemination. Thus, in the Russian Empire before the October coup, the groups of

spreading liberal discourse were representatives of liberal Westernism, which included popular writers, poets, publicists and playwrights. Their intellectual critique of rigidity, obscurantism, bureaucracy, and corruption of the feudal-monarchical way of life was prepared by later terrorist acts of populists and pacifist projects of Marxist-Leninists.

2) Dissemination and promotion of works of art that are created by actors of art of other societies and in one way or another popularize, idealize, position in various angles of benefit the expanding society and / or influence the society in which the relevant promotions are carried out, in a revolutionary, chaotic, shaky way. Thus, in the USSR in the late 80's – early 90's there was a whole direction of anti-Soviet cinema, which created negative portraits of officials, showed odious aspects of life in communist society, its crimes against humanity, torture and suffering, and so on.

3) Creation of specially incultured personnel who become agents of influence after a long stay in the environment of intercultural communication. The production of committed personnel can be considered one of the most productive investments for centers of external influence. In the context of globalization, the creation of sites for inculturation of representatives of one society to another is easier than ever.

After all, scientific-educational and academic mobility is growing, scientists of both socio-humanitarian and natural sciences are given the opportunity to contact communities and institutions of scientific and educational profile of different countries. These states can use situational weaknesses and crises in economies, cultural systems, institutional regulation of neighbors to increase external influence. Thus, in case of Ukraine, this external influence is exercised through transit migrants and students studying abroad and undergoing appropriate inculturation. These are such states as Poland, Hungary, Romania and the Czech Republic.

It does not follow that every transit migrant worker or student inevitably becomes an agent of external influence and begins to literally «work» for another state. However, he becomes more committed to the positive aspects of life in a given society, begins to compare cultural, social, economic and other standards of the neighboring society with the standards of one's own society. The conclusions made by him may not be made in favor of his own society. This means that whole groups of people can become popularizers and promoters of other cultural identities without any «authorization» or «commission». Special student exchange programs were created in the United States, which actively used exchange programs to work with Japanese and South Korean students.

Conclusions. Agents of influence can be differentiated according to the criteria of the scale of influence, the time perspective of the impact consequences on society (long-term / short-term) and, most importantly, the level of influence on society. The higher the influence level of an agent of influence on society, the larger it is and the longer it takes to achieve the consequences of external influence. Conversely, the lower the influence level of an agent of influence on society, the smaller this influence is and the faster the consequences that occur for society as a result of influence. At higher levels of

influence, which are religious, scientific, philosophical, artistic, the scale of influence of one society on another society is greater, the time perspective of influence is long-term, social consequences (constructive and destructive) are more significant.

Agents of influence at these levels are artists, clergy, philosophers and scientists. Their connection with foreign countries is often not direct but indirect, and is manifested in the discourses, texts and meanings that these actors promote in the information space of the society being influenced. However, the consequence of such influence is a deep inculturation of the society-object of influence.

Medium-level agents of influence are media actors, including journalists, popular bloggers, opinion leaders in the media and social networks. Their purpose as agents of influence is to form public opinion, popularize certain ideological doctrines, cultural and artistic projects, philosophical worldviews and scientific ideas. The consequences of external influences on their part are quickly achievable, however, the long-term consolidation of these consequences may be insignificant, especially in the context of a pluralistic information field and the invasion of global media networks.

Agents of lower (direct) influence are agents who influence the direct decision-making of state bodies (parliaments, executive bodies), which include politicians, civil servants, governmental and non-governmental experts. The scale of their impact is the largest, the consequences for society – the object of influence – are the fastest. However, due to their own visibility and easy identification, such agents of influence are directly tracked and can be brought to criminal responsibility.

From the point of view of sociology, the first and second, and to a lesser extent the third groups, can be considered promising ones for research. This follows from the fact that for states that exercise external influence, long-term consequences in culture, social institutions, relations of social groups, social macro-processes are significant. If lower-level agents begin to initiate such changes, then, given the stability of the social order, the facts of their infiltration are quickly revealed, which becomes a reason for exposure and further persecution. Church communities and clergy, philosophers and scientists, opinion leaders from the media sphere affect culture, social communities and institutions more imperceptibly. The fact of their infiltration into society may not be noticed and covered by freedom of thought, which is especially relevant in the Ukrainian context.

References

1. Ликарчук И.И. Международное право. Обычная часть: учебник для ст студентов факультета и вузов. – Москва : Волтерс Клувер, 2005. – 432 с.
2. Ідентифікація «Борна», або Хто такі агенти іноземного впливу. – [Електронний ресурс]. Режим доступу : https://lb.ua/blog/olena_moshenets/459027_identifikatsiya_borna_abo_hto_taki.html
3. Рахманов В.В. Політичний сепаратизм як соціальний феномен сучасного світу. – Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук із спеціальності 22.00.01. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2015. – 210 с.
4. Чутов Р.В. Агенти зовнішніх інформаційно-політичних впливів в Україні: спроби загального аналізу // Науковий часопис НРУ імені М.П. Драгоманова. – Вип. 5, 2011. – С.98–104.

5. Hussain Z. When agents of influence seek to shape public opinion. – [Електроний ресурс]. Режим доступу : <https://www.straitstimes.com/singapore/when-agents-of-influence-seek-to-shape-public-opinion>
6. Kux F. Soviet Active Measures and Disinformation . – [Електроний ресурс]. Режим доступу : <https://goo.gl/HsBNZh>
7. Trandafir L. Influence techniques. Misinformation. – [Електроний ресурс]. Режим доступу : <https://goo.gl/YZVpdt>
8. United States Department of State Active Measures . – [Електроний ресурс]. Режим доступу : <https://goo.gl/pY3ZKv>

Стаття надійшла до редакції 14.11.2018.

Гугнін Е.А. Концепція «агенту впливу»: нормативний і соціально-аналітичний аспект (до постановки проблеми)

У статті дана описова характеристика співвідношення нормативної та соціально-аналітичної складових поняття визначення “агент впливу”, що досягається шляхом огляду характеристик нормативних визначень поняття “агент впливу”. На основі огляду та узагальнення зроблено висновок, що агенти впливу можна диференціювати за критеріями масштабу впливу, часовою перспективою впливу на суспільство (довгостроковою / короткостроковою) та, що найважливіше, рівнем впливу на суспільство. Зазначається, що на вищих рівнях впливу, які є релігійними, науковими, філософськими, мистецькими, масштаби впливу одного суспільства на інше суспільство більші, часова перспектива впливу – довгострокова, соціальні наслідки (конструктивні та деструктивні) є більш значущими. Зазначається, що агентами впливу на цих рівнях є художники, духовенство, філософи та вчені. Їх зв’язок із зарубіжними країнами часто є не прямим, а опосередкованим і виявляється в дискурсах, текстах та значеннях, які ці суб’єкти просувають в інформаційному просторі суспільства, що зазнає впливу. Однак наслідком такого впливу є глибока інкультурація суспільства-об’єкта впливу. Зазначається, що агенти середнього рівня – це актори засобів масової інформації, зокрема журналісти, популярні блогери, лідери думок у ЗМІ та соціальних мережах. Їх метою як агентів впливу є формування громадської думки, популяризація певних ідеологічних доктрин, культурно-мистецьких проєктів, філософських світоглядів та наукових ідей. Наслідки зовнішнього впливу з їх боку швидко досяжні. Однак довгострокове закріплення цих наслідків може бути незначним, особливо в контексті плюралістичного інформаційного поля та вторгнення у глобальні медіамережі. Зазначається, що агенти нижчого (прямого) впливу – це агенти, які впливають на безпосереднє прийняття рішень державними органами (парламентами, органами виконавчої влади), до яких належать політики, державні службовці, урядові та неурядові експерти. Врешті-решт зроблено висновок, що для соціології першу та другу, і меншою мірою третю групи, можна вважати перспективними для досліджень. Це випливає з того, що для держав, які здійснюють зовнішній вплив, істотними є довгострокові наслідки в культурі, соціальних інститутах, відносинах соціальних груп, соціальних макропроцесах. Відзначається, що агенти нижчого рівня починають ініціювати такі зміни. Потім, враховуючи стабільність соціального порядку, факти їх проникнення швидко виявляються, що стає причиною для викриття та подальшого переслідування.

Ключові слова: агент впливу, зовнішній вплив, нормативні визначення, соціально-аналітичні визначення, конспіративні визначення агентури впливу, медіа та соціологічні визначення агентури впливу.

Гугнин Э.А. Концепция «агент влияния»: нормативный и социально-аналитический аспект (к постановке проблемы)

В статье дается описательная характеристика соотношения нормативной и социоаналитической составляющих определения понятия «агент влияния», которая достигается посредством обзора характеристики нормативных дефиниций концепта «агент влияния». На основании обзора и обобщения сделан вывод, что агентов влияния можно дифференцировать по критериям масштаба влияния, временной перспективе воздействия на общество (долгосрочное / краткосрочное) и, что наиболее важно, по уровню влияния на общество. Утверждается, что на более высоких уровнях влияния, которые являются религиозными, научными, философскими, художественными, масштаб влияния одного общества на другое общество больше, временная перспектива влияния является долгосрочной, социальные последствия (конструктивные и деструктивные) более значительны. Отмечается, что агентами влияния на этих уровнях являются художники, духовенство, философы и ученые. Их связь с зарубежными странами часто не прямая, а косвенная и проявляется в дискурсах, текстах и смыслах, которые эти акторы продвигают в информационном пространстве общества, на которое они оказывают влияние. Однако следствием такого влияния является глубокая инкультурация общества-объекта влияния. Отмечается, что агенты среднего уровня - это актеры СМИ, в том числе журналисты, популярные блоггеры, лидеры мнений в СМИ и социальных сетях. Их цель как агентов влияния - формировать общественное мнение, популяризировать определенные идеологические доктрины, культурные и художественные проекты, философские мировоззрения и научные идеи. Последствия внешних воздействий с их стороны достижимы быстро. Однако долгосрочное закрепление этих последствий может быть незначительным, особенно в контексте плюралистического информационного поля и вторжения в глобальные медиа-сети. Отмечается, что агенты более низкого (прямого) влияния - это агенты, которые влияют на непосредственное принятие решений государственными органами (парламентами, исполнительными органами), в том числе политиками, государственными служащими, правительственными и неправительственными экспертами. В итоге делается вывод, что для социологии перспективными для исследования можно считать первую и вторую и в меньшей степени третью группы. Это следует из того, что для государств, осуществляющих внешнее влияние, значимы долгосрочные последствия в культуре, социальных институтах, отношениях социальных групп, социальных макропроцессах. Отмечено, что такие изменения начинают инициировать агенты более низкого уровня. Затем, учитывая стабильность общественного строя, быстро раскрываются факты их проникновения, что становится поводом для разоблачения и дальнейшего преследования.

Ключевые слова: агент влияния, внешнее влияние, нормативные определения, социоаналитические определения, конспиративные определения агентства влияния, медиа и социологические определения агентства влияния.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Агаларова К. А. – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології і політології, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут».

Бессараб А. О. – доктор наук із соціальних комунікацій, доцент, професор кафедри журналістики та української філології, Класичний приватний університет.

Бойко Д. М. – старший викладач кафедри політичної соціології соціологічного факультету, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Болотова В. О. – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та політології, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут».

Власова Н. Ф. – аспірант кафедри соціології та соціальної роботи, Класичний приватний університет.

Гірник Г. А. – аспірантка відділу соціології культури та масової комунікації, Інститут соціології НАН України.

Зеленкевич Л. П. – старший викладач циклової комісії соціальної роботи та соціальної педагогіки, Класичний приватний університет.

Зоська Я. В. – доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології та соціальної роботи, Класичний приватний університет.

Кацьора О. В. – старший викладач кафедри соціології та соціальної роботи, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет».

Кравченко Н. Ю. – аспірант кафедри соціології та соціальної роботи, Класичний приватний університет.

Кузьмін В. В. – кандидат соціологічних наук, доцент, вчений секретар вченої ради, Запорізький національний технічний університет.

Ляпіна Л. А. – кандидат політичних наук, доцент кафедри соціології, Чорноморський національний університет імені Петра Могили.

Ляшенко Н. О. – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та політології, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут».

Медведєва Ю. Ю. – кандидат соціологічних наук, докторант кафедри соціології та соціальної роботи, Класичний приватний університет.

Матюхін Д. А. – аспірант кафедри соціології та соціальної роботи, Класичний приватний університет.

Проданюк Р. І. – аспірант кафедри соціології та соціальної роботи, Класичний приватний університет.

Сутула О. А. – старший викладач кафедри соціології і політології, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут».

Хижняк Л. М. – доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Шандор Ф. Ф. – доктор філософських наук, завідувач кафедри соціології та соціальної роботи, Ужгородський національний університет.

Гугнін Е. А. – кандидат соціологічних наук, доцент.

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

Збірник наукових праць

ВИПУСК 80

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15340-3912Р від 22 червня 2009 р.*

Редактор: А. О. Бессараб
Технічний редактор: А. О. Бессараб
Дизайнер обкладинки Я. В. Зоська

Підписано до друку 03.12.2018 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк ризограф. Гарнітура Times.
Умовн.-друк. 7,84. Обл.-вид. арк. 7,84. Тираж 300 прим. Зам № 40-18Ж.

Видавець та виготовлювач
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б
тел. (0612) 220-58-42, 63-99-73; zoskayana@gmail.com

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК, № 3321 від 25.11.2008 р.